

UNIVERSITATEA „ALEXANDRU IOAN CUZA” din IAȘI

FACULTATEA DE ISTORIE

Învățământ la distanță

ROMÂNIA MODERNĂ

(Partea I)

O introducere sintetică

(Principatele Române, 1822-1859)

Autor și Titular: Prof.univ.dr. Mihai COJOCARIU

(Partea a II-a)

1866-1918

Autor și Titular: Prof.univ.dr. Gheorghe CLIVETI

ANUL II

SEMESTRUL I

2016-2017

ISSN 1221-9363

CUPRINS – Partea I

(Prof.univ.dr. Mihai COJOCARIU)

INTRODUCERE / 4

Principalele probleme ale primei părți a epocii moderne / 9

1. Geneza și afirmarea națiunii române. Problema națională / 9

2. „Problema română” sau „chestiunea română” / 9

3. Evoluția demografică. Structuri sociale / 10

4. Problema economică / 16

Referințe bibliografice / 18

Anexe / 20

CUPRINS – Partea a II-a

(Prof.univ.dr. Gheorghe CLIVETI)

I. INTRODUCERE / 31

II. DE LA INSTITUIREA MONARHIEI CONSTITUȚIONALE LA ÎNFĂPTUIREA INDEPENDENȚEI ROMÂNIEI (1866-1878) / 33

- 1. Abdicarea lui Cuza Vodă și venirea lui Carol de Hohenzollern-Sigmaringen
la tronul României / 33**
- 2. Constituția de la 1866. Sistemul instituțional-politic al României moderne și
problemele societății / 38**
- 3. Drumul României spre Independență / 41**

III. DE LA INDEPENDENȚĂ LA MAREA UNIRE (1878-1918) / 51

- 1. Consolidarea României independente. Regatul / 51**
- 2. Arhitectura liberală a României moderne și problemele social-economice / 54**
- 3. Problema națională. Cultura și noul ideal național / 68**
- 4. Politica externă a României (1878-1918). Războiul Întregirii / 71**
- 5. Marea Unire / 76**

Probleme recapitulative / 78

Tema de control / 78

Bibliografie selectivă / 78

O introducere sintetică
(Principatele Române, 1822-1859)
 (Partea I)

INTRODUCERE

Conceptul de *epocă (eră) modernă* l-a înlocuit pe acela de *epocă (eră) nouă*, propus de germanul Christian Keller, încă de la jumătatea secolului al XVI-lea. Nu a fost o simplă schimbare de cuvinte: atributul *nouă* făcea trimitere doar la elementul cronologic, temporal, pe când acela de *modernă* sugerează substanța și sensul schimbării istorice. Dacă, în istoria universală, o serie de prefaceri (centralizarea statului în Europa Occidentală, începuturile relațiilor internaționale moderne și ale dreptului internațional, Renașterea și Reforma, marile descoperiri geografice și formarea imperiilor coloniale etc) indică drept moment de început al epocii moderne aproximativ anul 1500 (dacă nu luăm în calcul varianta unei perioade de tranziție, ce ar merge pînă pe la 1550), în istoria românilor această epocă debutează mult mai tîrziu. Decalajul nu este doar unul cronologic, ci și de evoluție istorică. Într-adevăr, în dorința de a „întra” în Europa, românii au trebuit să depășească acest handicap istoric, fie și prin metoda „arderii etapelor”, de unde multiple și importante consecințe, inclusiv aceea a „formelor fără fond”.

Istoriografia noastră acceptă, prin convenție, anul 1918 (constituirea României Mari, a statului național român unitar) ca marcînd sfîrșitul epocii moderne în istoria românilor (dacă nu cumva, după unele opinii, suntem în continuare, cu excepția parantezei comuniste, în epoca modernă) și începutul epocii contemporane. Se acceptă că epoca modernă are două părți distincte; prima parte, în care se include și prezentarea noastră, urcă pînă la 1859 (constituirea statului național român) sau 1866 (instituirea monarhiei ereditare constituționale în România). Personal, considerăm că „trecerea” se plasează la nivelul anului 1866, după care avem nu doar un nou regim, ci și o viață politică cu toate atributele modernității.

Cu mult mai complicată (și controversată) este problema *începutului* epocii moderne în istoria românilor. În timp, s-au formulat mai multe propuneri, fiecare dintre ele avînd susținători pînă în zilele noastre. S-a propus, de exemplu, ca debutul acestei epoci să fie plasat în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, invocîndu-se ca argument esențial biruința scrisului în limba română și efervescența culturală care i-a urmat. S-a obiectat, cu îndreptățire, că factorul cultural nu-și găsește corespondent în structurile economice, sociale, instituționale, ce rămîn cantonate în tradiție; urmează „epoca” fanariotă în care asistăm, între altele, la un fenomen de grecizare a culturii; așa numita *conștiință ortodoxă*, în care unii istorici au văzut un posibil substitut al conștiinței naționale, este una confesională, nu-i diferențiază pe români de alte popoare ortodoxe (greci, bulgari, ruși), pe cînd conștiința națională este una prin excelență politică, militantă. În plus, apariția Bisericii greco-catolice unite, după includerea Transilvaniei în Imperiul habsburgic, a fost de natură să „fractureze” unitatea confesională, ortodoxă a românimii.

Un alt punct de vedere acceptă că începutul istoriei noastre moderne trebuie plasat la jumătatea secolului al XVIII-lea. Reformele lui Constantin Mavrocordat, chiar dacă au la bază rațiuni fiscale – și, deci, nu urmăresc, în mod deliberat, „modernizarea” societății, pot fi

considerate ca începutul unui proces pe care-l vedem întinzându-se pînă în vremea domniei lui Cuza (prima parte a epocii moderne, o *tranziție* către modernitatea deplină, ar putea încăpea foarte bine între cele două repere esențiale ale evoluției condiției țaranului: de la eliberarea juridică, prin reformele lui Mavrocordat, la eliberarea deplină, prin desființarea boierescului și împroprietărire, deci transformarea sa în *cetățean*, la nivelul anului 1864). În plus, la jumătatea secolului al XVIII-lea se produce, prin eforturile vlădicăi Inochentie Micu, acea „trezire” națională în Transilvania, concretizată, ulterior, în activitatea culturală a Școlii Ardelene și într-o largă mișcare revendicativă.

Anul 1821, al revoluției conduse de Tudor Vladimirescu, este considerat, de multă vreme, drept un „prag de epocă”, o „avanpremieră” a revoluției române de la 1848, cînd a fost definitivat programul politic național, care, pus ulterior în practică, a fundamentat România modernă. La 1821 s-ar fi produs „joncțiunea cu masele” („poporul” ar fi devenit, așa cum francezii deveniseră, după Michelet, încă în vremea Marii Revoluții, principalul actor al propriei devenirii istorice; „norodul” („starea a III-a”) este „patria” („nația”), iar nu „tagma jefuitoare” („privilegiații”) – calchierea unei lozinci celebre aparținînd abatelui Siéyès pare evidentă) și tot acum s-ar fi cerut cu vehemență „drepturile țării”. Mișcării lui Tudor i s-ar datora, pe de altă parte (dar trebuie luate în calcul și sfîrșitul încrederii turcilor în elementul grecesc, ca și un anumit „recol” al influenței rusești în teritoriu, influență restaurată, repede, prin Convenția de la Akkerman) revenirea la domniile pămîntene.

Din perspectiva concepției marxiste a istoriei, trecerea la noua *orînduire* (mod de producție) *capitalistă* (burgheză) se face pe cale revoluționară, în temeiul luptei de clasă, ce este motorul istoriei. La noi, această „trecere” s-a făcut prin revoluția de la 1848 (considerată, succesiv, revoluție *burgheză*, *burghezo-democratică*, în fine, revoluție *română* – deci o revoluție *națională*, după opinia noastră, singurul tip *autentic* de revoluție modernă). Este cazul să spunem că la 1848 nu a fost un haos de luptă de clasă (în Transilvania avem chiar o confruntare, degenerată în război, între *două* revoluții naționale), că, în Principate, în frunte nu s-a aflat burghezia, ci o bună parte a elitei politice boierești, că acum românii s-au manifestat ca o națiune pe deplin constituită.

În fine, să înregistrăm și un punct de vedere oarecum insolit. Keith Hitchens, istoric american și excelent cunoscător al trecutului nostru, în lucrarea sa *României 1774 – 1866* (Humanitas, Buc., 1996, p.9), susține că istoria „României moderne” începe în anul 1774, deși „în acel an nu s-a consemnat nici o bătălie de mari proporții și nu a avut loc nici o ruptură bruscă cu trecutul”. Dar, prin *Tratatul de la Kuciuk – Kainargi*, în 1774 se produce „începutul unor schimbări fundamentale” în statutul internațional al Principatelor, datorită „dreptului de reprezentare” al ambasadorului Rusiei la Istanbul, pentru apărarea țărilor noastre „împotriva încălcării autonomiei lor”, fapt care ar însemna și începutul unei eradicări ireversibile a suzeranității otomane. În plus, tot în acest an se plasează și debutul „reformelor luminate” ale lui Al. Ipsilanti, continuate și de „succesorii săi”. Deși argumentele înfățișate de Hitchens sunt interesante și, luate în sine, chiar corecte, pot fi formulate anumite obiecțiuni, între care decisivă ni se pare a fi prioritatea factorului extern (un popor intră într-o nouă fază istorică datorită, în esență, unei „creșteri” lăuntrice, sprijinită, în cazul nostru, și pe o conjunctură externă favorabilă).

În ce ne privește, considerăm că începuturile istoriei noastre moderne trebuie plasate la jumătatea secolului al XVIII-lea, fără a exclude nici oportunitatea acceptării unei perioade de tranziție. La argumentele deja invocate, am mai adăuga reevaluarea (chiar anevoioasă) „epocii fanariote”, atît de hulită și condamnată fără drept de apel începînd cu generația pașoptistă. Dar, întrucît prezentarea noastră are în vedere, în principal, „scena” Principatelor

Române în intervalul 1822-1859, nu vom aborda decât în treacăt aspecte ținând de „epoca fanariotă” sau de evoluția istorică a românimii trăitoare în construcții statale străine.

În intervalul amintit, succesiunea domnilor și a administrațiilor interimare se prezintă după cum urmează:

Țara Românească

- 1822 sept. – 1828 apr., Grigore D.Ghica
- 1828 mai – 1834 apr., Administrația militară rusă
- 1834 apr. – 1842 oct., Alexandru D.Ghica
- 1842 dec. – 1848 iun., Gheorghe D.Bibescu
- 1848 iun. 14/26 – iun.28/iul.10, Guvernul revoluționar provizoriu (I)
- 1848 iun.28/iul.10 – iun.30/iul.12, Căimăcămie
- 1848 iun.30/iul.12 – iul.28/aug.9, Guvernul revoluționar provizoriu (II)
- 1848 iul.28/aug.9 – sept.13/25, Locotenență domnească (I.Heliade Rădulescu, N.Golescu, Chr.Tell)
- 1848 sept. – 1849 iun., Căimăcămie (C.Cantacuzino)
- 1849 iun. – 1853 oct., Barbu D.Știrbei (I)
- 1853 oct. – 1854 iul., Administrație militară rusă
- 1854 iul. – aug., Ocupație turcească
- 1854 aug. – 1857 mart., Ocupație austriacă
- 1854 sept. – 1856 iun., Barbu D.Știrbei (II)
- 1856 iun. – 1858 oct., Căimăcămie (Al.D.Ghica)
- 1858 oct.- 1858 ian.24/febr.5, Căimăcămie de trei (Em.Băleanu, I.Manu, I.Al.Filipescu)
- 1858 ian.24/febr.5 – 1866 febr.11/23, Alexandru I.Cuza

Moldova

- 1822 sept. – 1828 apr., Ioniță Sandu Sturdza
- 1828 apr. – 1834 apr., Administrație militară rusă
- 1834 apr. – 1849 iun., Mihail Gr.Sturdza
- 1849 aug. – 1853 oct., Grigore Al.Ghica (I)
- 1853 oct. – 1854 sept., Administrație militară rusă
- 1854 sept. – 1857 mart., Ocupație austriacă
- 1854 oct. – 1856 iun., Grigore Al.Ghica (II)
- 1856 iul., Consiliul Administrativ Extraordinar
- 1856 iul. – 1857 febr.17/ mart.1, Căimăcămie (Th.N.Balș)
- 1857 mart.1/13 – 1858 oct., Căimăcămie (Nicolae Șt.Conachi – Vogoride)
- 1858 oct. – 1859 ian.5/17, Căimăcămie de trei (Șt.Catargiu – înlocuit cu I.A.Cantacuzino – Zizin, V.Sturdza, Anastasie Panu)
- 1859 ian.5/17 – 1866 febr.11/23, Alexandru I.Cuza

Putem, așadar, individualiza așa-numita perioadă („epocă”) a *domniilor pămîntene*, dominată de tensiunile din rîndul elitei boierești, de tendința spre programe de reformă, de anumite progrese în domeniul cultural, inclusiv din punctul de vedere al instituționalizării. În 1829, prin *Tratatul de la Adrianopol*, se instituie un fel de autoritate bicefală asupra Principatelor (alături de Poartă – puterea suzerană, Rusia, devine *putere protectoare*), situație „prevăzută” încă prin *Convenția de la Akkerman* (Cetatea Albă). *Regulamentele Organice*, elaborate în perioada administrației militare rusești (1829-1834, în contul despăgubirilor de război neonorate de către Turcia) intră în aplicare începînd cu 1/13 iul.1831, în Țara

Românească, respectiv 1/13 ian.1832, în Moldova. Ele rămân în vigoare pînă la înlocuirea lor prin *Convenția de la Paris* (7/19 aug.1858). Prin urmare, așa-numita perioadă a *domniilor regulamentare* (Al.D.Ghica și Gh.Bibescu, în Țara Românească, 1834-1848; Mihail Sturdza, în Moldova, 1834-1849) nu coincide cu intervalul (1831/1832-1858) în care, cu excepția administrației guvernului revoluționar de la București (1848), au fost în vigoare Regulamentele Organice. Apăsătoarea protecție a Rusiei s-a menținut, *de facto*, pînă în 1854, *de jure*, pînă în 18/30 martie 1856, actul final al *Congresului de la Paris* instituind *garanția colectivă* a celor șase puteri semnatare și menținînd suzeranitatea Porții.

Domniile Convenției de la Balta-Liman (convenție ruso-turcă, semnată la 19 apr./1 mai 1848) sunt întrerupte brutal de izbucnirea unui nou război ruso-turc (1853), devenit îndată un război european (războiul Crimeii, 1854-1856). Cei doi domni (Barbu Știrbei și Gr.Al.Ghica) se retrag la Viena, de unde revin în toamna anului 1854, guvernînd însă, cu asistența trupelor de „asigurare” austriece, care-și prelungesc șederea în Principate, în pofida tratatelor, pînă la începutul primăverii anului 1857. Deja, însă, încă din iulie 1856, fuseseră instalate administrații provizorii, caimacami fiind numiți Toderiță Balș, în Moldova (moare în febr.1857, iar succesori desemnați N.Conachi-Vogoride), și Al.D.Ghica, fostul domn regulamentar, în Țara Românească, Poarta ignorînd (cu „asistența” Austriei și acordul Marii Britanii) prevederile regulamentare, ce stipulau că, la caz de vacanță a tronului, se instituiă automat căimăcămii de trei (formate din președinții Divanurilor, miniștrii de interne și logofeții dreptății). Asemenea căimăcămii, „preparate” de foștii domni, Barbu Știrbei și Gr.Al.Ghica, apar abia în oct. 1858, în ultima fază a *perioadei luptei pentru unirea Principatelor* (1856-1859). *Domnia lui Cuza Vodă*, desigur, este ultima etapă a primei părți a epocii moderne.

Cadrul teritorial-statal. Modificările de graniță. La jumătatea secolului al XVIII-lea, cele două Principate au, cu excepția zonelor administrate direct de către turci (Dobrogea și teritoriul raialelor), întinderea lor istorică. În urma Tratatului de la Kuciuk-Kainargi (10/21 iul.1774), Imperiul habsburgic, în virtutea principiului echilibrului între puteri, s-a simțit obligat să solicite compensații teritoriale. Presată de către Rusia, Poarta cedează și, prin convenția turco-austriacă din 7 mai 1774, acceptă ca Austria să ocupe partea de nord-vest a Moldovei, în pofida protestelor domnului ei, care plătește cu capul această îndrăzneală (este vorba despre Grigore al III-lea Ghica). Teritoriul cedat, leagănul istoric al Moldovei, a fost numit, ulterior, Bucovina, toponim inexistent pînă atunci, fapt ce se explică prin dorința Vienei de a se sugera că este vorba de o zonă *aparte* față de Moldova. Aflată sub administrație militară pînă în 1786, Bucovina a fost alipită Galiției (1790). Destul de rapid, aici raporturile interetnice și confesionale s-au complicat, prin colonizări succesive de elemente alogene. Moldova a resimțit dureros această lovitură, inclusiv din punct de vedere economic (vechi rute comerciale, de exemplu, au fost „interceptate”, exportul fiind reorientat, în mare măsură, spre porturile Dunării).

Anexarea teritoriului dintre Prut și Nistru de către Rusia, în urma *Păcii de la București* (16/28 mai 1812), are unele antecedente, pe care merită, fie și succint, să le menționăm. Într-adevăr, prin Tratatul de la Kuciuk-Kainargi, Rusia retroceda Porții *întreaga Basarabie cu cetățile care țin de ea*, precum și *cele două principate*, Moldova și Valahia. Extinderea denumirii de Basarabia asupra întregului teritoriu dintre Prut și Nistru, de unde, pînă atunci, era utilizată *doar pentru sudul acestei zone* (amintire a stăpînirii vremelnice acolo a Basarabilor valahi), era menită să „acopere” „onoarea” Rusiei, ce se erija în apărătoare (și, chiar, eliberatoare) creștinătății ortodoxe, prin iluzionarea că Basarabia era o *altă țară decît Moldova*. Anexarea fiind pregătită, ea s-a și produs la ocazia proximalului război ruso-turc. Și Rusia a procedat la o colonizare masivă, atît cu velicoruși și ucraineni, cît și cu elemente

alogene (colonii bulgare, de exemplu, au fost fondate încă de țarina Ecaterina a II-a). Deznaționalizarea, devenită politică de stat, a fost cu mult mai întinsă și mai brutală decât în Bucovina, astfel încât rezistența elementului românesc, cantonat în ruralitate, a părut multor istorici a fi un adevărat miracol. Pierderea teritoriului dintre Prut și Nistru, cea mai bună zonă agricolă, a fost resimțită de contemporani la proporțiile unui cataclism istoric. Linia Prutului devenea, practic, o graniță impenetrabilă, iar Iașii un oraș periferic (iată de ce nu putea să devină capitală în 1859).

Prin *Tratatul de la Adrianopol* (2/14 sept.1829), Rusia intra în stăpînirea Deltei Dunării, fapt cu importante consecințe, atât asupra țărilor noastre, cît și pe plan european. În schimb, Țării Românești îi erau restituite raialele Giurgiu, Turnu și Brăila (cu hinterlandul lor), granița fiind stabilită pe talvegul Dunării (linia imaginară care urmează *firul* apei sau șenalul navigabil), cu obligația dărîmării fortificațiilor, fapt „ciudat”, am spune, dacă îl raportăm la problema asigurării securității Principatelor, a căror „protectoare” oficială devenise Rusia, prin autoritatea aceluiași tratat. În plus, pe linia Dunării urmau să fie plasate *carantine*; așadar, granița pe talveg era dublată de o graniță sanitară, menită să pună o stavilă în calea epidemiilor, aspect de natură să delimiteze strict teritoriul românesc de acela administrat de către Poartă. Cu toate acestea, autonomia administrativă, reconfirmată cu această ocazie, avea să fie subminată cu consecvență de către Rusia, pînă la aproape totala ei golire de conținut, prin Convenția de la Balta-Liman (1849).

Tratatul de la Paris (18/30 martie 1856), în afară de schimbarea regimului juridic internațional al Principatelor, a decis retrocedarea sudului Basarabiei (viitoarele județe Cahul, Ismail și Bolgrad) către Moldova, deși se discutase și retrocedarea Deltei, ajunsă, din nou, în stăpînirea Porții. Nu a fost, categoric, un act de reparație istorică pentru Moldova (de altfel, acolo ponderea populației românești era cea mai redusă, comparativ cu restul Basarabiei), ci cu scopul clar de a scoate Rusia de la gurile Dunării și din postura de riverană la fluviu. Trasarea graniței terestre, operațiune anevoioasă întreprinsă de o comisie internațională, a întîrziat cu aproape un an de zile introducerea administrației moldovenești, după cum îndată a apărut spinoasa problemă a „coloniilor bulgare”, chestiune nerezolvată convenabil pînă la pierderea, din nou, a teritoriului în cauză (1878).

În sfîrșit, ultima modificare de graniță coincide cu momentul constituirii statului național român, prin Unirea Principatelor, Milcovul devenind un rîu intern. Deși mai mult simbolică, mai cu seamă după realizarea *uniunii vamale* (printr-o *convenție moldo-valahă*, ratificată în dec.1846, în Țara Românească, și în ian.1847, în Moldova, intrată în vigoare la 1/13 ian.1848), prin care se desființează vama dintre cele două țări (cu excepția sării), granița pe Milcov a fost, totuși, „închisă” de către autoritățile antiunioniste din Moldova, în intervalul 1856-1858.

Principalele probleme ale primei părți a epocii moderne

Istoricul trebuie să fie interesat, afară de problemele „concrete”, și de unele aspecte de un ordin mai general. Astfel, dacă ne referim la prima parte a epocii moderne în istoria românilor, de o deosebită importanță este *sensul* general al evoluției – și anume, *integrarea în Europa* și nu neapărat occidentalizarea. Obiectivul în sine era foarte anevoios, întrucât presupunea o profundă schimbare lăuntrică, o ruptură decisă de trecut, o sustragere hotărâtă dintr-un mod de viață și mentalități caracterizate adesea drept „balcanice” sau „orientale”. Europa ne va primi – iată o idee comună la jumătatea secolului al XIX-lea – nu doar ca stat, ci și ca societate, o societate sprijinită pe marile principii „moderne”, iar nu „ca Chină” (= stat despotic oriental) sau „republică socială” (socialistă), ca să-l cităm, din memorie, pe Mihail Kogălniceanu.

Tot atât de importante sunt și ritmul și cadența devenirii istorice. Epoca modernă este cu mult mai dinamică decât perioada istorică anterioară, care, prin comparație, pare a fi perfect imobilă. În secolul al XIX-lea, cel puțin, ritmul și cadența schimbării sunt atât de rapide, încât generează foarte serioase probleme de adaptabilitate: și nu puțini sunt indivizii care, în viață fiind, observă că timpul lor a trecut, ei asistând neputincioși la un „spectacol” pe care nu-l mai pot înțelege. Secolul al XIX-lea este, pe de altă parte, și un secol al *progresului sub toate aspectele*; asistăm, cu alte cuvinte, la o *evoluție progresivă*. La sfârșitul acestui interval, de exemplu, distanțele sunt cu mult mai scurte. Dincolo, însă, de aceste chestiuni de ordin general, românimea se confruntă cu probleme lăuntrice, specifice.

1. *Geneza și afirmarea națiunii române. Problema națională*

Epoca modernă, în ansamblul ei, poate fi (și a fost) definită drept epoca genezei și afirmării națiunilor, pînă la retrasarea hărții politice (a Europei, pentru că în alte zone situația este diferită), în conformitate cu principiul naționalităților (entitatea statală este statul-națiune). De altfel, între multele atribute conferite secolului al XIX-lea, cel mai cunoscut și cel mai răspîndit este acela de „secol al naționalităților”.

Indiferent de controversata problemă a definirii conceptului modern de națiune (*natio* medieval înseamnă stare socială privilegiată) – fie ca națiune *culturală*, fie ca națiune *elitară*, fie ca națiune sumă de unități specifice, înlăuntrul unui stat propriu, fie ca națiune *electivă* („solidaritate românească”, cum zicea Iorga) –, reperele procesului de geneză și afirmare a națiunii române sunt aceleași cu acelea ale înaintării conștiinței naționale. Dacă, o bucată de vreme, sentimentul național este unul constatativ, contemplativ, într-o a doua fază cantonat în provincialism (cum se întîmplă cu reprezentanții Școlii Ardelene), *dacoromanismul*, ce se „naște” pe la 1830, este veritabila conștiință națională, o conștiință politică, militantă, din care reiese îndată așa-numita *problemă națională*: aflată în construcții statale diferite, națiunea română vizează obiectivul formării propriului stat-națiune. Foarte probabil, cea mai importantă caracteristică a procesului de geneză și afirmare a națiunii noastre este împrajurarea că românii sunt o națiune înainte de momentul constituirii statului național.

2. *„Problema română” sau „chestiunea română”*

Ea poate fi definită, cel mai simplu, ca problema constituirii unui stat național român la Dunărea de Jos, fie sub forma unirii Principatelor, fie chiar sub aceea a unei „Dacii” care să cuprindă – îl invocăm din nou pe Kogălniceanu – întregă acea întindere de loc pe care se vorbește românește. Evident, Dacia politică nu putea deveni realitate decât sprijinindu-se pe o prealabilă *Dacie culturală*, de natură să întărească sentimentalitatea și solidaritatea naționale. Ideea unui stat românesc este veche; ea apare, în forme și cu scopuri diverse, în unele planuri

ale diplomațiilor europene; Regulamentele Organice consemnau, la rîndu-le, posibilitatea unirii Principatelor; la fel, ideea unirii este prinsă în unele programe ale revoluției de la 1848; este obiectivul obsedant al eforturilor exilului politic românesc de după 1848. Dar, după cum a demonstrat istoricul Leonid Boicu, *recunoașterea formală și oficială* a „chestiunii române” ca problemă internațională, deci ca o problemă *de rezolvat* pentru cabinetele europene, se produce abia prin conferințele de la Viena (martie – mai 1855, pe stil vechi) și Constantinopol (protocolul final adoptat pe 30 ian./11 febr. 1856), conferințe „preliminare” ale Congresului de pace de la Paris (13/25 febr. – 18/30 martie 1856). Desigur, „chestiunea română” a avut o considerabilă *dimensiune externă*, dar statul național nu a fost, pur și simplu, rezultatul jocului de forțe dintre puteri, așa cum se acceptă de către unii prestigioși istorici străini. Nu era vorba doar de un stat nou, ci și o societate nouă, o societate de cetățeni. Este, aceasta, și una dintre rațiunile pentru care românii au fost chestionați în legătură cu întocmirea lăuntrică a statului național. Unirea Principatelor nu putea să fie un scop în sine; odată realizată, unirea nu rezolva automat problemele cu care se confrunta societatea românească; era necesar, fără îndoială, un proces de reforme, al cărui capăt, însă, puțini îl întrezăreau. Acceptarea ori, dimpotrivă, respingerea schimbării a înveninat controversile din sînul clasei noastre politice.

Dacă, într-o primă fază, existența însăși a Principatelor, ca entități statale distincte ținea de natura relațiilor cu Înalta Poartă, ulterior (după 1774, în parte; categoric după instituirea protectoratului rusesc) această existență era subsumată relațiilor ruso-otomane. În fine, pînă la individualizarea ei formală și oficială, „chestiunea română” era percepută și în contextul mai larg al așa-numitei „probleme orientale”. Ultima schimbare a regimului juridic internațional al Principatelor (garanție colectivă, cu menținerea suzeranității Porții, prin autoritatea actului final al Congresului de la Paris, 18/30 martie 1856) a trebuit să coincidă, în chip necesar, cu abolirea „protecției” rusești și cu sustragerea, prin individualizare, a „chestiunii române” din contextul „problemei orientale”.

3. *Evoluția demografică. Structuri sociale*

Primul recensămînt modern (s-au numărat sufletele; s-au avut în vedere repartizarea pe ocupații și apartenența la diferite confesiuni legale) s-a făcut la noi abia la începutul domniei lui Cuza (1859-1860) și s-a datorat, în principal, nou înființatei Comisii de Statistică, condusă de un om cu o pregătire specială, Dionisie Pop Marțian. La această dată, populația Principatelor Unite se ridica la 4.424.961 de locuitori. În schimb, recensămintele anterioare au avut un vădit caracter fiscal (catagrafii), fiind numărați contribuabilii sau cei scutiți de dări și, desigur, doar capii de familie; în consecință, nu pot fi avansate decît cifre estimative.

Creșterea demografică, în intervalul analizat de noi, a fost alimentată de două surse: de creșterea naturală a populației și de imigrarea, importantă în cifre absolute, a unor elemente alogene, în special evrei. Deși rata natalității a fost mereu foarte ridicată, la toate componentele spectrului social, efectele ei benefice au fost anulate, în mare măsură, de o la fel de ridicată rată a mortalității – și mai cu seamă a mortalității infantile. În consecință, speranța de viață era considerabil mai scăzută decît în Occident, deși, poate, în calcularea acesteia ar trebui să eliminăm copiii decedați în primul an de după naștere. Mortalității infantile trebuie să-i adăugăm catastrofele demografice cauzate de epidemii (ultima epidemie de holeră, ce a făcut, posibil, mii de victime în ambele Principate, fără deosebire de poziție socială, a bîntuit în 1848), în ciuda măsurilor, niciodată suficiente, luate de autorități: instituirea carantinelor, îmbunătățirea asistenței medicale, spitale specializate, unele preocupări de igienă publică etc. În schimb, prin crearea rezervelor statului, în perioada regulamentară, s-a pus o barieră în calea foametei, dar alimentația țăranelor rămîne, în continuare, precară. În ceea ce privește rata divorțialității, ea este foarte scăzută în familiile

țărănești, în schimb, extrem de ridicată la nivelul elitei boierești, fără, însă, a diminua rata natalității. Ușurința cu care tribunalele dicasteriale pronunțau divorțurile a fost mereu imputată capilor Bisericii, scandalul menținându-se pînă la introducerea stării civile. Chiar și unii domni au oferit un prost exemplu, în ceea ce privește viața lor privată (Grigore D.Ghica își alungă prima soție, prințesa Maria Hangerli, pentru a se recăsători, la o vîrstă înaintată, cu o copilă; Mihail Sturdza a avut două soții; Gh.Bibescu divorțează, în ciuda împotrivirii mitropolitului, de prima soție, pentru a se recăsători cu Marițica Văcărescu, divorțată, la rîndu-i, de primul bărbat, spătarul Costache D.Ghica; Gr.Al.Ghica a avut trei soții legitime – și copii cu fiecare; Al.I.Cuza a avut doi copii nelegitimi, pe care i-a adoptat, din legătura sa cu Maria Obrenovici, născută Catargiu).

În prima parte a epocii moderne, populația Principatelor sporește continuu, dar această creștere nu se datorește, precum am menționat deja, decît în parte sporului natural, la care trebuie să adăugăm valurile de imigrări, mai ales în perioada regulamentară și în Moldova, după cum ar trebui să luăm în calcul și locuitorii din teritoriile retrocedate: raialele și sudul Basarabiei. În nici un caz, considerăm, nu poate fi documentată o explozie demografică și nici un accentuat proces de urbanizare. Deși populația orașelor și țărgurilor este în creștere, raportul populație urbană / populație rurală se menține relativ constant.

În ceea ce privește componentele sociale, în linii mari, ele rămîn acelea tradiționale. Vechiul regim, trebuie să fim atenți, nu a cunoscut conceptul actual de clasă socială (o clasă se constituie și se justifică sprijinindu-se pe o ocupație sau pe un set de ocupații comune), „clasele” societății se rezemau, fiecare, pe o condiție juridică diferită. Privilegiile sunt, la rigoare, lege privată, statut juridic special, particular. Evident că principiul egalității în fața legii (proclamat prin *Convenția de la Paris*, 7/19 aug.1858), în fond triumful legii comune, nu se putea impune fără abolirea prealabilă a privilegiilor de clasă sau individuale (abolire prevăzută de aceeași Convenție).

Principalele componente sociale, boierimea și țărănimea, nu sunt „clase omogene”. Boierimii pămîntene i se adaugă, sub fanarioți, un important contingent grecesc, de unde un conflict de durată, alimentat și de noile sensibilități ale sentimentalismului național. Dar accesul în rîndurile boierimii, avînd ca efect creșterea numerică și diluarea „boierismului”, ca și o lipsă de omogenitate vizibilă, continuă pînă la aceeași Convenție de la Paris, fie prin împămîntenirea – urmată de boierire a unor alogeni, fie prin vînzarea masivă de ranguri boierești unor indivizi proveniți din „starea a III-a”. În fine, boierimea de dregătorii devine o boierime de ranguri, accesul la funcțiile publice – monopol, în fond, al boierimii – făcîndu-se conform unui „nomenclator” de inspirație rusească.

Boierimea românească a trebuit să suporte anumite schimbări de mentalitate, datorate unei multitudini de factori, între care am menționa spiritul veacului, frecventarea școlilor și valorilor culturale occidentale, preluarea, uneori mecanică, a modei occidentale și, de fapt, a tuturor „ingredientelor” unui nou stil de viață. Această boierime, prin generația de la 1848, s-a aflat în fruntea luptei pentru emancipare socială și națională; pîrînd lovită de o stranie amnezie, a lucrat în contra zdruncinării unei întocmiri ce-i asigurase bunăstarea și prestigiul social.

Țărănimea, la fel, este o categorie socială lipsită de omogenitate. Sunt țărani liberi (vechii moșneni și razeși, denumiți, în urmă, mici proprietari și lucrîndu-și pămînturile individual sau în devălmășie) și țărani clăcași; raportul numeric dintre cele două categorii (30%, respectiv 70%) rămînînd relativ același pe toată durata primei părți a epocii moderne. Există diferențe între țărani de șes și cei de munte (muntele a conservat, întotdeauna, un quantum mai ridicat de libertate țărănească), între clăcașii particulari, cei bisericești și cei ai statului și chiar diferențe de la o moșie la alta. Așa-numita „problemă țărănească” (formula

apare spre 1848) este una cu foarte multe componente. Ar fi vorba, mai întâi, de condiția juridică a țaranului – și mai cu seamă a țaranului clăcaș – din perspectiva procesului de renaștere națională: societatea modernă este compusă din cetățeni; țaranul trebuie să devină și el cetățean; țaranul nu poate fi cetățean dacă nu este un om liber și proprietar. Pe urmă, „problema țărănească” se referă și la îmbunătățirea stării materiale, a alimentației, la accesul la învățatură elementară, la ameliorarea morală și fizică. Dar, înainte de toate, esența „problemei țărănești” este *problema pământului*. Pentru ca țaranul să fie stăpîn pe o bucată de pământ, trebuie să se realizeze un uriaș transfer de proprietate, în condițiile în care există o barieră aparent de netrecut: unul dintre „marile principii” ce stau la baza întocmirii societății moderne este acela al inviolabilității proprietății. Astfel, în discuția pe muchie de cuțit relativă la împrumutarea țăranilor, cu episoadele ei fierbinți (Comisia proprietății de la 1848 din Țara Românească, Adunarea ad-hoc a Moldovei (1857), disputa din timpul domniei lui Cuza Vodă, în perspectiva Legii rurale), a trebuit să se invoce și problema întîietății proprietății țărănești față de cea boierească sau invers. Interesant, pentru a se păstra aparența că principiul proprietății nu a fost atins, în urma reformei agrare din 1864 a fost răscumpărată nu valoarea pământului, a fost răscumpărat boierescul!

Burghezia (dacă termenul este potrivit pentru realitățile noastre) nu se prezintă la fel în cele două Principate, mai cu seamă din punctul de vedere al originii etnice. Dacă, în Țara Românească, „starea a III-a” e formată în mare parte din autohtoni, în Moldova îndeletnicirile „burgheze” sunt apanajul, într-o proporție covârșitoare, a elementelor alogene (evrei, armeni, greci, bulgari). Asemănător se prezintă situația și în cazul profesiunilor liberale (sau libere; este vorba de acele profesii ce se exercită în baza unei diplome/patente de liberă practică): medici, farmaciști, bancheri etc. Populația orașelor e completată de un număr considerabil de slugi (cea mai răspîndită „profesiune” în București, conform datelor recensămîntului din 1859), lucrători de tot felul, oameni fără căpătii, chiar țărani la periferii.

Clerul ortodox, mult mai numeros decît în zilele noastre, se compune din două categorii: clerul de mir și clerul monahal. Clerul de mir, prin căsătorie și păstorirea nemijlocită a „turmei”, este implicat direct în viața de obște a comunității. Dar, comparația cu preotul catolic (mai cu seamă în Moldova) este net în defavoarea preotului ortodox: acesta este învinuit că nu are o pregătire teologică corespunzătoare, în plus, are multe alte interese decît acelea strict canonice. Mănăstirile, foarte numeroase și cu un număr considerat, în epocă, exagerat de mare de călugări, sunt de două feluri: mănăstiri pămîntene și mănăstiri închinete. Între mănăstirile pămîntene, chinoviile au dreptul de autoadministrare, o altă categorie fiind subordonată episcopilor. Mănăstirile închinete (sau dedicate) Locurilor Sfinte sunt conduse de către egumeni greci, au soborul format din greci, administrîndu-și întinsele domenii funciare în temeiul legatelor ctitorilor, fiind obligate la întreținerea unor școli și stabilimente de sănătate, ca și la vărsarea unei sume anuale în visteria statului. Cea mai mare parte a veniturilor, firește, ia drumul străinătății – dar în condiții cu totul diferite decît acelea existente în momentul „închinării”. În plus, sprijinite de către Patriarhia din Constantinopol, de către Rusia și Poartă, mănăstirile închinete au tendința manifestă de a se transforma în „stat în stat”, de a se sustrage cu totul controlului autorităților românești, fapt fără îndoială de natură să încingă spiritele, mai cu seamă în contextul presant al necesității introducerii unor reforme în spiritul modernității. Spre 1859, dar antecedentele sunt mai vechi, egumenii greci s-au străduit din răspuțeri să demonstreze că mănăstirile respective sunt proprietare depline, iar nu doar uzufructiere. Partea românească a arătat, din contră, că înțelesul „închinării” nu este de donație, cea mai convingătoare dovadă fiind faptul că egumenii nu pot înstrăina, prin vînzare sau în alt chip, moșiile încredințate lor doar pentru administrare (cu acele condiții arătate) și utilizarea *unei părți din venituri* pentru ajutorarea Locurilor Sfinte (mănăstirile de

la Sf.Munte, mănăstirea Sf.Mormînt din Ierusalim, mănăstirea Sf.Ecaterina din Sinai, cele patru patriarhii ecumenice etc) căzute sub stăpînire turcească. Conflictul dintre mănăstirile închinat și autoritățile românești s-a acutizat rapid spre 1859, a devenit chiar o „problemă” internațională, pînă la stingerea lui în forță, prin Legea secularizării din 1863 (erau secularizate *toate* pămînturile mănăstirești, nu doar cele ale mănăstirilor închinat).

Relația dintre biserică și stat se complică începînd din perioada regulamentară. Tendința era de introducere a unei „constituții civile a clerului”, inclusiv prin rînduirea de lefi, concomitent cu ridicarea „poverii proprietății funciare” de pe umerii clericilor, spe a-și vedea în liniște de cele sfinte. Trebuia găsită o soluție pentru îmbunătățirea pregătirii teologice a clerului, după cum trebuia pusă o margine înmulțirii numărului călugărilor. Spre 1859, devenise evident că se impunea fondarea unei autorități sinodale, cu menirea de a rezolva nu doar treburile bisericești, dar să sublinieze autocefalia bisericii noastre, afirmată cu tărie în perioada luptei pentru unirea Principatelor.

În epocă, nu toți arhierii bisericii noastre s-au ridicat la înălțimea așteptărilor, mai cu seamă atunci cînd s-au implicat în politică sau cînd au fost constrînși să adopte o poziție politică în legătură cu problemele grave ale societății românești. Mulți studiaseră la Academia duhovnicească din Kiev, iar atitudinea lor față de Rusia era un amestec condamabil de docilitate și servilism. Paisianismul, atît de însemnat pentru reșezarea așezămintelor monahale, a fost și un instrument al întăririi influenței rusești în țările noastre. La Neamț, cea mai însemnată lavră a Moldovei, întregul șir de stareți, de la Paisie Velicicovski și pînă la Dionisie Romano (acesta din urmă a fost stareț în 1855-1856), au fost ruși sau ucraineni, iar mai bine de jumătate din numerosul sobor era compus din călugări aparținînd aceluiași etnie. Alături de figuri luminoase (precum Veniamin Costachi, frații Filaret și Neofit Scriban, Grigorie Dascălul, pomenitul Dionisie Romano) sunt și personaje dubioase, ale căror nume, în acest context, preferăm să nu le amintim. Dar, iată și lista chiriarhilor celor două mitropolii, în perioada analizată de noi:

Mitropolia Ungrovalahiei

Grigorie Dascălul (1823-1829 și 1833-1834)

Neofit al Rîmnicului (1829-1833), loțtiitor

Neofit al Rîmnicului, Chesarie al Buzăului și Ilarion al Argeșului (1834-1840), loțtiitor

Neofit, fost la Rîmnic (1840-1849)

Neofit Sevastias (1849-1850)

Nifon (1850-1865)

Mitropolia Moldovei

Veniamin Costachi (1803-1806, 1812-1821, 1823-1842)

Meletie Lefter Brandaburul al Hușilor (1821-1823), loțtiitor

Filaret Beldiman Apamias (1842-1844), loțtiitor

Meletie Lefter Brandaburul (1844-1848)

Meletie Stavropoleos Burdujanul (1848-1849), loțtiitor

Sofronie Miclescu (1851-1860)

Meletie Racoviță Sardeon (1860), loțtiitor

Chesarie Răsmerița Sinadon (1860-1863), loțtiitor

Calinic Miclescu (1863-1875)

O categorie socială aparte sunt *robii țigani*. Grupați după felul de viață (de laie, vătrași) sau îndeletniciri (lingurari, ursari, zlătari etc), soarta lor depinde de stăpîni: stat, biserică,

particulari. Problema eliberării robilor țigani, față de care se naște o adevărată pasiune spre 1840, nu a fost rezolvată, însă, decît treptat. În Țara Românească, au fost eliberați, mai întîi, țiganii statului (o lege din 1843, completată în 1847), apoi celelalte categorii de robi, prin legea din 8 febr.1856. În Moldova, emanciparea începe cu țiganii bisericești (ian.1844), urmați de țiganii statului (febr.1844) și de țiganii particulari (dec.1855).

Vechiul regim nu a cunoscut conceptul de minoritate etnică (sau națională), desemnînd pe alojeni cu termenul generic de *străini*. După cum se știe, pînă la Convenția de la Paris (1858), împămîntenirea (accesul la cetățenie) era permisă doar ortodocșilor și doar individual și în condiții foarte clar formulate. Convenția, în baza „dorinței” Adunării ad-hoc a Moldovei, a consfințit accesul la împămîntenire și al creștinilor heterodocși, aparținînd tuturor confesiunilor creștine recunoscute legal. Se menținea, deci, interdicția pentru evrei (mozaici) și musulmani, interdicție prevăzută și în constituția din 1866, dar din motive diferite.

Cea mai importantă categorie de „străini” era, categoric, reprezentată de *evrei*. Numărul lor, la jumătatea secolului al XIX-lea, se apropia de un sfert de milion, în Moldova, pe cînd în Țara Românească sunt pînă în 20.000, după cele mai largi estimări. Fiindu-le interzis accesul în lumea satelor, într-o primă fază, evreii s-au așezat mai cu seamă în orașe, în locuințe de o arhitectură inconfundabilă și ocupînd străzi sau chiar cartiere întregi. De asemenea, s-au așezat în târgurile afit de numeroase în perioada regulamentară, locuind ulița principală și dîndu-le aspectul caracteristic de *stetl*. În Țara Românească, majoritatea evreilor sunt sefarzi („spanioli”), veniți de relativ multă vreme și avînd o stare materială și spirituală net superioară coreligionarilor din Moldova, care sunt, aproape în totalitate, evrei așkenazi („polonezi” sau „lehi”), vorbitori de idiș, veniți din Galiția sau din părțile poloneze anexate de ruși sau chiar din Rusia. Erau evrei tradiționaliști, păstoriți de rabini habotnici, cu portul lor inconfundabil (un lung anterior galben, barbă și perciuni rituali), insensibili la mișcarea de emancipare propusă de iluminismul evreiesc (*haskalah*).

Din punct de vedere economic, evreii au ajuns să controleze rapid meșteșugurile și mica industrie, comerțul, finanțele și circulația monetară, eliminînd, în bună măsură, concurența de pe piață (armeni, greci, autohtoni) – fapt valabil, desigur, în Moldova, pentru că în Țara Românească situația este diferită, cel puțin în sectorul producției meșteșugărești și, parțial, în acelea ale comerțului și finanțelor. Treptat, evreii au penetrat și lumea satelor, în ciuda amintitelor interdicției, mai întîi ca negustori ambulanti, apoi în calitate de crîșmari, orîndari ai velnițelor etc. Acordînd împrumuturi masive marii proprietăți, evreilor li s-a deschis și bănoasa îndeletnicire a tranzacțiilor funciare și aceea a arendășiei (cazuri încă înainte de 1848). Românilor „năvala” evreilor li s-a părut amenințătoare, iar resentimentele, alimentate de cler și de alți factori, au crescut, treptat, în intensitate, fără însă a degenera, cu excepția unor cazuri izolate, în manifestări violente. Evreii nu erau, la jumătatea secolului al XIX-lea, primii vizați de sentimentul xenofobiei ce bîntuia clasa noastră politică: înaintea lor trebuie puși grecii și rușii; primii responsabili de toate „năravurile” cu care ne-au molipsit fanarioții, cei din urmă pentru că aparțineau unui colos ce era perceput ca principala amenințare pentru existența noastră statală și națională.

Așa-numita „problemă evreiască” apare, după opinia noastră, chiar înainte de 1859. Există, însă, în ce o privește, două poziții metodologice ireductibile. Istoricii evrei, pe de o parte, înțelegînd prin sintagma amintită, în mod strict, doar chestiunea emancipării evreiești, a obținerii drepturilor civile și politice, au tendința manifestă de a o izola, de a o privi în sine, ruptă de celelalte „probleme” cu care se confrunta societatea românească. Scoasă din contextul realității care a generat-o, „problema evreiască” părea a fi explicabilă – și a fost explicată – printr-un antisemitism funciar, condamnat la fel ca orice alt fapt nejustificabil. În ce-i privește, unii istorici români au subliniat ideea că „problema evreiască” era doar una

dintre problemele cu care se confrunta societatea românească și că soluționarea ei trebuie pusă în legătură – pentru că *era în legătură* – cu acele probleme. Pe români îi deranja, în epocă, nu simpla prezență a evreilor, ci ponderea lor, raportată la număr, economică și financiară. În plus, numeroși evrei erau supuși străini, bucurându-se, în această calitate, de imunități scandaloase și nu erau dispuși să renunțe la aceste avantaje, pentru ca, în schimbul cetățeniei, să se supună legii comune.

De fapt, tendința spre emancipare, în sensul obținerii drepturilor civile și politice (împămintenirii) nu era o năzuință la nivelul întregii obști evreiești. Era clar că împămintenirea trebuia însoțită de o anumită integrare – nu religioasă, ci socială, legislativă, lingvistică și sub raportul mentalităților – și puțini evrei păreau dispuși să o accepte. În preajma unirii Principatelor, apare jurnalul *Israelitul român*, cu un nume ce evocă un întreg program al integrării, dar sucombă, în scurtă vreme, din lipsă de cititori! De fapt, anumite impulsuri au venit și din afară. În 1856-1857, la București s-a aflat Armand Lévy, apropiat al lui Cremieux (fondatorul Alianței israelite universale, 1859), care impulsionează mișcarea de emancipare, susținută, fără rezerve, doar de către unii lideri din București (acolo se aflau trei comunități evreiești: sefardă, așkenază și cea a evreilor sudiți): Isaac Leib Weinberg (adevăratul fondator al Templului Coral, 1857), Hilel Manoach, Davicion Bally, Iuliu Barasch etc. După ce unele petiții evreiești au fost respinse de autorități, ei s-au adresat direct străinătății, dar precum s-a văzut, în ciuda presiunilor, Convenția de la Paris a ratificat dorința românilor exprimată în Adunarea ad-hoc de la Iași: deocamdată, evreilor le este refuzată împămintenirea.

Armenii sunt de multă vreme așezați în Principate, poate chiar înainte de descălecat, formînd și ei, în unele orașe din Moldova (Iași, Botoșani, Suceava), cartiere compacte. Creștini monofiziți, au avut ocupații diverse, cu o predilecție, totuși, pentru comerț și operațiuni bancare. Unii s-au naturalizat, grație serviciilor aduse statului, intrînd în rîndurile boierimii. Practic, spre 1859, nu au fost obiecții pentru împămintenirea lor, cu excepția pretenției, considerată jignitoare, de a fi recunoscuți drept „nație armană”.

Bulgarii au venit individual sau în grupuri. Așezați, mai cu seamă, la periferia orașelor, se ocupă de grădinarit și, uneori, de comerțul mărunț. Totuși, comunitatea bulgară din Brăila a putut fi utilizată, în anumite momente, de către agenți ai Rusiei, în scopuri subversive, așa cum s-a întîmplat în 1840-1843. În zona din sudul Basarabiei cedată Moldovei exista, însă, o comunitate compactă: așa-numitele cele 30 de sate de „colonii bulgare”. Reprezentantul lor în Adunarea ad-hoc a Moldovei a solicitat, pe un ton cam vehement, recunoașterea privilegiilor coloniilor acordate de către țaria Rusiei (anumite facilități fiscale, școli în limba națională, scutirea de recrutații, imunitatea teritoriilor coloniilor, în sensul că nimănu – și mai cu seamă jidovului – nu-i era îngăduit a se așeza acolo etc). Cererea a rămas fără răspuns, fapt regretabil, ce se înscrie într-o anumită incapacitate a autorităților românești de a cîștiga simpatia populației atît de amestecate din respectiva zonă, pînă la cedarea din 1848. este, de exemplu, cazul găgăuzilor (turci selgiucizi trecuți la creștinism) sau al coloniștilor germani.

Lipovenii, ortodocși de rit vechi, fugiți spre marginile Rusiei datorită persecuțiilor, pentru că nu acceptaseră reformele patriarhului Nikon, pe vremea țarului Alexei Mihailovici, au ajuns și în părțile noastre, stabilindu-se în unele zone mai greu accesibile (Dobrogea, Delta Dunării) sau, izolat, în unele localități din Moldova. Ținînd de episcopul lor din Brăila, ascultau liturghia într-o limbă moartă, slavona, păstrîndu-și, pînă astăzi, înfățișarea și modul de viață ancestral.

Catolicii din Moldova, numiți, impropriu, „unguri”, sunt, de fapt, ceangăi (români secuizați) sau moldoveni curați. Episcopul lor din Iași, Antonio di Stefano, a înfățișat mai multe suplici adresate atît autorităților locale, cît și Comisiei Europene de Observație și

Anchetă (prezentă la noi în anii 1857-1858, cu misiunea de a supraveghea alegerile pentru Adunările ad-hoc, de a lua act de „dorințele” acestora cu privire la organizarea lăuntrică a Principatelor și de a întocmi un raport ce urma să servească drept bază a discuțiilor în preconizata Conferință de la Paris a reprezentanților puterilor garante), în care, în esență, solicita drepturi politice pentru catolici, deoarece ei s-au comportat mereu ca buni cetățeni, chiar dacă majoritarii ortodocși îi considerau drept niște „păgâni”.

Sudiții, supușii străini, sunt o categorie juridică și au apărut în țările noastre spre sfârșitul secolului al XVIII-lea, după ce, la București și Iași, s-au stabilit reprezentanțe diplomatice permanente. De fapt, jurisdicția consulară avea o justificare în teritoriile administrate direct de turci, unde jurisdicția revenea tribunalelor islamice. Dar, în Principate, unde musulmanilor le era interzisă stabilirea, nu funcționa dreptul islamic și nu se justifica în nici un fel jurisdicția consulară; transferul acesteia la noi, ca și în alte cazuri, a fost un abuz interesat, devenit cu atât mai supărător într-o perioadă în care tendința era de generalizare a legii comune, de impunere a principiului egalității în fața legii. Treptat, supușenia străină, ce se bucura de facilități fiscale și juridice, a devenit atrăgătoare chiar pentru pămînteni și anumite puteri – în primul rînd, Austria – au înțeles că poate fi o pîrghie pentru a-și întări influența în teritoriu. În Moldova, sudiții austrieci, subordonați consulului de la Iași, erau organizați pe ținuturi, avînd în frunte un staroste, care era și persoana de contact cu autoritățile locale. Dar, în pofida protestelor acestora, supușenia străină și jurisdicția consulară s-au menținut pînă după unirea Principatelor.

Sunt și alți imigranți (nu ne referim, în acest context, la sosirile individuale), care, însă, s-au integrat rapid în peisajul românesc, cum ar fi sîrbii așezați pe moșiile achiziționate în Țara Românească de către Miloș Obrenovici sau ucrainenii (ruteni) intrați în nordul Moldovei în perioada regulamentară.

4. *Problematica economică*

Agricultura este, în continuare, sectorul covîrșitor al vieții economice, ea suportînd, în această perioadă, mutații semnificative, chiar dacă nu suficiente pentru a putea documenta o adevărată „revoluție agrară”. Astfel, nu putem vorbi de o agricultură intensivă (chiar dacă apar ferme-model, cum ar fi cea de la Zvoriștea a lui Al.Moruzi) și nici de o generalizare a tehnologiilor preconizate de literatura agronomică a epocii (deși în zonă apar agronomi, mai întîi străini, apoi români, precum Ion Ionescu de la Brad, vechil, spre 1848, pe moșiile lui Mihail Sturdza). Se extind, în schimb, suprafețele cultivate, atît datorită sporului brațelor de muncă, cît și a noilor posibilități de cîștig apărute după abolirea monopolului comercial otoman (1829, dar prima breșă fusese făcută tocmai în 1774). Chiar peisajul agricol se schimbă, prin extinderea rapidă a suprafețelor cultivate cu porumb (în perioada regulamentară egalează grîul), plante tehnice, cartof. Succesul porumbului a produs schimbări importante în viața țaranului, începînd, firește, cu alimentația. Randamentul porumbului (raportul dintre cantitatea de sîmînță și quantumul recoltei, pe unitatea de suprafață) era net superior păioaselor, chiar dacă era necesară o mai mare cantitate de muncă. Porumbul a rezolvat și problema furajării animalelor peste iarnă, astfel încît tăierea pe capete a acestora în pragul acestui anotimp nu se mai justifica. Chiar sporirea spectaculoasă a numărului porcinelor (cu efecte, desigur, în alimentație) poate fi pusă în legătură cu generalizarea culturii porumbului și a cartofului (deși pot fi invocate și alte cauze: dispariția unor piețe tradiționale a impus aproape renunțarea la creșterea cornutelor mari pentru export; porcul, pe de altă parte, nu era agreat de către turci). În perioada regulamentară, apare (în ciuda unor calamități frecvente: secetă, lăcuste, epizotii) un excedent evident de produse agricole. Considerînd, mai cu seamă în ținuturile din nordul Moldovei, că transportul cerealelor, cu carele, la schela Galaților este

prea costisitoare și luînd în calcul concurența de pe piețele occidentale, mulți proprietari au recurs la o soluție *ad-hoc*: utilizarea recoltei pentru „fabricarea” alcoolului, borhotul fiind folosit pentru hrănirea animalelor. Apar, astfel, nelipsita velniță (cazanul de rachiu), orîndarul evreu cu crîșma lui și lățirea consumului de băuturi spirtoase, cu importante consecințe asupra sănătății țaranului.

Stabilimentele industriale sunt puține și cu un număr redus de lucrători. Ce-i drept, apar destule „mori” (de hîrtie, de silitră etc), dar, în continuare, mica producție a atelierului meșteșugăresc rămîne precumpănitoare. Există, desigur, tendința, dar intrarea în „zona” mașinismului se produce în a doua parte a epocii moderne. Transporturile nu cunosc îmbunătățiri semnificative, dacă ne referim strict la mijloacele de locomoție, pentru că, totuși, în Moldova, Mihail Sturdza construisese bune șosele pietruite. Ca să ajungi la Paris, trebuia fie să călătorești la Lemberg, cu trăsura sau harabaua evreiască, prin Mihăileni, și de acolo să te urci în tren; fie, de la Galați, să călătorești cu Lloydul austriac pînă la Viena, de unde să continui cu trenul. În 1840, Ion Ghica face drumul de la București la Iași într-o săptămîină.

Comerțul, în ansamblu, cunoaște o ameliorare simțitoare datorită mai multor factori, dintre care am aminti înlăturarea monopolului comercial otoman și rolul benefic al evreilor. Am mai putea adăuga că schimbarea modului de viață al elitei boierești (moda apuseană, călătoriile în străinătate – la studii, la băi sau de plăcere, traiul luxos etc) a determinat o „foame” de numerar și, implicit, o altă atitudine față de exploatarea moșiilor: fie acestea erau administrate direct de către proprietar, iar recolta era destinată valorificării prin vînzare, fie erau arendate, banii erau obținuți, iar arendașul lucra pentru piață.

Principalul partener comercial al Principatelor a fost Austria, urmată de unele țări occidentale, între care Belgia, de unde se aduceau mai cu seamă feroase.

Circulația monetară a ridicat serioase probleme autorităților române, în principal datorită lipsei frecvente de numerar. Nu exista un sistem bancar coerent și nici o instituție de stat care să „regleze” această activitate. Desigur, necesitatea unui sistem monetar național a fost profund resimțită, dar acesta nu s-a putut realiza decît în 1867.

****

Lipsește din prezentarea noastră problematica politică, cea legislativ-instituțională, cea culturală, precum și aspectele definitorii ale mentalităților și modului de viață din epocă. Dar, analiza lor, fie și succintă, ar fi depășit marginile firești ale unui curs de introducere în domeniu.

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

- A.D.Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, ediția a III-ea, IX-XIV, București, 1927.
- N. Iorga, *Istoria românilor*, VIII-X, București, 1938.
- R.W.Seton-Watson, *Histoire des roumains. De l'époque romaine à l'achèvement de l'unité*, Paris, 1937.
- Istoria României*, III-IV, Ed. Academiei, București, 1964.
- Istoria românilor*, vol. VI și vol. VII, tom I, Ed. Enciclopedică, București, 2002, 2003.
- Catherine Durandin, *Istoria românilor*, București, 1998.
- Vlad Georgescu, *Istoria românilor*, București, 1992.
- Eugen Lovinescu, *Istoria civilizației române moderne*, București, 1997.
- Gh. Platon, *Istoria modernă a României*, București, 1985.
- Idem, *Geneza revoluției române de la 1848. Introducere în istoria modernă a României*, București, 1999.
- Cum s-a înfăptuit Românie modernă: o perspectivă asupra strategiei dezvoltării*, Iași, 1993.
- Keith Hitchins, *Românii. 1774-1866*, București, 1998.
- Neagu Djuvara, *Între Orient și Occident. Țările Române la începutul epocii moderne (1800-1848)*, București, 1995.
- Dan Berindei, *Românii și Europa în perioada premodernă și modernă*, București, 1997.
- Lucian Boia, *Istorie și mit în conștiința românească*, București, 1997.
- Ilie Bădescu, *Sincronism european și cultură critică românească*, București, 1984.
- Vlad Georgescu, *Ideile politice și iluminismul în Principatele Române 1750-1831*, București, 1972.
- Paul Cornea, *Originea romantismului românesc*, București, 1972.
- Gh. Platon, Al.-Fl. Platon, *Boierimea din Moldova în secolul al XIX-lea. Context european. Evoluție socială și politică*, București, 1995.
- I. Lungu, *Școala Ardeleană. Mișcarea ideologică națională iluministă*, București, 1978.
- Al.-Fl. Platon, *Geneza burgheziei în Principatele Române. Preliminariile unei istorii*, Iași, 1997.
- Radu Rosetti, *Pământul, sătenii și stăpînii în Moldova*, București, 1907.
- Apostol Stan, *Revoluția de la 1848 în Țara Românească. Boieri și țărani*, București, 1998.
- Al. Duțu, *Sinteză și originalitate în cultura română (1650-1848)*, București, 1972.
- Pompiliu Eliade, *Influența franceză asupra spiritului public în România*, București, 1982.
- Pompiliu Teodor, *Interferențe iluministe europene*, Cluj, 1980.
- Vasile Cristian, *Istoriografia pașoptistă*, Iași, 1996.
- D. Popovici, *Romantismul românesc*, București, 1969.
- Leonid Boicu, *Geneza chestiunii române ca problemă internațională*, Iași, 1985.
- Idem, *Principatele Române în raporturile politice internaționale (secolul XVIII)*, Iași, 1980.
- Idem, *Principatele Române în raporturile politice internaționale (1792-1821)*, Iași, 2001.

- România în relațiile internaționale 1699-1939*, Iași, 1980.
- Gh. Platon, *Moldova și începuturile revoluției de la 1848*, Chișinău, 1993.
- Idem, *Domnitorul Mihai Sturza și judecata istoriei*, Iași, 1995.
- Leonid Boicu, *Diplomația europeană și cauza română (1856-1859)*, Iași, 1978.
- Idem, *Din istoria diplomației europene. Anul 1859 la români*, Iași, 1996.
- Gabriel Bădărău, *Între Pajuri și Semilună. Raporturile politice româno-habsburgice*, Cluj, 1996.
- Gh. Cliveti, *România și puterile garante (1856-1878)*, Iași, 1988.
- M. Cojocariu, *Partida națională și constituirea statului român (1856-1859)*, Iași, 1995.
- T.W. Riker, *Cum s-a înfăptuit România. Studiul unei probleme internaționale*, Iași, 2000.
- Dan Berindei, *Epoca Unirii*, București, 1979.

ANEXE

CONVENȚIA DE LA AKKERMAN

25 sept./7 oct. 1826

[...] **1.** Convenția explicativă a tratatului de pace de la București din 16/28 1812.

[...] **2.** Act separat relativ la principatele Moldova și Țara Românească. În numele autoputernicului Dumnezeu.

Hospodarii Moldovei și Valahiei fiind aleși dintre boierii băștinași, alegerea lor va fi de acum înainte făcută în fiecare din aceste provincii după consimțământul și voința Sublimei Porți, de către Adunarea generală a divanului, potrivit vechiului obicei al țării.

Boierii divanului din fiecare provincie, în calitate de corp al țării, și cu asentimentul general al locuitorilor, vor alege pentru demnitatea de gospodar pe unul dintre boierii cei mai vechi și cei mai capabili de a îndeplini bine vor prezenta Sublimei Porți printr-o cerere (Arzmahzar) candidatul ales, care, dacă este aprobat de Sublima Poartă, va fi numit gospodar și va primi investura.

Dacă, din motive serioase, numirea candidatului ales nu va fi cîtuși de puțin pe placul Sublimei Porți, în acest caz, după ce motivele serioase vor fi fost confirmate de cele două curți, va fi îngăduit să li se recomande numiților boieri să procedeze la alegerea unei persoane convenabile.

Durata administrării gospodarilor va rămîne fixată, ca și în trecut, la șapte ani compleți și întregi începînd din ziua numirii lor și ei nu vor putea fi destituiți înainte de acest termen. Dacă, în timpul administrării lor, ei săvîrșesc vreun delict, Sublima Poartă îl va informa pe ministrul Rusiei și cînd, după ce se va face verificarea de o parte și de alta, se va constata că gospodarul s-a făcut într-adevăr vinovat de vreun delict, destituirea sa va fi permisă numai în acest caz.

Hospodarii care va fi ajuns la capătul celor șapte ani fără să fi dat, fie celor două curți, fie țării, subiect de plîngere legitimă și serioasă vor fi numiți din nou pentru alți șapte ani dacă se va face această cerere Sublimei Porți de către divanurile provinciilor și dacă locuitorii își vor manifesta consimțământul general în privința lor. [...]

Hatișeriful din 1802 dispunînd de abolirea impozitelor, redevențelor și rechizițiilor introduse din anul 1198 (1783), gospodarii împreună cu boierii din divanurile respective vor stabili și vor fixa impozitele și plățile anuale al Moldovei și Valahiei luînd ca bază regulamentele care au fost stabilite în urma hatișerifului din 1802. Hospodarii nu vor putea în nici un caz să se dea la o parte de la stricta îndeplinire a acestei dispoziții. Ei vor ține seama de observațiile ministrului maiestății sale imperiale și de cele pe care consulii Rusiei le vor adresa, după ordinile sale, atît în această privință cît și în privința menținerii privilegiilor țării, și, în special, în privința respectării clauzelor și articolelor inserate în prezentul act.

[...] Tot ceea ce a fost uzurpat pe teritoriul Valahiei înspre partea Brăilei, Giurgiului și Culei (Turnului) și dincolo de Olt va fi restituit proprietarilor și se va fixa pentru numita restituire un termen în firmanele referitoare la aceasta, care vor fi adresate cui i se cade.

Aceia dintre boierii moldovani care numai în urma ultimelor tulburări s-au văzut siliți să-și părăsească patria vor putea să se reîntoarcă nestingheriți, fără a fi hărțuiți de vreo persoană, ori cine ar fi ea, și se vor bucura în întregime și deplin de drepturile lor, de prerogativele, bunurile și proprietățile lor, ca în trecut.

Sublima Poartă, luînd în considerație nenorocirile care au apăsas asupra Moldovei și Valahiei în urma ultimelor tulburări, le va scuti timp de doi ani de tributurile și redevențele pe

care trebuia să i le plătească; după expirarea timpului de scutire mai sus menționat, numitele triburi și redevențe vor fi achitate la contribuția fixată prin hătișeriful din 1802 și nu vor putea fi mărite în nici un caz. Sublima Poartă va acorda, de asemenea, locuitorilor celor două principate libertatea comerțului pentru toate produsele solului și industria lor, de care ei vor putea dispune cum vor crede de cuviință, în afară restricțiilor impuse, pe de o parte, de proviziile datorate anual Sublimei Porți, pentru care aceste provincii sînt ca niște grînare, pe de alta, de aprovizionarea țării.

Toate dispozițiile hătișerifului din 1802 referitoare la aceste provizii la achitarea lor regulată la prețurile curente, după care ele trebuie plătite și care vor fi fixate, în caz de litigiu, de divanurile respective, vor fi repuse în vigoare și respectate pe viitor cu o scrupuloasă exactitudine.

Boierii vor trebui să exercite ordinele gospodarilor și să rămînă în limitele unei perfecte supunerii față de ei. În ceea ce-i privește, gospodarii nu vor putea să-i pedepsească în mod arbitrar pe boieri, nici să-i supună la pedepse nemeritate și fără ca ei să fi comis vreo greșeală dovedită, și aceștia din urmă nu vor ispăși vreo pedeapsă decît după ce vor fi judecați conform legilor și uzanțelor țării.

Tulburările survenite în ultimii ani în Moldova și Valahia aducînd cel mai grav prejudiciu ordinii în diferitele ramuri ale administrației interne, divanurile respective vor lua măsurile necesare pentru a îmbunătăți situația Principatelor date lor în grijă, și aceste măsuri vor constitui obiectul unui regulament general pentru fiecare provincie, regulament care va fi pus imediat în funcțiune.

Toate celelalte drepturi și privilegii ale principatelor Moldovei și Valahiei și toate hătișerifurile care le privesc vor fi menținute și respectate în măsura în care nu vor fi modificate prin prezentul act. [...]

*

TRATATUL DE PACE DE LA ADRIANOPOL 2/14 sept. 1829

Art. V. – Principatele Moldovei și Valahiei punîndu-se, în urma unei capitulații, sub suzeranitatea Sublimei Porți și Rusia garantîndu-le prosperitatea, este de la sine înțeles că ele își vor păstra toate privilegiile și imunitățile care le-au fost acordate, fie prin capitulațiile lor, fie prin tratatele încheiate între cele două imperii, sau prin hătișerifurile date în diverse momente, în consecință, ele se vor bucura de libera exercitare a cultului lor, de o siguranță perfectă, de o administrație națională independentă și de o deplină libertate a comerțului; clauzele adiționale stipulațiilor de mai înainte, considerate necesare pentru a asigura acestor două provincii posibilitatea de a se bucura de drepturile lor, sînt consemnate în actul separat anexat, care este și va fi socotit ca făcînd parte integrantă din prezentul tratat. [...]

ACT SEPARAT RELATIV LA PRINCIPATELE MOLDOVA ȘI ȚARA ROMÂNEASCĂ

Cele două înalte puteri contractante, confirmînd tot ceea ce a fost stipulat prin actul separat al Convenției de la Akkerman referitor la modul de alegere a gospodarilor Moldovei și Valahiei, au recunoscut necesitatea de a da administrației acestor provincii o baza mai stabilă și mai conformă cu adevăratele interese ale celor două țări. În acest scop s-a convenit și reglementat definitiv ca durata de guvernare a gospodarilor să nu mai fie limitată la șapte ani,

ca în trecut, ci ca ei să fie de acum înainte învestiți cu această demnitate pe viață, în afară de cazurile de abdicare de bunăvoie sau de destituire din cauză de delict, prevăzute în numitul act separat.

Hospodarii vor reglementa nestingherit toate treburile interne ale provinciilor lor, consultând divanurile respective, fără a putea, totuși, să aducă vreun prejudiciu drepturilor garantate celor două țări de hatîșerifuri, și nu vor fi tulburați în administrarea lor internă de nici un ordin contrar acestor drepturi.

Sublima Poartă făgăduiește și se angajează să vegheze în mod scrupulos ca privilegiile acordate Moldovei și Valahiei să nu fie încălcate în nici un chip de către comandantii săi de la frontiere; să nu fie îngăduite nici un amestec din partea lor în treburile celor două provincii și să împiedice orice incursiune a persoanelor riverane de pe malul drept al Dunării pe teritoriul valah și moldovenesc. Vor fi considerate ca făcînd parte integrantă din acest teritoriu toate insulele alăturate malului stîng al Dunării, iar canalul (Thalweg) acestui fluviu va alcătui limita celor două principate de la intrarea sa în statele otomane pînă la confluența sa cu Prutul.

Pentru a asigura mai bine inviolabilitatea teritoriului moldovenesc și valah, Sublima Poartă se angajează să nu păstreze nici un punct fortificat, să nu îngăduie nici o așezare a nici unuia dintre supușii săi musulmani pe malul stîng al Dunării. În consecință, s-a hotărît în mod invariabil ca pe tot acest mal, în marea și mica Valahie, ca și în Moldova, nici un mahomedan să nu poată să-și aibă domiciliul și ca să fie admiși numai negustorii cu firme, care vor veni să cumpere pe socoteala lor în Principate mărfurile necesare pentru consum la Constantinopol sau alte obiecte.

Orașele turcești așezate pe malul stîng al Dunării ca și teritoriile lor (raiale) vor fi înapoiate Valahiei, pentru a se uni de acum înainte cu acest principat, și fortificațiile existente mai înainte pe acest mal nu vor mai putea fi niciodată refăcute. Musulmanii care dețin bunuri imobile dobîndite nu prin uzurparea drepturilor unor particulari, fie chiar în aceste orașe, fie în orice alt punct al malului stîng al Dunării, vor fi obligați să le vîndă indigenilor într-un răstimp de optsprezece luni.

Guvernul celor două principate, bucurîndu-se de toate privilegiile unei administrații interne independente, va putea să stabilească nestingherit cordoane sanitare și carantine de-a lungul Dunării și în altă parte din țară unde va fi nevoie de ele, fără ca străinii care ajung acolo, atît musulmani cît și creștini, să se poată dispensa de exacta respectare a regulamentelor sanitare. Pentru serviciul carantinelor, ca și pentru a supraveghea siguranța frontierelor, menținerea bunei ordini în orașe și la sate și executarea legilor și regulamentelor, guvernul fiecărui principat va putea să întretină un număr de gărzi înarmate, strict necesar pentru aceste diverse funcțiuni. Numărul și întretinerea acestei miliții vor fi reglementate de hospodari în înțelegere cu divanurile respective, pe baza vechilor exemple.

Sublima Poartă, însufletită de dorința sinceră de a le procura celor două principate toată bunăstarea de care se pot bucura ele și informată de abuzurile și jignirile care se săvîrșesc acolo cu prilejul strîngerii diferitelor provizii impuse de consum la Constantinople, de aprovizionarea fortărețelor situate pe Dunăre și de nevoile arsenalului, renunță în întregime și complet la dreptul său în această privință. În consecință Valahia și Moldova vor fi dispensate pentru totdeauna de a furniza și alte mărfuri de consum, oile și lemnul de construcție pe care erau obligate să le livreze mai înainte.

De asemenea, nu li se vor cere acestor provincii, în nici un caz, muncitori pentru lucrările de fortificații și nici o altă corvoadă, de orice fel ar fi ea. Dar, în scopul de a despăgubi tezaurul imperial de pierderile pe care această renunțare totală la drepturile sale le-ar putea aduce, independent de tributul anual pe care cele două principate trebuie să-l plătească Sublimei Porți sub denumirea de haraci, de idie și de rechiabie (după conținutul

hاتیșerifului din 1802), Moldova și Valahia vor plăti fiecare anual Sublimei Porți, sub formă de compensație, o sumă de bani a cărei mărime va fi determinată ulterior de comun acord. În afară de aceasta, la fiecare reînnoire a hospodarilor prin decesul, abdicarea sau destituirea legală a titularilor principatul în care s-ar întâmpla un asemenea caz va fi obligat să plătească Sublimei Porți o sumă echivalentă cu tributul anual al provinciei, stabilit prin hاتیșerifuri. Cu excepția acestor sume, nu i se va cere niciodată țării și nici hospodarilor nici un fel de alt tribut, redevență sau dar, indiferent sub ce pretext.

Dată fiind desființarea proviziilor mai sus specificate, locuitorii Principatelor se vor bucura de deplina libertate a comerțului pentru toate produsele solului și industriei lor (stipulată în actul separat al convenției de la Akkerman), fără nici un fel de restricții, în afara acelor pe care hospodarii, în înțelegere cu divanurile respective, le vor socoti indispensabile a fi stabilite în scopul de a asigura aprovizionarea țării. Ei vor putea să navigheze nestingherit pe Dunăre cu propriile lor bastimente, prevăzute cu un pașaport din partea guvernului lor, și să meargă să facă comerț în alte orașe sau porturi ale Sublimei Porți, fără să fie maltratați de perceptorii haraciului sau expuși la vreo jignire.

În plus, Sublima Poartă, ținând seama de toate calamitățile pe care le-au avut de îndurat Moldova și Valahia și animată de un sentiment de omenire cu totul deosebit, consimte să-i scutească pe locuitorii acestor provincii pe o perioadă de doi ani, începând din ziua în care Principatele vor fi în întregime evacuate de trupele rusești, de plata impozitelor anuale vărsate în tezaurul său.

În sfârșit, Sublima Poartă, dorind să asigure în toate chipurile viitoarea bunăstare a celor două principate, se angajează în mod solemn să confirme regulamentele administrative care, în timpul ocupării acestor două provincii de către armatele curții imperiale, au fost făcute potrivit dorinței exprimate de adunările formate din cei mai notabili locuitori ai țării și care vor trebui pe viitor să servească drept baze pentru orînduirea internă a celor două provincii, bineînțeles, în măsura în care numitele regulamente nu vor aduce nici un prejudiciu drepturilor suverane ale Sublimei Porți.

Drept care, noi, subsemnații plenipotențiarilor ai maiestății sale împăratul și padișahul întregii Rusii, în înțelegere cu plenipotențiarilor Sublimei Porți otomane, am hotărît și reglementat în privința Moldovei și Valahiei punctele de mai sus, care sînt consecința articolului V al tratatului de pace încheiat la Adrianopole între noi și plenipotențiarilor otomani. În consecință, prezentul act separat a fost redactat, prevăzut cu sigiliile și semnăturile noastre și predat în mâinile plenipotențiarilor Sublimei Porți.

*

CONVENȚIA DE LA BALTA-LIMAN 19 aprilie/1 mai 1849

Majestatea Sa Imperială prea înaltul și preaputernicul împărat și autocrat al tuturor Rusiilor și Majestatea Sa Imperială prea înaltul și prea puternicul împărat și padișah al otomanilor, însuflețiți de aceeași dorință pentru bunăstarea Principatelor Moldovei și Munteniei și credincioși angajamentelor anterioare, care asigură numitelor principate privilegiul unei administrații distincte și alte anumite imunități locale, au recunoscut că în urma zguduirilor care au agitat aceste provincii, și mai cu seamă Muntenia, devine necesar să se ia, de comun acord, măsuri extraordinare și eficiente pentru protejarea acestor imunități și privilegii, împotriva abuzurilor de putere care paralizau acolo executarea legilor și îi privau pe

locuitorii pașnici de binefacerele regimului de care ambele principate trebuie să se bucure în virtutea Tratatelor solemne încheiate între Rusia și Sublima Poartă.

În acest scop, noi subsemnații, din ordinul și autoritatea expresă a Majestății Sale împăratul tuturor Rusiilor și a Alteței Sale Reșid Pașa, mare vizir, și Excelenței Sale Hali Pașa, ministru de externe al Sublimei Porți Otomane, din ordinul și autorizația expresă a Majestății Sale Sultanul, după ce ne-am explicat și ne-am pus de acord, am întocmit și încheiat următoarele articole:

Art. I. Avînd în vedere împrejurările excepționale create de ultimele evenimente, cele două curți imperiale au convenit ca, în loc să urmeze modul stabilit prin regulamentul din 1831 pentru alegerea domnitorilor Moldovei și Munteniei, acești înalți funcționari vor fi numiți de Majestatea Sa sultanul, după o modalitate special stabilită de comun acord, de data aceasta, de cele două curți, în scopul de a încredința administrația acestor provincii celor mai demni candidați și care se bucură de cea mai bună reputație printre compatrioți.

De data aceasta, cei doi domnitori nu vor fi numiți decît pe șapte ani, cele două curți rezervîndu-și dreptul, cu un an înainte de expirarea termenului stabilit prin prezenta tranzacție, să ia în considerare situația internă a principatelor și serviciile pe care le vor fi adus cei doi domnitori pentru a aviza de comun acord asupra hotărîrilor ulterioare.

Art. II. Regulamentul organic acordat principatelor în 1831 va continua să rămînă în vigoare, cu excepția schimbărilor și modificărilor a căror necesitate a dovedit-o experiența, îndeosebi în cea ce privește adunările ordinare și extraordinare ale boierilor și în modalitatea de alegere și de componență urmat pînă în prezent; deoarece aceste adunări au dat loc în mai multe rînduri la unele conflicte deplorabile și chiar la unele acte de nesupunere fățișă, convocarea lor va fi în continuare suspendată; iar cele două curți își rezervă dreptul de a cădea de acord în privința restabilirii lor pe baze mixte cu toată maturitatea cerută la vremea cînd acestea vor putea fi puse în aplicare fără inconveniente pentru menținerea liniștei publice în principate. Funcțiile lor deliberative vor fi în mod provizoriu încredințate unor consilii sau divane ad-hoc, alcătuite din boierii cei mai de seamă și cei mai demni de încredere, cît și din cîțiva membri ai înaltului cler. Atribuțiile principale ale acestor consilii vor fi: stabilirea impozitelor și examinarea bugetului anual în ambele provincii.

Art. III. Pentru a proceda cu toată maturitatea necesară la îmbunătățirile organice pe care le cere situația actuală a principatelor și abuzurile administrative, care s-au comis aici se vor stabili două comitete de revizie, unul la Iași și celălalt la București, alcătuite din boierii cei mai potriviți pentru aceasta prin caracterul și capacitățile lor, cărora li se va da sarcina să revizuiască regulamentele existente și să semnaleze modificările cele mai potrivite pentru a da administrației țării ordine și caracterul de ansamblu care i-au lipsit adesea.

Munca acestor comitete va fi supusă, în cel mai scurt timp posibil, examinării guvernului otoman care, după ce se va fi înțeles cu curtea Rusiei, și după ce va fi constatat astfel aprobarea reciprocă, va acorda numitelor modificări aprobarea sa definitivă, care va fi publicată sub formă uzitată a unui hatîșerif al Majestății Sale sultanul.

Art. IV. Tulburările care au agitat atît de profund principatele, demonstrînd necesitatea de a se acorda guvernelor lor sprijinul unei forțe militare în stare să reprime prompt orice mișcare insurecțională și să impună respectarea autorității lor stabilite, cele două curți imperiale au căzut de acord să prelungească prezența unei anumite părți a trupelor rusești și otomane care ocupă în prezent țara și, îndeosebi, pentru a apăra hotarul Munteniei și Moldovei de accidente din afară, s-a hotărît ca pentru moment să fie lăsați aici 25 pînă la 35 000 de oameni de fiecare dintre cele două părți. După restabilirea liniștii numitelor frontiere, vor rămîne în ambele țări cîte 10 000 de oameni de fiecare parte, pînă la desăvîrșirea lucrărilor de îmbunătățire organică și pînă la consolidarea liniștei interne a celor două provincii. După

aceea trupele celor două puteri vor evacua complet principatele, dar vor mai rămâne încă destul de aproape pentru a putea intra acolo imediat, în cazul în care împrejurări grave, survenite în Principate, ar reclama din nou adoptarea acestei măsuri. Independent de aceasta, se va avea grijă să se completeze fără întârziere reorganizarea miliției indigene, în așa fel încât ea să ofere, prin disciplina și efectivul său, o garanție suficientă pentru menținerea ordinei legale.

Art. V. În timpul ocupației, cele două curți vor continua să aibă în principate un comisar extraordinar otoman. Acești agenți speciali vor avea sarcina să supravegheze mersul lucrurilor și să ofere în comun domnitorilor părerile și sfatul lor, ori de câte ori vor remarca unele abuzuri grave sau vreo măsură dăunătoare liniștei țării. Numiții comisari extraordinari vor avea instrucțiuni identice, stabilite între cele două curți, care le vor stabili îndatoririle și gradul lor de autoritate pe care vor trebui să o exercite asupra treburilor principatelor. Cei doi comisari vor trebui de asemenea să se înțeleagă în privința alegerii membrilor comitetelor de revizuire care trebuie stabilite în principate, așa cum s-a spus în articolul III. Ei vor trebui să dea socoteală curților lor respective de munca acestor comitete, adăugând propriile lor observații.

Art. VI. Durata prezentului act este fixată pe șapte ani, la expirarea cărora cele două curți își rezervă dreptul să ia în considerare situația în care s-ar afla atunci principatele și să avizeze măsuri ulterioare pe care le-ar considera cele mai convenabile și cele mai proprii și să asigure, pentru un viitor îndepărtat, bunăstarea și liniștea acestor provincii.

Art. VII. Se înțelege că, prin prezentul act, motivat de împrejurări excepționale și încheiat pe un termen limitat, nu se face nici o derogare de la nici una din stipulările existente între cele două curți față de principatele Munteniei și Moldova și că toate tratatele anterioare, coroborate prin actul separat al tratatului de la Adrianopol, își păstrează întreaga lor putere și valoare.

Cele șapte articole de mai sus fiind stabilite și încheiate, semnătura noastră și pecetea armelor noastre au fost puse pe prezentul act care este remis Sublimei Porți în schimbul celui care ne este remis de Alteța Sa Marele vizir și Excelența Sa ministrul afacerilor externe.

*

TRATATUL DE LA PARIS 18/30 martie 1856

[...] **Art. 22.** Principatele Valahiei și Moldovei vor beneficia în continuare, sub suzeranitatea Porții și sub garanția Puterilor contractante, de privilegiile și imunitățile pe care le posedă în momentul de față. Nici una din Puterile garante nu va putea exercita asupra lor protecție exclusivă. În această privință, nu se prevede nici un drept special de ingerniță în treburile lor interne.

Art. 23. Sublima Poartă se angajează să respecte (dreptul) sus-numitelor Principate la administrarea independentă și națională, precum și deplina libertate de cult, legislație, comerț și navigație.

Legile și statutele în vigoare vor fi revizuite. Pentru a realiza un acord complet asupra acestei revizuii, o comisie specială, asupra compoziției căreia Înaltele Puteri contractante se vor înțelege între ele, se va întruni fără întârziere, la București, cu un comisar al Sublimei Porți.

Această comisie va avea ca sarcină să cerceteze starea actuală a Principatelor și să propună bazele viitoarei lor organizări.

Art. 24. Maiestatea Sa Sultanul promite să convoace imediat, în fiecare din cele două provincii, un divan ad-hoc constituit de așa manieră încât să reprezinte cât mai exact interesele tuturor claselor societății. Aceste divanuri vor fi chemate să exprime dorințele populației privind organizarea definitivă a Principatelor.

O instrucțiune a Congresului va reglementa raporturile comisiei cu aceste divanuri.

Art. 25. Comisia, luînd în considerație opinia exprimată de cele două divanuri, va transmite fără întârziere la actualul sediu al Conferinței, rezultatele propriilor sale deliberări.

Înțelegerea finală cu Puterea suzerană va fi consfințită printr-o convenție încheiată, la Paris între Înaltele Puteri contractante; un hatîșerif, conform (textual) cu prevederile convenției, va stabili definitiv organizarea acestor provincii, aflate de acum înainte sub garanția colectivă a tuturor Puterilor semnate.

Art. 26. S-a convenit ca în Principate să existe o forță armată națională, organizată în scopul menținerii siguranței interne și asigurării frontierelor. Nici o piedică nu va putea fi pusă măsurilor extraordinare de apărare pe care, în acord cu Sublima Poartă, Principatele vor fi chemate să le ia pentru a respinge orice agresiune externă.

Art. 27. Dacă liniștea internă a Principatelor ar fi amenințată sau compromisă, Sublima Poartă va conveni cu celelalte Puteri contractante asupra măsurilor necesare pentru menținerea sau restabilirea ordinii legale. O intervenție armată nu va putea avea loc fără un acord prealabil între aceste puteri. [...]

Încheiată la Paris, în a treizecea zi a lunii martie, anual o mie opt sute cincizeci și șase.

A. Walewski	Bourquene
Buol-Schauenstein	Hübner
Clarendon	Cowley
Manteuffel	Hatzfeldt
Orloff	Brunnov
Cavour	De Villamarina
Ali	Mehmed-Djemil

*

CONVENȚIA DE LA PARIS 7/19 aug. 1858

[...] **Art. 1.** Principatele Moldovei și Valahiei, constituite de acum înainte sub denumirea de “Principatele Unite ale Moldovei și Valahiei”, rămîn sub suzeranitatea Maiestății Sale sultanul.

Art. 2. În virtutea capitulațiilor date de sultanii Baiazid I, Mahomed al II-lea, Selim I, și Soliman al II-lea, care constituite autonomia lor, reglementînd raporturile lor cu Sublima Poartă și pe care mai multe hatîșerife, în special cel din 1834, le-au consacrat; conform, de asemenea, articolelor 22, 23 din tratatul încheiat la Paris la 30 martie 1856, principatele vor continua să se bucure, sub garanția colectivă a puterilor contractante, de privilegiile și imunitățile pe care le au. În consecință, principatele se vor administra liber și în afară de orice amestec al Sublimei Porți, în limitele stipulate prin acordul puterilor garante cu curtea suzerană.

Art. 3. Puterile publice vor fi încredințate în fiecare principat unui hospodar și unei adunări electivă acționînd, în cazurile prevăzute de prezenta convenție, cu concursul unei comisii centrale comune celor două principate.

Art. 4. Puterea executivă va fi exercitată de către hospodar.

Art. 5. Puterea legislativă va fi exercitată în mod colectiv, de către hospodar, adunare și comisia centrală.

Art. 6. Legile prezentînd un interes special pentru fiecare principat vor fi pregătite de către hospodar și votate de către adunare.

Legile prezentînd un interes special pentru ambele principate vor fi pregătite de către comisia centrală și supuse votării adunărilor de către hospodari.

Art. 7. Puterea judecătorească, exercitată în numele hospodarului, va fi încredințată magistraților numiți de el, fără ca cineva să se poată sustrage judecătorilor săi naturali.

O lege va determina condițiile de admitere și de înaintare în magistratură, luînd ca bază aplicarea în mod progresiv a principiului inamovibilității.

Art. 8. Principatele vor plăti curții suzerane un tribut anual, al cărui total rămîne fixat la suma de 1 500 000 de piaștri pentru Moldova și 2 500 000 de piaștri pentru Valahia.

Investirea hospodarilor va fi făcută, ca și în trecut, de către m.s. sultanul.

Curtea suzerană va aranja împreună cu Principatele măsurile de apărare a teritoriului lor în caz de agresiune extremă și ei îi revine datoria de a produce, printr-o înțelegere cu curțile garante, măsurile necesare restabilirii ordinii în cazul în care ea va fi compromisă. Ca și în trecut, tratatele internaționale care vor fi încheiate de curtea suzerană cu puterile străine vor fi aplicabile în tot ceea ce nu va duce la prejudicierea imunității lor.

Art. 9. În caz de încălcare a imunității Principatelor, hospodarii vor adresa un recurs puterii suzerane; și dacă nu li se dă dreptate, reclamația va putea fi trimisă, prin agenții lor, reprezentanților puterilor garante la Constantinopol.

Hospodarii vor fi reprezentanți pe lângă curtea suzerană prin agenți (capuchehaie), moldoveni sau valahi din naștere, nefiind supuși nici unei jurisdicții străine și agreeți de Poartă.

Art. 10. Hospodarul va fi ales de către adunare pe viață.

Art. 11. În caz de vacanță și pînă la instalarea unui nou hospodar, administrația va trece în atribuția Consiliului de Miniștri, care va intra de drept în exercițiu.

Atribuțiile lui pur administrative vor fi limitate la conducerea treburilor, fără a putea revoca funcționării decît în cazuri de delict constatate pe cale judicioasă. În acest caz, ei nu vor dispune înlocuirea lor decît în mod provizoriu.

Art. 12. Atunci cînd s-a produs vacanța, dacă adunarea este înlocuită, va trebui să procedeze în opt zile la alegerea hospodarului.

Dacă ea nu este întrunită, va fi imediat convocată și întrunită în termen de zece zile. În cazul cînd ea este dizolvată se va produce la noi alegere în termen de cincisprezece zile, iar noua adunare va trebui să se întrunească de asemenea în termen de zece zile.

În cele opt zile care urmează întrunirii sale, ea va trebui să procedeze la alegerea hospodarului.

Ca să se poată proceda la alegere, va fi necesară prezența a trei sferturi din numărul membrilor aleși.

În cazul cînd în timpul celor opt zile alegerea nu va avea loc, în ziua a noua la ameiază adunarea va proceda la alegere, oricare ar fi numărul membrilor prezenți.

Investitura va fi cerută, ca în trecut, și va fi dată cel mai tîrziu într-o lună.

Art. 13. Este eligibil în funcția de hospodar oricine are vîrsta de 35 de ani, e născut din tată moldovean sau valah, poate justifica un venit funciar de 3 000 de galbeni, cu condiția să fi îndeplinit funcții publice timp de zece ani sau face parte din adunări.

Art. 14. Domnitorul guvernează cu ajutorul miniștrilor numiți de el. El are dreptul de a grația și pe cel de a comuta pedepsele în materie criminală, fără a putea însă a interveni astfel în administrarea justiției.

El pregătește legile prezentînd un interes special pentru Principate și mai ales bugetele pe care le supune spre dezbateră adunării.

El face numirile în toate slujbele administrației publice și întocmește regulamentele necesare pentru executarea legilor.

Lista civilă a fiecărui domnitor va fi votată de către adunare, o singură dată, în momentul alegerii lui.

Art. 15. Orice act întocmit de domnitor trebuie să fie contrasemnat de către miniștrii de resort.

Art. 16. Adunarea electivă din fiecare Principat va fi aleasă pe o durată de 7 ani, conform dispozițiilor electorale anexate la prezenta convenție. [...]

Art. 17. Adunarea va fi convocată de domnitor și va trebui să se întrunească în fiecare an în prima duminică a lunii decembrie. [...]

Art. 22. Bugetul veniturilor și cheltuielilor, pregătit anual pentru fiecare principat prin grija gospodarului respectiv și supus adunării, care îl poate amenda, nu va fi definitiv decît după ce va fi votat de ea. Dacă bugetul nu va fi votat în timpul oportun, puterea executivă va satisface nevoile serviciilor publice în conformitate cu bugetul din anul precedent.

Art. 23. Diferitele fonduri provenind pînă acum din case speciale și de care guvernul dispune sub diferite titluri vor trebui incluse în bugetul general al veniturilor. [...]

Art. 25. Nici un impozit nu va putea fi stabilit sau perceput fără consimțămîntul adunării.

Art. 26. Cu toate legile prezentînd un interes comun sau special și regulamentele de administrație publică, legile financiare vor fi înserate în "Gazeta oficială".

Art. 27. Comisia centrală își va avea sediul la Focșani.

Ea va fi compusă din 16 membri, 8 moldoveni și 8 valahi, 4 vor fi aleși de către fiecare gospodar dintre membrii adunării ori dintre persoanele care au îndeplinit funcții înalte în stat și 4 de către fiecare adunare din sînul ei.

Art. 28. Membrii comisiei centrale își păstrează dreptul de a lua parte la alegerea domnitorilor din adunarea din care fac parte.

Art. 29. Comisia centrală este permanentă; ea va putea, cu toate acestea, cînd lucrările sale îi vor permite, să și le amîne pentru un timp, care nu va trebui să depășească în nici un caz 4 luni.

Durata funcțiilor membrilor săi, pentru fiecare principat, fie că au fost numiți de gospodar, fie că au fost aleși de adunări, va fi limitat la durata legislaturii. [...]

Art. 35. Odată constituită, comisia centrală va trebui să se ocupe în special de codificarea legilor existente, punîndu-le în armonie cu actul constitutiv al noii organizări.

Ea va revizui regulamentele organice, precum și codurile civil, criminal, de comerț și de procedură, astfel încît, în afară de legile reprezentînd un interes pur local, să nu mai fie în viitor decît unul și același corp de legislație, care va fi executoriu în ambele principate, după ce va fi votat de către respectivele adunări, sancționat și promulgat de fiecare domnitor. [...]

Art. 38. Se va înființa o Înaltă curte de justiție și casație, comună ambelor Principate. Ea își va avea sediul la Focșani. Constituirea ei se va reglementa printr-o lege. Membrii săi vor fi inamovibili. [...]

Art. 42. Milițiile regulate, existente acum în ambele principate, vor primi o organizare identică, spre a putea, la nevoie, să se unească și să formeze o singură armată.

Pentru aceasta se va face o lege comună.

Afară de aceasta, se va face anual inspectarea milițiilor ambelor principate de către inspectorii generali, numiți în fiecare an, alternativ, de fiecare domnitor. Acești inspectorii vor

avea obligația să supravegheze deplina executare a dispozițiilor menite să păstreze milițiilor toate caracterele a două corpuri ale aceleiași armate.

Cifra milițiilor regulate, fixată de regulamentele organice, nu va putea fi mărită cu mai mult de o treime, fără o prealabilă înțelegere cu curtea suzerană.

Art. 43. Milițiile trebuie să se reunească ori de câte ori siguranța internă sau cea a hotarelor va fi amenințată. Reunirea lor va putea fi provocată de unul sau celălalt domnitor, dar nu va putea avea loc decât în urma unei înțelegeri comune între ei, făcându-se cunoscută curții suzerane.

La propunerea inspectorilor, hospodarii vor putea de asemenea să reunească, în întregime sau în parte, milițiile în tabără de manevre sau spre a le trece în revistă.

Art. 44. Comandantul șef va fi desemnat alternativ de fiecare domnitor, când va fi cazul să se reunească milițiile. El va trebui să fie din naștere moldovean sau valah. Va putea fi revocat de domnitorul care l-a numit. În acest caz, noul comandant-șef va fi numit de celălalt domnitor.

Art. 45. Cele două miliții își vor păstra drapelele lor actuale; dar aceste drapele vor purta, în viitor, o banderolă de culoare albastră. [...]

Art. 46. Moldovenii și valahii vor fi cu toții egali în fața impozitului și vor fi în aceeași măsură admiși în slujbele publice într-unul sau într-altul din Principate.

Libertatea lor individuală le va fi garantată. Nimeni nu va putea fi reținut, arestat sau urmărit decât conform legii.

Nimeni nu va putea fi expropriat decât legal, din motiv de interes public și contra unei despăgubiri.

Moldovenii și valahii de orice rit creștin se vor bucura deopotrivă de drepturile politice.

Exercitarea acestor drepturi se va putea întinde și la celelalte culte prin dispoziții legislative.

Toate privilegiile, scutirile sau monopoliurile de care se mai bucură unele clase se vor desființa și se va proceda fără întârziere la revizuirea legii care reglementează raporturile proprietarilor de pământ cu cultivatorii, în vederea îmbunătățirii stării țăranilor.

Instituțiile municipale, atât cele urbane cât și cele rurale, vor dobândi toată dezvoltarea pe care o comportă stipulațiile prezentei convenții. [...]

Art. 48. În scopul de a satisface art. 25 din Tratatul de la 30 martie 1856, un hatașerif, conform textual cu stipulațiile prezentei Convenții, va promulga dispozițiile ce preced într-un termen de cincisprezece zile cel mai târziu, începând de la schimbarea instrumentelor de ratificare.

Art. 49. În momentul publicării numelui hatașerif, administrația va fi încredințată de către actualii caimacami, în fiecare Principat, unei comisii interimare (căimăcămie) constituite conform dispozițiilor Regulamentului organic.

Prin urmare, aceste comisii vor fi compuse din președintele divanului domnesc, din marele logofăt [al dreptății] și de ministrul de interne, care erau în funcție sub cei din urmă hospodari, înaintea instalării în 1856 a administrației provizorii.

Numitele comisii se vor ocupa de la alcătuirea listelor electorale care vor trebui întocmite și afișate în termen de cinci săptămâni de la publicarea listelor.

În a zecea zi care va urma, deputații vor trebui să se întrunească în fiecare principat, în scopul de a proceda, în termenele stabilite mai sus, la alegerea domnitorilor.

Art. 50. Prezenta Convenție va fi ratificată și instrumentele de ratificare vor fi schimbate la Paris în termen de cinci săptămâni sau, dacă se va putea, mai curând.

Pentru care plenipotențiarilor respectivi au semnat-o și și-au pus sigiliul armelor lor.

Întocmit la Paris, la 19 august s.n. 1858.

A. Walewski, Hubner, Cowley, Hatzfeldt, Kisselef, Villamarina, Fuad.

În atenția Domnilor Studenți

La examen (lucrare scrisă) vor fi două subiecte: unul din materia cursului și altul constînd dintr-un comentariu (analiză) a unuia dintre documentele din *Anexe*

1866-1918

(Partea a II-a)

I. INTRODUCERE

Epoca modernă, mai mult decât oricare alta dintre cele *mari* ale istoriei, incită, pe cel aplecat spre cunoașterea ei, la o viziune integratoare asupra fenomenelor sau proceselor pe care ea le-a presupus. *Modernitatea* s-a definit, înainte de orice, ca un mod de viață, ca o stare de spirit. Căpătând, într-o primă fază, conținut ideatic și profil material în diverse “centre europene”, societatea modernă a cuprins, treptat, mai tot “bătrânul continent”, forjând interdependențele “dezvoltării” la scară mondială. Epoca modernă a și fost privită, nu întâmplător, ca epocă a expansiunii și apogeului Europei în lume. Cuantele de putere ale europenismului le-au constituit statele, în devenirea lor de la monarhii absolutiste sau de la “suveranități” mai mult ori mai puțin identificabile sub aspect politico-juridic la entități naționale suverane, dotate cu instituții corespunzătoare stadiului și mai ales perspectivelor devenirii societății. Cazul României își are, desigur, din unghiul unor atare considerente, relevanța sa. Epoca modernă în istoria românilor a fost axată de afirmarea națiunii, ilustrată, în cel mai înalt grad, de emergența statului național unitar și independent. Aceasta a fost credința ferventă a românilor “din epocă”, aceasta a fost marea lor împlinire.

Rațiuni didactice au impus *raportarea prezentei părți de curs la etapa 1866-1918* din ceea ce s-a admis a se înțelege prin *epoca modernă a istoriei românilor*. Aceleași rațiuni, precum și o anumită structurare a problemelor abordate, au impus “subetape”, prima delimitată de anii 1866 și 1878, altfel spus, de instituirea monarhiei constituționale și de cucerirea independenței de stat, iar a doua de anii 1878 și 1918, de la Independență la Marea Unire. Unele discuții, de altfel firești, le-ar putea suscita prima delimitare a celei dintâi “subetape”. Dacă o atare delimitare ar fi reprezentat-o anul 1848, atunci această a doua parte de curs s-ar fi referit la programul național, de la proclamare la cea mai cuprinzătoare realizare (împlinire); dacă delimitarea în discuție ar fi reprezentat-o anul 1859, atunci am fi avut de referit asupra unei *istorii a României Mici*. Faptul că prima parte a cursului general are ca obiect afirmarea națiunii și constituirea statului român modern, în cuprinderea programului Unirii Principatelor, opțiunea pentru anul 1866 ca delimitare în sensul menționat mai sus nu poate să apară decât deplin justificată. Venirea *prințului străin* la tronul României, adoptarea constituției “rotunjeau” înfăptuirea *programului Unirii* sau, cum aprecia T.W. Riker, *înfăptuirea României* sub garanția marilor puteri. Anul 1866 s-a înscris între aceia avuți în vedere pentru ceea ce “în spiritul epocii” s-a înțeles prin începutul istoriei contemporane a României. A.D. Xenopol și Frédéric Damé au pus un asemenea început pe seama *momentului 1821-1822*, a revoluției condusă de Tudor Vladimirescu și a restaurării domniilor pământene. În “istoriile de partid liberal” a fost subliniată “importanța epocală” a revoluției de la 1848, iar în “istoriile de partid conservator” importanța adunărilor *ad-hoc* de la 1857, cu deosebire celei a Moldovei. Pentru Ștefan Zeletin, “importanța epocală” a avut-o pătrunderea “capitalului occidental la Dunărea de Jos”, după tratatul de la Adrianopol, din 1829. În schimb, pentru C. Dobrogeanu-Gherea și pentru alți “gânditori socialiști”, de pe aliniamentul ideologic al marxismului, importantă a fost conturarea “formațiunii social-economice capitaliste”, a “modului de producție capitalist”, după 1848, încât, pe măsură ce “clasa burgheză”, din “progresistă”, a devenit “reacționară”, s-a “aliat” cu moșierimea, la 1866. Clișeul “gherist” a fost preluat și proiectat în “culori mai dense” de istoriografia marxistă, dintre ai cărei

“înaintemergători”, L. Pătrășcanu vedea, din perspectiva *unui veac de frământări sociale, momentul 1866* ca situat sub însemnul reacțiunii de clasă și al “alianței burghezo-moșierești”. La o reconsiderare a semnificației istorice a aceluși moment, obligă scrierile lui T. Maiorescu, în speță cele grupate sub titlul de *Istoria contemporană a României*, scrierile lui N. Iorga, mai ales *Istoria Românilor*, al cărei volum X, *Întregitorii*, are ca “punct de plecare” anul 1866. Fără a supune atenției cu repere stricte scrierile în ton panegiric, cu referire la *domnia lui Carol I*, scrieri pentru care *domnia lui Al.I. Cuza* căpătase, cum sesiza Gh. Brătianu, “un înțeles aproape subversiv..., trecutul țării părănd mărginit de barierele oficiale ale tribunei de 10 Mai”, se cuvine să reținem faptul că istoricii, specialiștii în dreptul public, istoricii literari au prins a considera, până spre 1947, *momentul 1866* între cele care au redimensionat perspectiva devenirii noastre istorice, cursul contribuțiilor de specialitate, cu deosebire al celor din cuprinsul “școlii ieșene de istorie”, mulat pe rațiuni didactice, a și impus, încă înainte de 1989, “etapizarea” istoriei moderne a României cu “punct de mijloc” anul 1866.

Într-un număr restrâns de pagini rezervate demersului de față nu ne-am propus, se înțelege, o prezentare până în detalii a unei perioade istorice deosebit de încărcată de evenimente, încercări și împliniri pe diferitele coordonate ale devenirii societății românești. Pentru *momentul 1866*, al instaurării monarhiei constituționale, a trebuit să ne referim la sensul “tregerii” *de la domn pământean la prinț străin*, cu implicațiile și învățămintele dezlegării “chestiunii” candidaturii lui Carol de Hohenzollern-Sigmaringen la tronul României. Reușita acestei candidaturi sau proclamarea lui Carol I ca domn al României s-a întrepătruns profund cu adoptarea primei constituții eminamente interne, cu reconsiderarea structurilor instituționale ale statului român. Într-o foarte succintă trecere în revistă a problemelor societății românești, în anii 1866-1877, au fost de reținut dificultățile foarte mari pe plan social-economic, realizările în domeniul monetar-financiar, în expresia “sistemului bănesc al leului”, în domeniul transporturilor, unde, în ciuda implicațiilor “afacerii Strousberg”, s-au pus bazele sistemului feroviar național. În acei ani, se știe, dominantă politica românești a constituit-o “drumul spre Independență”, în condițiile unor mutații excepționale în raportul de forțe pe plan internațional. În culminația realizării dezideratului național al Neatârării, am considerat necesar să privim constituirea Regatului la semnificația consolidării României moderne după o *arhitectură liberală* a instituțiilor, supusă unor susținute dezbateri publice și culturale din perspectiva raportului între *modernitate și tradiționalism*. Locu-i convenit într-un curs de *istorie modernă* a trebuit să fie rezervat *problemei naționale*, într-o perioadă plină de evenimente în viața românilor din state străine, dar și de emulație ideatică purtătoare a *noului ideal național*. Orientarea politicii externe a României, impactul Marelui Război și însemnătatea Unirii de la 1918 s-au impus atenției noastre în încercarea de a realiza o imagine pe cât posibil convingătoare asupra civilizației românești într-o perioadă ce și-a binemeritat, pentru elitele europene, apelativul de *la belle époque*.

II. DE LA INSTITUIREA MONARHIEI CONSTITUȚIONALE LA ÎNFĂPTUIREA INDEPENDENȚEI ROMÂNIEI (1866-1878)

1. *Abdicarea lui Cuza-Vodă și venirea lui Carol de Hohenzollern-Sigmaringen la tronul României*

Abdicarea sau, cum s-a mai spus, detronarea lui Cuza-Vodă s-a constituit într-un eveniment cu repercusiuni dintre cele mai serioase asupra devenirii statului român modern. Deși s-a produs într-o manieră conspirativă, “la adăpostul nopții”, implicând din partea celor care au acționat grave deziceri de responsabilități de natură politică, administrativă, militară și, nu în ultimul rând, morală, actul de la 11/23 februarie 1866 a semnat cu mult mai mult decât provocarea sfârșitului unei domnii. În determinarea sa imediată nu a avut cum să prevaleze elanul popular, ci calculul politic, propriu unei elite în măsură să răspundă cu promptitudine unui anumit imperativ istoric. După cum au dat de înțeles “făptuitorii lui 11 februarie”, provocarea abdicării domnitorului Alexandru Ioan I a fost necesită de însuși procesul “realizării integrale” a *programului național*, adoptat de adunările *ad hoc* la 1857. Dintre cele patru “puncte” sau “dorințe mari” (autonomia deplină, Unirea, prințul străin și guvernământul constituțional) ale amintitului *program*, merit consacării ființei politice a statului român modern, doar primele două și, parțial, cel de-al patrulea au putut fi îndeplinite prin dubla alegere a lui Alexandru Ioan Cuza ca domnitor al Moldovei și al Valahiei și prin marile acte din timpul domniei acestuia. A trebuit să rămână însă, ca problemă de conștiință și de înaltă responsabilitate, pentru cei decizi să acționeze la 1866 în numele cauzei naționale, îndeplinirea celui de-al treilea punct înscris, se știe, în cronică evenimentială și ca ultimul, punct ce consta în aducerea pe tronul de la București a unui prinț străin, dintr-o dinastie europeană.

Pentru mulți dintre contemporanii actului din februarie 1866 și pentru și mai mulți din posteritatea acestuia s-a impus însă și o altă problemă de conștiință, anume, dacă ar fi putut fi salvată Unirea și apropiat momentul realizării Independenței prin menținerea lui Cuza-Vodă pe tronul României (Principatelor Unite). Încercările de elucidare a unei atare probleme au ocazionat opinii dintre cele mai controversate, ținând, la rigoare, de firescul permanentei reevaluări a adevărului despre 11 februarie sub impactul valorificării ineditului documentar și al largirii perspectivei temporale, dar, nu mai puțin, și de resorturi vădit politice. În condițiile perioadei imediat următoare anului 1866, “amintirii” domniei lui Cuza I s-a atribuit “un înțeles aproape subversiv”. Înțeles ce nu a putut, firește, să reziste cursului cercetărilor istorice, care, după apariția monumentalei monografii a lui A.D. Xenopol, în 1903, consacrată *domniei lui Cuza-Vodă* și după darea în vileag a *Arhivei Cuza*, în 1928, a făcut să ajungă un loc comun probarea adevărului că actul de la 11 februarie, considerat în strânsă conexiune cu celelalte *fapte împlinite* la 1866 (venirea prințului străin și adaptarea Constituției), a însemnat nu o ruptură, ci o redimensionare a procesualității “înfăptuirii României”. Privind respectivele *acte* cu mai multă și explicabilă detașare de resorturi sentimentale ori politice, T.W. Riker și Paul Henry au demonstrat că la 1866 a fost *înfăptuită România*, în expresia programului politic național de la 1857. Riker considera chiar că actul de la 11 februarie ar fi fost unul revoluționar, în raport cu regimul internațional al Principatelor Unite, regim în care se intersectau incidentele suzeranității otomane și ale garanției colective asumate de marile puteri prin tratatul de la Paris din 1856 și, în subsecvență, prin convenția de la Paris din 1858. Iar un atare mod de a privi lucrurile nu a prea întâmpinat rezerve din partea istoricilor, și nu numai a lor, până la impunerea comunismului totalitar, când, cu deosebire prin anii '50 ai

secolului trecut, și-a făcut loc opinia, întărită, la 1964, de autoritatea volumului IV al primului tratat de *Istoria României*, că evenimentele din anul 1866 ar fi pus capăt experienței pozitive a societății românești sub un domnitor pământean, ele semnificând, totodată începutul perioadei “de regim politic reacționar”, marcat de “alianța burghezo-moșierească” și de instalarea prințului străin pe tronul României, prinț de Hohenzollern-Sigmaringen, din ramura cadetă a dinastiei Prusiei. *Momentul 1866*, ce a urmat unui lanț de izbânzi interne și externe ale domniei lui A.I. Cuza, a fost apreciat ca o abatere de la cursul firesc al realităților românești. El a fost considerat drept începutul (premise) “aservirii” României de unele mari puteri din Occident, în speță de Prusia (pe punctul de a deveni “o Germanie imperială”). În felul acesta au fost deduse și rațiunile care ar fi determinat “aderarea” României la Tripla Alianță, în 1883. Un fel de a privi implicațiile *momentului 1866* ce a suportat, se știe, serioase amendamente din partea demersurilor istoriografice, inițiate în jur de anul 1970, cu deosebire în cuprinsul “școlii ieșene de istorie modernă”, și dezvoltate ulterior. Unor asemenea demersuri se cuvine a li se recunoaște meritul de a fi reasezat pe făgașul corespunzător exigențelor cercetării de specialitate evaluarea semnificațiilor *momentului 1866*. Cursul cercetărilor va conduce, inexorabil, la elucidarea problemei de conștiință ce am enunțat-o la începutul acestui paragraf. Elucidare reclamantă de însăși menținerea respectivei probleme în dialogul cotidian, ea făcându-și, în ultima vreme, un loc de prim plan în confruntările de opinii din societatea românească. Denotând opțiuni republicane sau monarhice, asemenea confruntări au darul de a incita pe istorici, tentați de a-și etala, uneori nu fără ostentație, vocația de “oameni ai cetății”. Ostentație sesizabilă îndeosebi la istorici cu opțiuni declarat republicane, aceștia căutând să avanseze, printr-o amendabilă forțare a realităților trecute, până și ideea că statutul de domnitor al lui Cuza ar fi întrunit prerogative proprii unui președinte de republică.

În determinarea sfârșitului domniei lui Cuza au concurat atât considerente ținând de situația internă a Principatelor Unite, de însuși sensul acelei domnii, cât și considerente decurgând din raportarea entității statale românești la factori sau împrejurări succedându-se pe plan internațional. Înainte de orice se cuvine să avem în vedere faptul că domnia lui A.I. Cuza a avut semnificația unui *mandat imperativ*, în sensul, relevat de profesorul V. Russu, împlinirii programului politic al forurilor reprezentative naționale de la 1857. Imperativitatea mandatului de domnitor a fost reflectată și de *legământul* din ianuarie 1859, prin care *alesul națiunii* se angaja el însuși pentru a milita în scopul înfăptuirii aceluia program, presupunând, în mod explicit, aducerea prințului străin. *Dubla alegere* a lui Cuza ca domn al Moldovei și al Valahiei nu a reprezentat un scop în sine, ci un mijloc pentru realizarea obiectivelor politico-naționale. Dacă în anii 1859-1861, mai exact, până în ianuarie 1862, prezența lui Cuza pe tron nu a fost pusă în mod serios în cauză, aceasta a fost fiindcă în acei ani a precumpănit rațiunea înfăptuirii unirii depline (i.e. politico-administrative) a Principatelor. Finalizarea traseului de la *unirea personală* la *unirea deplină* a Principatelor a deschis larg perspectiva *marilor reforme*, asupra cărora s-au aprins mult disputele între forțele liberale și cele conservatoare. Exponent al unei linii politice liberal-moderate, în cuprinderea unui grup de colaboratori, între care s-a impus personalitatea lui Mihail Kogălniceanu, domnitorul Cuza a apăsător cu energie și determinare pe pârgă reformelor, servind cauzei naționale și a progresului social, dar, dincolo de aparențele unei situații paradoxale, subminând argumentele prezenței sale pe tron. Situația și-a dezvăluit clar fațetele după lovitura de stat din 2 mai 1864 și adoptarea *Statutului dezvoltător al convenției de la Paris*, act ce consfințea deplina autonomie a Principatelor Unite, dar care făcea din condiția politico-juridică a domnitorului punctul de aproape unică și de maximă permisibilitate a ingerințelor în problemele interne ale statului român din partea curții suzerane și a puterilor garante. De-ar fi fost animat de ambiții personale de domnie,

Cuza ar fi moderat calea reformelor, al căror ritm deosebit în anii 1864-1865 aprofundase criza decurgând din imposibilitatea consacrării caracterului constituțional al domniei, în înțelesul modern al termenului. Starea de profundă criză în care avansa domnia lui Cuza a fost surprinsă, cu spirit deosebit de penetrant, de M. Kogălniceanu, care avea să declare că nu “greșalele”, ci *faptele mari* au grăbit detronarea lui Cuza Vodă. Conștient de implicațiile agravării crizei interne, preocupat ca nimeni altul de salvagardarea Unirii, Cuza s-a arătat dispus, se știe, de renunțarea sa la tron pentru a permite venirea *prințului străin*. Domnitorul însuși încercase să convingă pe Napoleon al III-lea, pe consulii Franței și Marii Britanii la București de necesitatea soluționării “chestiunii prințului străin”. O necesitate sporită și de evoluțiile pe plan internațional. Sub impactul revoluției polone de la 1863, relațiile franco-ruse s-au deteriorat grav. Din subscriitoare punctului de vedere francez favorabil cauzei române, Rusia ajunsese, tot mai clar în anii 1864-1865, ca principală adversară a Unirii Principatelor, a domniei lui Cuza, “marea curte nordică” strângând astfel, împreună cu Austria și Imperiul Otoman, cercul de amenințare fățișă a ființării statului român unitar. Pe plan extern se profilau însă și împrejurări cu care era de intuit că se putea împleti acțiunea națională a românilor. Era vorba de “criza germană”, presupunând o anumită dispunere a pozițiilor marilor puteri, dintre care Franța și Prusia nu omiteau posibilitatea insurecționării națiunilor. Pe fondul încordării atmosferei internaționale, la București s-a recurs, în noaptea spre 11/23 februarie la forțarea abdicării domnitorului Alexandru Ioan Cuza.

După abdicarea lui Cuza s-a constituit *locotenența domnească*, având ca membri desemnați pe Nicolae Golescu, colonelul Haralambie și, în lipsa “momentană” a lui Lascăr Catargiu din capitală, D.A. Sturdza. Actul abdicării domnitorului Cuza a fost făcut cunoscut “națiunii” de *proclamația* locotenentei domnești și notificat, în aceeași zi (11/23 februarie) de Ion Ghica, președintele guvernului provizoriu și ministrul de externe, consulilor puterilor garante la București. A fost trimisă și o “adresă explicativă” curții suzerane. Și pentru a fi întărită nota de legitimitate a actului săvârșit “la adăpostul nopții”, cele două Camere întrunite l-au aclamat ca domnitor al României pe contele de Flandra, sub numele de Filip I. Amintind de *momentul 1859*, românii au recurs din nou la *majestatea sa faptul împlinit*, surprinzând și nemulțumind puterile garante. Întrevăzând și grăbind, dar nu în sensul favorizării acțiunii interne, “încetarea” domniei alesului de la 5 și 24 ianuarie 1859, marile puteri țineau să-și rezerve capacitatea de a decide în privința succesiunii lui Cuza, ele făcându-și, desigur, diverse calcule, dintre care unele, aparținând Vienei și Petersburgului, vizau chiar desfacerea Unirii. Exista riscul de a se repune în cauză toate izbânzile luptei naționale de până atunci. În consecință, prevalându-se de autonomia Principatelor Unite, oamenii politici români “care au jucat un rol esențial în pregătirea și desfășurarea evenimentelor din februarie 1866” au procedat la detronarea lui Alexandru Ioan I, nesocotind în chip vădit “voința curților garante și a celei suzerane”. Reacția acestora nici n-a întârziat să survină. În dimineața zilei de 11/23 februarie, consulul austriac Eder, decanul corpului consular la București, și-a convocat colegii pentru o ședință necesită de situația ivită, întrunire ce nu a avut ca merit decât constatarea unanimă că, înainte de a se primi instrucțiunile de rigoare, “cei șase” nu puteau lua nici o atitudine. Pe 25 februarie (st.n.), cabinetul francez a luat inițiativa pentru întrunirea unei conferințe a “curților garante și suzerană” la Paris. Peste o zi, însă, invocând *litera* convenției de la Paris din 1858, Aali Pașa a convocat o conferință a ambasadorilor la Constantinopol, gest voit a demonstra că Înalta Poartă, în calitate de suzerană, ținea să-și afirme “dreptul” la orice inițiativă asupra evaluării situației din Principate. A avut, spre binele românilor, câștig de cauză inițiativa Franței, a cărei poziție oficială, consecventă regimului de garanție colectivă, indica factorilor politici de la București să admită că evenimentele din Principate “ridicau chestiuni care erau de resortul puterilor semnatare ale tratatului de la Paris (din 1856)

și ale actelor subsecvente acestuia”. Pe canalele “diplomației secrete”, aceiași factori politici români intuiau sprijinul din partea lui Napoleon al III-lea și din partea unor “mari cabinete” (era vizat cel prusian!), ale căror interese puteau intersecta pe cele franceze.

În ciuda faptului că de la Bruxelles parvenea știrea despre declinarea de Belgia, din rațiuni întemeiate, a candidaturii lui Filip de Flandra și cu toate că *instrucțiunile identice* pentru consulii puterilor garante le indicau competența unei *administrații locale*, guvernării români au recurs la o politică îndrăzneată, menită a asigura triumful interesului național. Au fost trimise “delegații”: una la Poartă (M. Costache, G. Costafuru, Al. Golescu), iar alta la Paris (V. Boerescu, L. Steege și un delegat “numit de guvern”). Cele două “delegații” aveau să se întrunească, într-o a doua fază a misiunii lor, acționând, “pe lângă conferința de la Paris” ce avea să înceapă pe 10 martie, ca *reprezentanță (deputațiune) oficioasă*, dacă nu oficială. La Paris acționau deja, în numele intereselor românești, I.C. Brătianu și I. Bălăceanu. Și fiindcă lista oficială, conformă rațiunii garanției colective, ilustrată de conferința de la Paris nu vădea semne încurajatoare pentru cauza română, principalii emisari ai guvernului de la București, intermediari sau bine consiliați de M-me Cornu, amică intimă a împăratului Napoleon, au realizat dispoziția acestuia din urmă de a susține candidatura lui Carol de Hohenzollern-Sigmaringen la tronul Principatelor Unite. Deplasat imediat la Düsseldorf, unde rezida familia candidatului, I.C. Brătianu a avut de înțeles că și din partea cabinetului prusian, a lui Bismarck, în speță, putea surveni o dispoziție favorabilă candidaturii prințului Carol, dar sub condiția ca întreaga întreprindere să apară inițiată și susținută de Franța, chiar dacă de aceeași întreprindere nu era ferit un evident *liant prusian*. Pentru Bismarck era clar că reușita candidaturii prințului Carol “pe mâna franceză” excludea apropierea franco-rusă, încât, cu ținerea deoparte a Marii Britanii și cu alianța Italiei, Prusia avea șansa să tranșeze printr-o confruntare directă cu Austria supremația în “lumea germană”.

În Principate, locotenența și guvernul Ghica, în loc să se conformeze limitelor unei “administrații locale”, până ce puterile să impună *ele* o soluție în “chestiunea succesiunii lui Cuza”, au recurs la acte menite a impune punctul de vedere național în problema prințului străin și a constituției. *Un prinț străin dintr-o familie domnitoare din Occident* – erau termenii unei revendicări întâlnită des în actele programatice ale luptei politice a românilor, după restaurarea și verificarea incertitudinilor domniilor pământene, la 1822, revendicare legată de realizarea dezideratelor majore: unirea și independența. Privită deci, ca “punct” al programului național, “chestiunea” prințului străin se definea cu totul altfel decât prezența în sine a unui străin pe tron moldo-român, cum s-a întâmplat încă de prin secolul XVI și a devenit o regulă sub regimul fanariot. Cu *prinț străin* fuseseră “fericite” și alte state europene. Referindu-se la cele mici, comparabile cu România, este de reținut că pentru Grecia, Belgia și, după 1878, Bulgaria soluția prințului străin a fost decisă numai de marile puteri. Serbia și Muntenegru n-au cunoscut prinț străin, însă, în condițiile rivalității între dinastiile Karageorghevici și Obrenovici, sârbii s-au confruntat cu serioase crize politice interne, culminând cu regicidul. Invocarea de români a necesității prințului străin devenise insistentă după 1848, când, în împrejurările recrudescenței conservatorismului și a ideii monarhice pe plan european, s-a înțeles, nu de puțini exponenți ai partidei naționale, că, de întronarea unui atare prinț depindea însăși posibilitatea Unirii Principatelor. În anii când lupta pentru Unire a intrat în linie dreaptă (după 1856) era de întâlnit, nu întâmplător, “în mai toate programele societăților unioniste sau ale comitetelor centrale electorale, alături de revendicarea unității naționale, și pe aceea referitoare la prințul străin” – ambele revendicări regăsindu-se între cele patru “dorințe fundamentale” ale adunărilor ad-hoc de la 1857. Iar ca o reacție firească față de nerecunoașterea “dorințelor naționale” de “areopagul european”, intensificarea eforturilor pentru realizarea lor avea să fie una dintre dominantele acțiunii românești din timpul domniei

lui Cuza. Întronarea prințului străin era concepută ca o soluție menită să evite desfacerea Unirii și să consolideze poziția internațională a statului român, dar și ca o posibilitate de a înlătura revenirea la pernicioasa dispută între diferiți pretendenți la tron, ce a ocazionat, adeseori, provocarea imixtiunii externe în afacerile interne ale Principatelor. Venirea/aducerea prințului străin era reclamată și de necesitatea reevaluării cadrului vieții politice interne, instituirea monarhiei constituționale dezvăluind și redimensionând particularitățile complexului raport dintre *național* și *social* în istoria modernă a României. Din perspectiva cauzei naționale, cei ce făceau politica interregnului erau animați de ideea întronării prințului străin. Nu însă și din perspectiva intereselor proprii grupărilor politice pe care le reprezentau, divergențe serioase privind și statuarea atribuțiilor viitoarei domnii, divergențe ce evidențiau faptul că instituirea monarhiei constituționale nu a avut cum să aibă loc sub semnul alianței “de clasă” sau al compromisului social, ci al disputei între forțele politice asupra căilor și ritmului dezvoltării României moderne.

Dintre evenimentele legate de “chestiunea prințului străin” ar fi de amintit aici doar cele probate pentru adevărul prevalenței actelor de energie națională. Un decret din 29 martie al locotenenței domnești înființa *guardia orășenească*, cu menirea expresă a “păzirii ordinii”. Pe 30 martie era dizolvat forul legislativ funcționând pe baza normelor din timpul domniei lui Cuza, urmând a fi anunțate *alegeri pentru constituantă*, gest ce demonstra “dorința” românilor de a nu-și raporta cauza național-statală la clauzele restrictive ale convenției din 1858 sau la deciziile conferinței în lucru la Paris. Efuziunea sentimentului național era relevată și de decretul locotenenței domnești din 13 aprilie prin care era înființată Societatea Literară Română, viitoarea Academiei, unde, în problema ortografiei, gramaticii și a dicționarului limbii române, erau solicitați, alături de moldoveni și munteni, învățați ardeleni, bucovineni, basarabeni... Pe linia actelor energice era anunțat *plebiscitul* pentru validarea candidaturii lui Carol de Hohenzollern-Sigmaringen la tronul României. Amenințărilor din partea Turciei “cu invadarea României” li s-a replicat prin mobilizarea armatei (cca. 40.000 de ostași) și a unui corp de 10.000 de voluntari, sub comanda generalului Gheorghe Magheru. Într-o atmosferă de încordare, dar și de elan patriotic, la 2/14 aprilie a demarat plebiscitul. Mișcarea separatistă de la Iași, din 3/15 aprilie, o tentativă de resuscitare a “separatismului moldav”, până și cu argumentul “promovării” lui Nicolae Rosetti-Roznovanu ca “domn” al Moldovei, a fost înăbușită cu promptitudine de autorități, prin atitudinea energică a prefectului de Iași, Ștefan Goleșcu, și a lui Lascăr Catargiu, membru al locotenenței domnești. O mișcare “separatistă” de care nu au fost străine ingerințe sau “stimulente” rusești și care a creat un caz aparte, în devenirea raporturilor dintre statul modern și Biserica Ortodoxă, din mitropolitul Calinic Miculescu, care ar fi replicat exponenților puterii provizorii, aflați la Iași: “Noi nu ne-am dat muntenilor ca să ne vândă la nemți! Noi n-am făcut Unirea ca să aducem pe tronul străluciților domni români ortodocși, prinți nemți catolici!”. Incidentul separatist ieșean, închis cu promptitudine, nu a împiedicat “bunul mers” al plebiscitului. Rezultatele acestuia vorbesc de la sine: 885.965 de voturi favorabile, față de numai 224 contrare întronării princepelui de Hohenzollern. După încheierea plebiscitului, mai exact spus, pe 21 aprilie (st.n.) au demarat alegerile pentru Adunarea *constituantă*, alegeri finalizate pe 1 mai. Între timp, prințul Carol comunicase tatălui său, Carol-Anton, decizia sa nestrămutată de a primi coroana României și de a pleca, fie și în contra deliberărilor conferinței de la Paris, în țara ce-l voia domn suveran. Nici măcar comunicarea, cu data de 2 mai din partea aceleiași conferințe, că puterile garante admiteau menținerea Unirii Principatelor, dar sub domn autohton, nu a mai putut “bloca” reușita românilor în problema prințului străin. Pe 28 aprilie/10 mai, aleșii în Constituantă au proclamat solemn “voința nestrămutată a României de a rămâne una și nedespărțită, având în fruntea sa pe Carol I din dinastia de Hohenzollern-Sigmaringen”.

Sosirea acestuia în România și procesiunile oficierii calității sale de domn, la 10/22 mai, aveau să reprezinte momentul de vârf al unuia din marile succese ale politicii românești. Depășite de evenimente, marile puteri nu au mai recurs, ca în cazul lui Cuza, la 1859 și la 1861, la recunoașterea printr-un act de conferință (protocol etc.) a faptului împlinit în mai 1866, la București. Sugerată de Napoleon al III-lea, recunoașterea internațională a domnitorului Carol I avea să fie asigurată de un aranjament direct româno-otoman, la care să subscrie fiecare dintre puterile garante.

2. Constituția de la 1866. Sistemul instituțional-politic al României moderne și problemele societății

În privința *constituției* se cuvine, din capul locului, o clarificare terminologică. În accepțiunea antichității clasice greco-romane, cu autoritatea scrierilor lui Aristotel, reconfirmată în primele secole ale gândirii moderne, termenul de constituție era sinonim cu acela al formei de guvernământ (monarhie, republică). Străluminat de ideile epocii Luminilor și supus impactului Revoluției franceze și al “visului nord-american” al Libertății, termenul de constituție a căpătat accepțiunea de *pact* între guvernanți și guvernați, de act fundamental, de Lege ca expresie a voinței generale. Într-o asemenea accepțiune, constituția de la 1866 a fost, într-adevăr, prima internă românească. S-a spus uneori că ea ar fi reprezentat o simplă imitație după cea belgiană, de la 1831, ceea ce ar fi explicat caracterul ei prea liberal în raport cu stadiul societății românești. Mai puțin luat în considerare a fost faptul că elaborarea și adoptarea constituției a stat sub semnul unor aprinse dispute între liberali și conservatori, încă din februarie și până în iunie 1866. Un *proiect* al Constituției, elaborat de o comisie a Consiliului de stat, preconiza, inițial, trei colegii electorale (două rurale și unul urban), votul *direct*, exercitabil de toți românii cu vârsta de minimum 21 de ani și care plăteau o contribuție către stat, drept de veto suspensiv din partea domnitorului în materie de legi votate de reprezentanța națională, în forma unei singure Camere, alegerea magistraților și inamovibilitatea lor, posibilitatea împământenirii străinilor și de alt rit decât cel creștin etc. Supus dezbaterilor de rigoare, un asemenea proiect de constituție a suportat, firește, modificări de esență. Atitudinea domnitorului Carol a aprins și mai mult disputele asupra unor “aspecte delicate”: parlamentul bicameral (Adunarea Deputaților și Senatul, dreptul de veto pretins și adjudecat ca unul absolut de domnitor, suscesiunea la tron și, nu în ultimul rând, împământenirea doar a străinilor de rit creștin, cu originarea articolului 7 din legea fundamentală ca reper des invocabil pentru evoluția “chestiunii evreiești” din România. În forma adoptată, constituția cuprindea opt *titluri*: *Despre teritoriul României, Despre drepturile românești, Despre puterile statului, Despre finanțe, Despre puterea armată, Dispozițiuni generale, Despre revizuirea constituției, Dispozițiuni tranzitorii și suplimentare*. Titlurile cuprindeau, la rândul lor, capitole. Prin constituție erau consacrate principiile fundamentale ale vieții de stat modern: suveranitatea națională, separatismul puterilor: legislativă, executivă, judecătorească, primatul Legii, garantarea drepturilor cetățenești etc.

Între puterile în stat, cea *legislativă* era acordată “colectiv” domnitorului și celor două Camere, “orice lege cerând învoirea a câtor trele ramuri ale puterii legiuitoare”. Domnitorul iniția proiecte de legi prin miniștri. Dintre cele două Camere, Adunarea Deputaților își rezerva competența în problema adoptării bugetului. *Puterea executivă* era încredințată domnitorului, a cărui persoană era inviolabilă (art. 92), miniștrii fiind responsabili pentru actele de guvernământ. Domnitorul sancționa și promulga legile, numea și revoca miniștrii, acorda amnistie “în materie politică”, ierta ori micșora pedepsele “în materii criminale”, era “capul armatei”, conferind grade numai în conformitate cu legea, acorda decorații, decidea baterea

monedei, încheia tratate și convenții cu statele străine, acte ce trebuiau supuse, mai întâi, puterii legislative și aprobate de ea. Conform articolului 96, domnul nu avea “alte puteri decât cele date lui prin Constituțiune”. A treia putere în stat, cea *juducătorească*, se exercita “de curți și tribunale” ale căror sentințe erau pronunțate “în numele domnitorului”. Instanța supremă era Curtea de Casație.

Constituția consacra *sistemul politic reprezentativ*. Puterea supremă în stat era cea legislativă. Parlamentul, în expresia *reprezentanței naționale*, era bicameral. Alegerile pentru Adunarea Deputaților și Senat ilustrau sistemul *votului cenșitar*. Alegerile pentru Camera Deputaților se desfășurau în patru colegii. Din primul colegiu făceau parte cetățenii probând un venit de 300 de galbeni, iar din al doilea colegiu cei cu un venit între 100 și 300 de galbeni. Al treilea colegiu – “al orașelor” – includea cetățenii plătind impozite de 80 de lei și, cu scutire de cens, exponenții profesiilor liberale, ofițerii în retragere, profesorii și pensionarii de stat. În colegiul al patrulea – “al satelor” -, delegații (un delegat fiind desemnat de cincizeci de “alegători primari”) se întruneau “în reședința districtului electoral”, pentru a alege câte un deputat. Revenind la colegiul al treilea, cel mai dinamic, în fiecare județ era ales, ca și pentru colegiile I și II, câte un deputat. Între orașele principale erau însă diferențe asupra numărului de deputați: capitala București avea dreptul la șase deputați, orașul Iași la patru, orașele Bârlad, Botoșani, Craiova, Focșani, Galați și Ploiești la câte trei, iar orașele Bacău, Brăila, Pitești, Roman și Turnu Severin la câte doi. Pentru a fi ales deputat erau puse condițiile de a fi cetățean român, de a poseda drepturi civile și politice, de a avea vârsta de minim 25 de ani. Aceleași condiții se puneau și alegerii de senator, cu diferența relativă la vârsta celor eligibili, care, pentru reprezentanții în Camera Superioară, era de minim 40 de ani. Cu excepția senatorilor de drept (moștenitorul tronului, dacă avea 18 ani, cu drept de vot la 25 de ani, mitropolii și episcopii eparhioți), senatorii erau aleși câte doi de fiecare județ, primul pentru colegiul I, iar al doilea pentru “colegiul orașelor”, pretinzându-se candidaților “un venit anual de orice natură de 800 galbeni”. Dispensa de la o atare pretenție privea pe președinții și vicepreședinții vreuneia din Camere, pe deputații în minimum trei sesiuni, pe generalii, pe coloneii cu o vechime de trei ani, “pe foștii miniștri și pe foștii agenți diplomatici, pe cei ce ocupaseră înalte funcții, cel puțin un an, în magistratură și pe cei cu diplomă de doctorat sau de licențiat de orice specialitate care în timp de șase ani vor fi exercitat profesiunea lor”. Spre deosebire de *Statutul* lui Cuza, ce stipula că domnul numea președintele Adunării și un vicepreședinte al Senatului, mitropolitul primat fiind de drept președintele Camerei Superioare, Constituția din 1866 prevedea ca ambele Camere să-și aleagă, fiecare în parte, președinții și vicepreședinții.

În baza constituției, își exercitau atribuțiile sau rolul principalele instituții publice, precum și principalii factori ai vieții politice. Monarhia și Parlamentul beneficiau de prevederi clar observate. Domnia era ereditară, pe linie masculină. La începutul sesiunilor parlamentare era prezentat *mesajul Tronului*, ce reda o succintă “stare a națiunii”. Disputele între exponenții puterii și cei ai opoziției condensau proiectul de răspuns al forului legislativ la mesaj. Activitatea legislativă și cea guvernamentală erau supuse unui dens filtru de norme și obligații. Preconizată de constituție, responsabilitatea ministerială avea să facă, în 1878, obiectivul unei legi organice. Echipa guvernamentală avea o componență mult simplificată, cu atribuții mari rezervate primului ministru. Acesta, desemnat de domnitor și asumându-și responsabilitatea unui portofoliu ministerial, își forma echipa, ce trebuia să presupună asentimentul suveranului, și prezenta întru aprobarea “reprezentanților națiunii” programul de guvernare. Ființau, la 1866, șapte ministere (Interne, Externe, Finanțe, Justiție, Culte și Instrucțiune, Război și Lucrări Publice). Până la 1914 aveau să prindă contur, după necesități, ministere noi (Industrie și Comerț, Agricultură și Domenii). În ministere acționau secretariate

și direcții. Mai puțin componenta ministerială în sine, însă în măsură covârșitoare programul guvernamental reflecta raportul între forțele sau grupările politice. Deși în programele electorale ale mai tuturor formațiunilor politice figura principiul descentralizării administrative, practica guvernamentală vădea înclinații centralizatoare. În planul administrației locale ființau județe, conduse de prefecți, “plăși”, comune urbane și rurale, conduse de primari.

Confruntările pe tema adoptării constituției evidențiaseră conturarea unor forțe cu poziții divergente. Liberalii, în speță cei liberal-radicali, conduși de I.C. Brătianu și C.A. Rosetti, vizau aprofundarea “instituțiilor libere”, în timp ce conservatorii din jurul lui Lascăr Catargiu sau, mai clar, dispuși în pretenția de “aproiați” ai domnitorului Carol, puneau problema revizuirii legii fundamentale în sensul restrângerii “formeii instituționale liberale”, pentru a o adecva “fondului tradițional”. Alte grupări politice erau “moderații” (“maiștii”) lui Kogălniceanu, “moderații munteni”, conduși, pe grupuri, de I. Ghica sau de V. Boerescu, “fracționiștii liberali și independenți” (“profesorii de la Iași”), exponențiați, la vârful acțiunii politice, de Nicolae Ionescu, conservatorii “grupați” de Gh. Costaforu în Muntenia, junimiștii, activați ca “grup politic” mai ales din 1870 etc.

Primul guvern desemnat de Carol I și prezidat de I. Catargiu (11 mai-13 iulie 1866) a avut o componentă politică liberal-conservatoare. De o orientare politică “moderată” avea să fie guvernul Ion Ghica (15 iulie 1866-21 februarie 1867). Între 1 martie 1867 și 15 noiembrie 1868 aveau să ființeze guverne liberal-radical, prezidate, succesiv, de C.Al. Crețulescu, Ștefan Golescu și Nicolae Golescu, dar animate de personalitatea lui I.C. Brătianu. Dificultatea unei guvernări de concentrare liberală a subminat guvernarea D. Ghica-M. Kogălniceanu (16 noiembrie 1868-27 ianuarie 1869). Erodabile politic și atitudinal, pe fondul agravării crizei internaționale, aveau să fie guvernele Al.G. Golescu (2 februarie-18 aprilie 1870), Manolache Costache Epureanu (20 aprilie-14 decembrie 1870), Ion Ghica (18 decembrie 1870-11 martie 1871). Criza politică de la 1870-1871, ce a dus pe domnitorul Carol până la intenția abdicării de la Tron, a impus cu necesitate o guvernare de puternică concentrare politică, prezidată de Lascăr Catargiu (11 martie 1871-30 martie 1876), o “mare guvernare” al cărei început a fost marcat, cum s-a constatat în unele studii recente, de constituirea Partidului Conservator, constituire care fusese pusă aproape în mod curent, de specialiști, pe seama *momentului 1880*. Partidul Național Liberal a căpătat expresia unei mari concentrări de forțe liberale la 1876 (Coaliția de la Mazar Pașa), impunând, după “ministerul săbiei”, prezidat de I.Em. Florescu (4-26 aprilie 1876) și după guvernul “de uniune”, prezidat de Manolache Costache Epureanu, cu Kogălniceanu la Externe și cu I.C. Brătianu la Finanțe (27 aprilie-23 iulie 1876), “lunga și prodigioasa guvernare național-liberală” (24 iulie 1876-20 martie 1888), cu echipe ministeriale conduse, cu excepția guvernului D. Brătianu (10 aprilie-8 iunie 1881), de Ion C. Brătianu.

Instabilitatea guvernamentală și parlamentară, cronică în anii 1866-1871 și revenită în realitate la 1876, releva nu atât criza “relațiilor sau considerentelor personale” cât miza deosebită a disputelor politice: căile și ritmul dezvoltării României. Dispute ce transpirau dificultățile mari cu care se confrunta societatea românească. Pentru stingerea unor tensiuni în lumea satelor, locotenența domnească instrumentase, la 1866, *legea pentru tocmelele agricole*. În 1872, guvernul conservator avea să înăsprească constrângerile la adresa țăranilor până în expresia *manu militari*. Situația financiară a țării era la limita stării de necesitate. Nici nu au fost lichidate convenabil părții române condițiile “împrumutului Stern”, contactat la 1864 pe piața Londrei, că noul împrumut, Oppenheim, contractat la Paris, releva faptul că interesele dure guvernau raporturile financiare. “Împrumutul Oppenheim” de 18,5 milioane franci, implica o dobândă de 13% și un comision de 3/4%. În plus, trebuie să ținem seama că

România nu dispunea la 1866 de monedă națională. La 22 aprilie/4 mai 1867, guvernarea liberal-radicală avea să impună *Legea pentru înființarea unui nou sistem monetar și pentru fabricarea monedelor naționale*. Moneda națională era *leul*, cu subdiviziuni *banii*. Intrarea în vigoare a legii a survenit la 1/13 ianuarie 1868. Sistemul monetar național era *bimetalist* – aur și argint –, un leu având acoperire (echivalență) în 5 grame de argint și în 322 miligrame aur. Datorită pretențiilor Porții ca pe toate monedele, cu excepția celor “mici” (banii din aramă), să apară “semnul special al guvernului imperial otoman”, au fost emise, inițial, doar monede de 1, 2, 5 și 10 bani. Baterea acestora s-a făcut la Londra. În 1870, înființându-se *monetăria statului*, au fost emise, la București, monede de argint, fără efigia Imperiului Otoman, pentru ca, de-abia în 1883, să fie emise și monede de aur. Situația financiară și, în genere, situația generală economică a țării resimțeau condițiile dure ale raporturilor externe. Convenția comercială cu Austro-Ungaria, urmată de altele, cu mai fiecare dintre marile puteri, în 1875-1876, avea să fie pe bazele liberului schimb, dezavantajos, atunci, României. În 1873 a fost organizat, de guvernul conservator, *creditul funciar rural*, iar în 1874 *creditul urban*. Erau începuturile sistemului național de credit, confruntat cu ratele înalte ale dobânzilor, cum foarte înalte, pentru acea vreme, erau impozitele, într-o țară care, cu prevalență de la buget, suporta implicațiile dure ale “concesiunii Strousberg”, demarată în 1868 și ajunsă în faliment la 1870, pentru construirea principalei rețele de căi ferate în România. Satisfacerea intereselor acționarilor germani, impusă de guvernul de la Berlin, și apoi, în 1878-1879, asumarea de statul român a obligației de răscumpărare a căilor ferate aveau să greveze mult asupra raportului între venituri și cheltuieli în sarcina bugetului național. Eforturile de modernizare a armatei, în baza “legii liberal-radicală” din 1868, preconizând constituirea “milițiilor” la semnificația posibilității “mobilizării generale”, sau în baza legii dată de conservatori la 1872, implicând renunțarea la activarea militară a “gloatelor”, necesitau costuri mari, supuse însă necesității de a servi momentul Independenței. O etapă istorică, 1866-1878, al cărei moment de culminație avea să-l constituie realizarea Independenței de stat.

3. Drumul României spre Independență^x

Semnificând împlinirea “dorințelor” proclamate “în fața Europei” de Adunările ad-hoc, actele înfăptuire de români la 1866 se impun atenției și prin expresia edificatoare pe care o dau strânsei conexiuni dintre rolul factorului intern și al celui extern în desfășurarea procesului de făurire a României moderne. Deși în determinarea lor imediată a prevalat nu elanul popular, ci calculul politic, propriu unei elite, acte ca detronarea lui Cuza Vodă și cele ce au consfințit instituirea monarhiei constituționale se dovedeau departe de a fi corespuns doar unor meschine interese de grup, ele survenind, în realitate, *pe terenul* cauzei naționale și justificând considerarea lor drept *acte de energie națională*. Evenimentele de la 1866, fapt remarcat și de unele studii recente, sânt puse în strânsă legătură cu noile impulsuri date dezvoltării societății pe cale capitalistă, precum și cu impunerea României ca factor activ, cu o pondere în evidentă creștere, în evoluția relațiilor internaționale. Pentru probarea noilor dimensiuni ale afirmării statului român pe plan internațional, a fost relevată, cu rol de cauză și efect, intensificarea – ce va urma, necesar, înfăptuirii programului Unirii Principatelor – eforturilor în vederea obținerii *Independenței*, obiectiv sub semnul realizării căruia se va situa noua etapă a luptei naționale, etapă finalizată prin memorabilul *mai 1877*. Într-o asemenea

^x Textul acestui subcapitol reprezintă un extras din studiul *Drumul spre Independență*, realizat în colaborare cu profesorul V. Russu și publicat în *Români în istoria universală*, vol. I/1 (coord. I. Agrigoroaiei, Gh. Buzatu, V. Cristian, D. Rusu), Iași, 1986.

perspectivă asupra realităților, s-a putut oferi un suport solid și constatării că românii își vor etala și pe mai departe locul important ce le revenea în acțiunea largă a forțelor animate de ideea ființării *noii Europe*, organizată pe temeiul consacrării depline a principiului naționalităților.

Analiza atentă a sensului evoluției noastre istorice în noua etapă a luptei naționale probează, până la evidență, faptul că necesitățile de ordin intern, complicațiile internaționale – îndeosebi cele generate de mișcările popoarelor din sud-estul european – au determinat o intensificare puțin obișnuită a eforturilor în direcția dobândirii independenței de stat a României. Acest lucru a stat, de fapt, și la originea detronării lui A.I. Cuza, act conceput și considerat ca o manifestare de independență în raport de regimul de garanție colectivă europeană. Evenimentul de la 11 februarie 1866 survenea într-un moment de mare tensiune diplomatică și a contribuit, într-o măsură însemnată, la încordarea și complicarea relațiilor internaționale. Marile puteri, preocupate de conflictul austro-prusian, s-au trezit confruntate din nou cu complicata “chestiune română”, care putea aduce după sine dificultăți din cele mai serioase în întreg sud-estul Europei. Ca urmare a acestui fapt, marile puteri s-au văzut silite, printre altele, să-și revizuiască poziția față de problema germană în funcție de situația creată în România după detronarea lui Cuza. Nemulțumirea guvernelor puterilor garante izvora însă și din rațiuni de altă natură. Marile puteri, puse din nou în fața unui fapt împlinit, s-au arătat nemulțumite nu atât de înlăturarea lui Cuza, la care se așteptau, cât mai ales de procedeu utilizat, procedeu ce răsturna toate calculele cabinetelor diplomatice. Încetarea domniei lui Cuza constituia un fapt la care diplomația europeană se aștepta și de aceea voia să-și impună dreptul de a hotărî nu numai momentul, ci și maniera de rezolvare a acestei delicate și spinoase probleme. Oamenii politici români, care au jucat un rol esențial în pregătirea și desfășurarea evenimentelor din februarie 1866, doreau să evite amestecul puterilor garante și de aceea, prevalându-se de autonomia Principatelor Unite, au procedat la detronarea domnitorului fără a mai ține seama de voința Europei. Din acest punct de vedere, și numai din acesta, detronarea lui Cuza a fost considerată, pe plan european, drept o revoluție națională.

Orientarea și tendințele factorilor politici din România erau de mult cunoscute în “marile capitale”, fapt care explică de ce guvernele europene se așteptau nu numai la aducerea unui prinț străin, ci chiar la proclamarea independenței, act cu urmări din cele mai însemnate pentru această zonă a continentului. Deși depășite de evenimente, marile puteri au încercat să redevină stăpâne pe situație și să-și impună punctul de vedere în fața celor ce preluaseră frânele conducerii după încetarea domniei lui Cuza. Începea, astfel, o nouă și interesantă confruntare între diplomația europeană și “învingătorii” de la 11 februarie care acceptau tot mai greu tendința marilor puteri de a-și păstra o autoritate ce aproape încetase de a-și mai avea rostul. Rămânea ca timpul să decidă de partea cărei tabere va înclina balanța în această confruntare, atât de inegală sub raportul forțelor și mijloacelor de acțiune. Această confruntare, una din cele mai interesante, ce a avut loc în istoria diplomației acelei vremi, se întemeia pe două tendințe, greu, dacă nu imposibil de conciliat. Puterile garante și suzerană, din interese ce le erau proprii, voiau să impună anumite soluții, care să limiteze posibilitățile românilor de a-și consolida statul național spre a putea ajunge, cât mai repede, la obținerea independenței. La rândul lor, cercurile conducătoare din România refuzau tot mai mult să accepte amestecul extern și căutau să scape de o tutelă cu care Principatele Unite au avut de luptat, continuu, după 1856.

Succesul obținut la 1866, oricât de important poate fi considerat sub raportul impunerii voinței statului român și restrângerii influenței puterilor garante și suzerană, nu a putut să fie socotit suficient nici pentru dezvoltarea normală a țării pe drumul progresului, nici pentru asigurarea garanțiilor necesare apărării securității, într-o Europă ce părea să se afle în pragul

unei reaşezări radicale a configuraţiei sale politico-statale. Câştigul de cauză, obţinut printr-o luptă a cărei valoare nu poate fi subestimată, trebuia grabnic consolidat, spre a se putea ajunge, din toate punctele de vedere, la impunerea României ca factor activ în evoluţia relaţiilor internaţionale. Atunci, la 1866, s-a afişat deschis, printr-un act oficial, o tendinţă în legătură cu locul pe care România înţelegea să-l ocupe într-o Europă ce să fie dominată cu autoritate de afirmarea statelor naţiuni. Împrejurările istorice de atunci au demonstrat, cu prisosinţă, existenţa unor posibilităţi reale de afirmare a statului român ca *subiect* în relaţiile internaţionale. De la afişarea posibilităţii de afirmare până la transformarea acesteia în realitate, statul român avea de străbătut un drum lung, presărat, nu o dată, cu dificultăţi ce păreau în ochii multor contemporani, obișnuiți să judece cursul istoriei după criterii demult depășite, aproape insurmontabile. Pentru a înfrânge dificultățile crescânde pe plan extern, a fost nevoie de mari eforturi, de concentrarea tuturor energiilor în vederea obținerii mult râvnitei victorii, sintetizată într-un cuvânt cu multiple sensuri și implicații: independența.

Experiența istorică, acumulată încă în timpul domniei lui Cuza, a demonstrat din plin faptul că autonomia nu mai era suficientă pentru realizarea tuturor aspirațiilor de care era animată națiunea română. Autonomia, oricât de mult a fost lărgită și consolidată după 1859, nu se dovedea a fi o pavază suficient de sigură pentru a garanta existența statului național român și a pune capăt intențiilor acelor mari puteri ce-i urmăreau utilizarea ca obiect de compensație sau ca să-și asigure dominația economică și politică în teritoriile de la sud și est de Carpați. Independența devenea, în acest fel, o necesitate stringentă pentru asigurarea securității statului și dobândirea locului pe care se considera îndreptățit să-l dețină în viața internațională. Și aceasta cu atât mai mult cu cât, în contextul mutațiilor ce se petreceau pe plan european, România avea o situație particulară. Așezată în unul din “punctele fierbinți” ale Europei, România trebuia să acorde o atenție specială sensului și manierei în care se putea ajunge la o eventuală restructurare a hărții politice a continentului. Victoria principiului naționalităților sau impunerea voinței marilor puteri? Oamenii politici români, indiferent de orientarea lor, sperau în reorganizarea Europei pe baza principiului naționalităților. Nu era o speranță deșartă. Realitatea istorică oferea numeroase și serioase temeuri convingerilor de această natură. Dincolo de acest optimism, întemeiat pe credința fermă că organizarea *Europei viitoare* va fi decisă de voința națiunilor, nu dispărea nici preocuparea legată de contracararea planurilor marilor puteri de utilizare a statelor mici ca obiect de compensație în cazul în care forța ar fi primat dreptului în determinarea reaşezării generale sau parțiale a configurației politico-statale europene. Starea de lucruri era extrem de complexă și necesita, din partea cercurilor conducătoare românești, o politică suplă, abilă, care să presupună evaluarea prealabilă a tuturor eventualităților și posibilităților, într-o perioadă în care “imprevizibilul” putea să dea naștere la spectaculoase răsturnări de situații. Drept urmare, în deceniul premergător cuceririi independenței, toți factorii antrenați în exercitarea politicii externe românești, indiferent de “culoarea” grupării căreia aparțineau, vor nutri convingerea că realizarea dezideratelor majore ale națiunii depindeau, în măsură considerabilă, de implicarea statului în determinarea cursului transformărilor vieții internaționale. Fiind vorba de o problemă de fond, în această direcție nu vor fi, practic, deosebiri de vederi, ci numai în privința mijloacelor și ponderii acțiunilor întreprinse de diferite grupări politice în ceea ce privește pregătirea țării pentru a putea angaja cu sorți de izbândă lupta pentru emanciparea deplină a națiunii. Rara consecvență cu care s-a acționat în acest sens, varietatea mijloacelor la care s-a făcut apel, precum și suplețea de care s-a dat dovadă, în funcție de marile complicații cu care era confruntată Europa acelei vremi, i-au surprins și uimit adeseori pe contemporani. Nu întâmplător, exemplul românesc a rămas, din acest punct de vedere, un

important element de referință în studierea relațiilor internaționale, puternic influențate de lupta pentru eliberarea popoarelor din centrul și sud-estul Europei.

Dintre formațiunile ce se afirmă pe arena vieții politice românești, gruparea liberal-radicală se distinge printr-o concepție de guvernare ce răspundea în cel mai înalt grad imperativelor majore ale stadiului și perspectivelor dezvoltării societății. Apelul la trecut, până la limitele paseismului, și, mai ales, largă deschidere spre viitor, confereau atitudinii radicalilor un remarcabil simț al sensului devenirii noastre istorice. De aici a rezultat și situarea *naționalului* la temelia concepției lor politice; *emanciparea națională* era socotită ca finalitate și ca principală forță motrice a istoriei; o profundă semnificație națională era atribuită și chestiunilor sociale; la fel și celor economice, subsumate problemei majore a afirmării și modernizării complexului economic național; statul, ca organism politic, trebuia să ființeze pe temeiul principiului naționalităților, considerat “elementul esențial, care, în secolul al XIX-lea, determină mișcările popoarelor și activitatea diplomației”. Spre exemplu, în ziarul “Românul” din 3-4 aprilie 1867 se susținea că “ideea care conduce astăzi destinul popoarelor este principiul naționalităților... Pre el se razimă dreptul popoarelor”. În virtutea unei atare idei – “singura religie care poate conveni Europei moderne” – activitatea politică se impunea să se producă sub auspiciile “suveranei necesități, care reclama constituirea unităților etnice în sensul principiului de naționalitate”.

Reprezentanții grupării radicale, ajunși la conducere în împrejurări de excepție, au înțeles exact sensul misiunii ce le revenea și au depus eforturi susținute pentru îndeplinirea dezideratelor naționale majore. Acțiunile lor s-au desfășurat pe planuri din cele mai diverse și, poate, nici o grupare politică n-a făcut apel la o varietate atât de mare de mijloace spre a putea crea condițiile favorabile realizării marilor deziderate ale națiunii. Mijloacele au fost variate iar frontul acțiunilor extrem de larg. Astfel, presa, tribuna parlamentară, legăturile cu revoluționarii europeni, tratativele diplomatice, încheierea de alianțe, câștigarea opiniei publice europene, sprijinirea luptei românilor din Transilvania, înarmarea națiunii etc., toate au fost utilizate spre a se putea ajunge la justificarea și realizarea aspirațiilor de independență și unitate deplină. Consecvenți cu concepția lor politică generală, liberalii radicali considerau că îndeplinirea obiectivelor naționale, respectiv independența și unitatea deplină, nu puteau fi realizate decât prin forțe proprii. Neputând conta pe concursul favorabil al puterilor garante, radicalii vor orienta politica românească spre o cooperare cu statele și popoarele mici din sud-estul european, pentru care reușitele luptei naționale românești constituiau un exemplu și un imbold la acțiune. Semnificativă în acest sens este colaborarea strânsă pe care au întreținut-o radicalii cu emigrația bulgară, care își intensifica tot mai mult eforturile în vederea înlăturării dominației otomane. Pentru organizarea unor acțiuni comune împotriva Imperiului otoman, s-a încheiat, încă din mai 1866, din inițiativa lui C.A. Rosetti, o “sacră coaliție” cu revoluționarii bulgari. Apoi, în timpul guvernărilor radicale, conduse de C.A. Crețulescu, Ștefan și Nicolae Golescu, emigrații bulgari s-au bucurat de un sprijin substanțial din partea statului român, fapt ce a stârnit nemulțumirea și îngrijorarea marilor puteri. Radicalii erau convingeți de inevitabilitatea generalizării mișcărilor insurecționale în sud-estul european, mai ales după declanșarea revoluției din Creta, și de aceea au căutat să strângă legăturile cu toate forțele antiotomane. Denotând prestigiul deosebit pe care-l căpătase România, la București vor sosi emisari ai guvernelor de la Belgrad și Atena, în vederea încheierii unei alianțe sau a pregătirii unei acțiuni de viitor. La rândul lor, cabinetul român și domnitorul Carol I vor trimite misiuni speciale la Belgrad, Cetinje și Atena, pentru a face cunoscută poziția României în legătură cu proiectele de realizare a unei acțiuni comune sau a unei confederații a popoarelor din sud-estul european. Demn de reținut considerăm faptul că guvernarea români condiționau realizarea cooperării popoarelor din sud-estul european de excluderea patronării

unei asemenea întreprinderi de o mare putere, mai exact de Rusia țaristă. Mai mult decât atât, radicalii, ținând seama de nemulțumirile naționalităților nemaghiare și negermane, provocate de instituirea dualismului din 1867, scontau și pe izbucnirea unor mișcări revoluționare în centrul Europei. Dând expresie unor astfel de speranțe, ziarul “Românul”, principalul organ de presă al grupării radicale, aprecia, nu întâmplător, că “războiul naționalităților amenință fruntariile noastre ca un vulcan în cea mai mare colcăire” și cerea pregătirea țării pentru a lua parte activă la o mișcare ce nu putea avea alt rezultat decât “refacerea cartei Europei după naționalități, după dreptul naturale, iar nu după dreptul celui mai tare”. Datorită acțiunilor inițiate în anii 1867-1868 de către reprezentanții grupării radicale, România a fost considerată, pe plan european, drept placa turnantă pentru preparativele insurecționale, ce periclitau existența imperiilor multinaționale. De aici, conturarea treptată a acelei opinii potrivit căreia România se transforma rapid în principalul centru de rezistență împotriva dominației străine din centrul și sud-estul Europei. Din această cauză, guvernele radicale au fost violent atacate de cercurile conducătoare ale puterilor garante, care le acuzau continuu de intenția declanșării unei revoluții îndreptate împotriva Turciei și Austro-Ungariei. O revoluție pentru independență și unitate deplină putea avea consecințe greu de bănuțit asupra relațiilor internaționale, într-un moment în care teama de un conflict general domina preocupările majorității guvernelor europene. Iată de ce, politica guvernului român, acuzată că se ghida după “instincte revoluționare”, era considerată un real pericol pentru “pacea europeană”. Asumarea de I.C. Brătianu, în vara anului 1868, și a funcției de ministru de război va spori și mai mult îngrijorarea puterilor, deoarece omul de stat român era bănuțit, nu fără temei, de proiecte de insurecționare a “vechii României” și a provinciilor românești din cadrul imperiilor vecine, în special a Transilvaniei. Existau temeri, îndeosebi la Viena, că o acțiune generală a românilor putea să determine resurecționarea “momentului 1848” în centrul și estul Europei. Or, în condițiile în care devenea tot mai clară perspectiva izbucnirii unui război franco-prusian, România se dovedea un adevărat “nod gordian” pentru tentativele cabinetelor europene de realizare a unor înțelegeri sau tratate de alianță. Declanșarea unei revoluții românești pentru independență și unitate deplină putea fi, de aceea, de natură să răstoarne cele mai multe dintre calculele “marilor cabinete”. Pentru a preîntâmpina o asemenea eventualitate, puterile, ce-și vedeau amenințate nu doar calitatea lor de garante, ci, într-un anumit sens, chiar propria lor securitate, vor recurge la presiuni și vor impune retragerea radicalilor de la conducere (noiembrie 1868).

Intervenția puterilor, care a avut o mai mare greutate decât opoziția internă, va pune capăt guvernării liberal-radicală, cea mai chemată pentru acea perioadă să slujească interesele supreme ale națiunii. Cei doi ani în care au fost “roșii” la guvern au însemnat un moment de mare încercare românească, care a prevestit și apropiat împlinirea dezideratelor majore ale națiunii: independența și unitatea deplină. Considerată drept un pericol pentru menținerea ordinii conservatoare, tentativa românească și-a atras împotriva-i o reacție promptă și dură din partea marilor puteri. Ce a însemnat pentru acestea îndepărtarea guvernului radical este un fapt a cărui expresie edificatoare o întâlnim într-o declarație a lui Moustier către Gorceakov, cel dintâi susținând “que le plus mauvais moment de la crise actuelle était déjà surmonté, et que les représentants des puissances signataires du traité de 1856 devraient se concerter sur le langage à tenir à la Porte”. Ceea ce au reușit însă marile puteri a fost doar înlăturarea unui pericol, crezut momentan, dar nu și a cauzelor profunde ce impuneau cu necesitate restructurarea “ordinei europene”.

Supravegherea atentă la care a fost supusă România în anii 1867-68 este sugestivă pentru a înțelege dificultatea și amploarea luptei pentru independență și unitate deplină. Important rămâne faptul că, în pofida tuturor dificultăților și ostilităților, nu s-a renunțat la

lupta pentru înfăptuirea celor două deziderate naționale majore. S-a făcut apel și în continuare la o diversitate de mijloace, între care tratativele diplomatice vor ocupa un loc destul de important. Așa, de exemplu, în anii 1869-70 s-au purtat tratative cu reprezentanții cercurilor conducătoare din Austro-Ungaria, care se declarau de acord să sprijine, în anumite condiții, transformarea României într-un stat independent. Demersurile diplomatice n-au dat nici un rezultat, deoarece condițiile pe care voia să le impună Austro-Ungaria și, mai ales guvernul maghiar, legau sprijinirea proclamării independenței României de renunțarea completă la ideea eliberării Transilvaniei. Imposibilitatea unui acord cu Austro-Ungaria și atitudinea ostilă a celorlalte puteri față de veleitățile de independență ale românilor au făcut ca, în ajunul izbucnirii războiului dintre Franța și Prusia, să asistăm la o intensificare puțin obișnuită a tentativelor ce vizau o modificare substanțială a condiției internaționale a României. Astfel, radicalii își vor concentra eforturile în direcția organizării unei vaste mișcări subterane, care să le îngăduie, într-o conjunctură internațională favorabilă, realizarea obiectivelor de ordin național. Pregătirile în vederea declanșării unei revoluții vor ajunge de notorietate publică încât, în 1870, cele trei imperii vecine vor recurge la pregătiri cu intenția vădită de a ocupa România în cazul proclamării independenței și trecerii armatei române peste Carpați. Or, din considerente ce nu mai necesită să fie invocate, o tulburare a ordinii în România – prin detronarea domnitorului, proclamarea republicii sau a independenței – presupunea intervenția puterilor semnatare ale tratatului din 1856, misiune care, datorită împrejurărilor generate de inevitabilitatea și apoi de realitatea conflictului franco-prusian, exista riscul să și-o asume unul sau altul dintre imperiile limitrofe statului român. Riscul era foarte mare, având în vedere că, în virtutea tradiției, recurgerea la intervenție de oricare dintre cele trei imperii – otoman, țarist sau austro-ungar – putea duce la declanșarea unui conflict la Dunărea de Jos, despre ale cărui previzibile implicații toate puterile se arătau foarte îngrijorate. Din nou, ca la 1859 și 1866, chestiunea română se dovedea unul din punctele fierbinți ale vieții internaționale. O demonstrează elocvent atitudinea cabinetului francez, care își va exprima convingerea, însușită la Viena, Londra, Berlin, Petersburg și Florența, că ar fi cu totul imprudent să nu se țină cont că România se afla “dans un état de malaise qui se traduit par des fâcheuses symptômes” și că “tout ce qui touche au sort des Principautés Unies devient promptement en effet, une question d’intérêt général”. Marea neliniște a cabinetelor europene era explicabilă, în condițiile în care un întreg sistem de alianțe, asigurări de neutralități în caz de război depindeau de condiția României. În fond, eșuarea încercărilor Franței de a realiza o alianță cu Austro-Ungaria sau cu Rusia va avea la origine complicata chestiune română. Ar fi foarte greu, dacă nu imposibil, să ne explicăm izolarea Franței la 1870 dincolo de o atare realitate.

Izbucnirea războiului franco-prusian, eveniment așteptat, continuu după 1866, va impulsiona și mai mult căutările cercurilor conducătoare din România în legătură cu posibilitatea obținerii independenței. Atunci, pe baza experiențelor anterioare, s-a crezut în posibilitatea convocării unui congres european, care să aibă drept scop discutarea condițiilor viitoareii păci. Pledează în acest sens, printre altele, pregătirea unui memoriu prin care se intenționa să se solicite așteptatului congres european capitalizarea tributului și recunoașterea independenței României. Din anumite puncte de vedere, situația creată pe plan european în a doua jumătate a anului 1870 părea să dea temeuri speranțelor cercurilor conducătoare în ceea ce privește schimbarea statutului juridic internațional al României. Rusia, după cum se știe, a denunțat, prin cunoscuta circulară a lui Gorceakov (19/31 octombrie 1870), clauza referitoare la neutralizarea Mării Negre. În acest fel, printr-un act unilateral, una din cele mai importante hotărâri ale Congresului de la Paris era anulată, iar înfrângerea Franței lăsa să se întrevadă posibilitatea desființării complete a tratatului din 1856. Pentru statul român, al cărui regim juridic internațional fusese stabilit prin menționatul tratat, problema căpăta o importanță

particulară. De aici, preocupările pentru dobândirea independenței și neutralizarea statului român după modelul Belgiei.

Afirmarea deschisă a dorinței de independență – campania ziarului “Pressa” este elocventă din acest punct de vedere – a neliniștit și nemulțumit marile puteri. Nu au lipsit, atunci ca și altă dată, planurile imperiilor limitrofe de a impune separația. Situația era extrem de dificilă întrucât, în 1870-71, Germania s-a arătat mai mult decât ostilă României și gata să sprijine, fie și ca mijloc de presiune, planurile ruso-turco-austro-ungare. Ostilitatea marilor puteri față de România a putut fi limpede surprinsă și cu prilejul conferinței de la Londra (1871), când s-a refuzat, în mod categoric, lărgirea sferei discuțiilor la chestiuni ce nu erau legate de Marea Neagră și regimul Dunării.

Stabilirea unui nou raport de forțe pe plan european cerea din partea politicii românești multă prudență, fără ca aceasta să echivaleze cu pasivitatea. Rezolvarea pe cale revoluționară a dezideratelor naționale nu mai era posibilă. Rămâneau mijloacele de natură diplomatică la care guvernul conservator, condus de Lascăr Catargiu, a făcut continuu apel. Nu era vorba de renunțarea la lupta pentru independență, ci doar de adoptarea manierei de acțiune în funcție de noul context internațional, caracterizat prin accentuarea spiritului conservator. Libertatea națională se dovedea însă la români rațiunea supremă de stat. “România, sublinia Carol I într-o scrisoare din 17/29 iunie 1872, prețuiește mai mult libertatea decât siguranța: ea nu-și cunoaște decât dorințele ei și nu are nici o teamă [...] România e copilul răsfățat al Europei și i s-au trecut cu vederea multe lucruri: ea nu vrea să audă vorbindu-se de băgare de seamă și de teamă: ea e ca un cârlan fără frâu care nu cunoaște decât libertatea și nu știe ce-i primejdia sau spaima”.

Adepti convinși ai căii diplomatice pentru cucerirea independenței, guvernării conservatori vor recurge la demersuri susținute, vizând soluționarea unor chestiuni importante, cum ar fi dreptul statului român de a încheia tratate, recunoașterea titulaturii sale de România, dreptul de a se emite monedă fără nici o restricție, desființarea jurisdicției consulare, dreptul domnitorului de a conferi decorații etc. Nu au lipsit, în același timp, nici încercările de proclamare din interior a independenței. Un moment aparte în acest sens îl va reprezenta anul 1873, când problema proclamării independenței, intenționată de Carol I și unii miniștri, a constituit obiectul deliberărilor guvernului, a cărui majoritate, invocând contextul extern defavorabil, va considera inoportună punerea imediată în practică a unui asemenea proiect. Majoritatea membrilor guvernului conservator erau adepții intensificării negocierilor diplomatice în vederea atingerii unor obiective corespunzătoare independenței de fapt, a cărei recunoaștere *de jure* credeau că va surveni treptat. Marile puteri nu vor întârzia să arate explicit că independența României contravenea calculelor lor și că siguranța existenței ei ca stat consta în menținerea regimului de garanție colectivă și a suzeranității otomane, admițându-se doar o lărgire cu timpul a autonomiei. De o asemenea “arguție” va face uz, între alții, și cancelarul austro-ungar Andrassy, care, în 1873, la Viena, va declara lui Carol I că, prin eventuala proclamare a independenței, România ar risca “să rămâie în aer”.

Redeschiderea crizei orientale în 1875, eveniment datorat de data aceasta acțiunii popoarelor mici din sudul Dunării și nu, ca în trecut, disputei dintre marile puteri pentru dominație în această parte a Europei, va pune statul român într-o situație deosebit de complexă. Preocuparea principală a politicii românești în prima fază a crizei va fi evitarea “prinderii” teritoriului național între tulburările din sudul Dunării și intervenția unei mari puteri (era vizată în principal Rusia). De aici și încercarea de a se solicita recunoașterea și garantarea neutralității și individualității statului român. Explicarea sensului unei atare solicitări va face, de altfel, obiectul cunoscutei circulare a primului ministru, Lascăr Catargiu, din ianuarie 1876. După ce susține că România nu putea să adopte decât o neutralitate

condiționată, ce să excludă postura sa de “spectator nepăsător”, circulara va invoca, lucru interesant aici, principala carență a tratatului din 1856, anume dezacordul dintre soluția contractată de puteri în chestiunea română și cea reclamată și impusă treptat de acțiunea națională. Se lăsa limpede de înțeles că, oricât s-ar face caz, în noile împrejurări, de “pacea Europei”, România nu putea să admită ca aceasta să aibă loc prin sacrificarea intereselor ei fundamentale; de asemenea, că, în cazul în care neutralitatea și integritatea teritoriului i-ar fi încălcate, României nu i-ar rămâne o altă alternativă decât lupta armată, alături de cei dispuși să-i sprijine cauza independenței. Aceasta va rămâne, în esență, și poziția pe care o va adopta și viitorul guvern (al coaliției de la Mazar Pașa), exprimată și de memoriul ministrului de externe, M. Kogălniceanu, din 16/28 iunie 1876 sau de memoriul aceluiași din 20 iulie/1 august 1876.

Calea diplomatică, axată pe soluția garanției speciale de neutralitate, va fi însă lipsită de perspectivă. Marile puteri, neadmițând ideea independenței României și nereușind să ajungă la un acord – memorandumul de la Berlin din 12 mai 1876 nu va avea decât o valoare morală – vor da curs și de această dată doar intereselor lor particulare. În atare împrejurări, înțelegerea ruso-austro-ungară, încheiată la Reichstadt în iulie 1876, se va impune aproape de la sine, fiind stimulată și aprobată tacit de Germania. Cursul realităților va determina deci ca statul român să recurgă din nou la acțiune pe cont propriu, în scopul salvării cauzei naționale. Sesizând pulsul evenimentelor internaționale, cercurile conducătoare românești vor considera nimerit să tatoneze intențiile Rusiei și Austro-Ungariei, fiind trimise două delegații, una la Sibiu și alta la Livadia, în Crimeea. Demn de remarcat este faptul că, în noile condiții, Rusia nu mai putea intra în acțiune la Dunărea de Jos fără o înțelegere prealabilă cu guvernul român, lucru ce semnifica o mutație considerabilă, în sens calitativ, a poziției internaționale a României. Rusia se vedea nevoită să ajungă la o înțelegere directă cu statul român. Numai că, în vederile marii puteri ortodoxe nu intra încheierea unei înțelegeri (convenții) cu caracter politic, ci doar a uneia menită să reglementeze, pur și simplu, condițiile trecerii trupelor țariste pe teritoriul românesc. Pătrunzând “calculul ascuns” ale Petersburgului, guvernul român se vor adresa celorlalte puteri garante. Acestea vor face însă “ureche surdă” și la noile cereri ale Bucureștiului de a fi recunoscută neutralitatea și inviolabilitatea României. În același timp, o punere de acord româno-otomană va ajunge cu totul exclusă, datorită obstinată și mereu exageratelor pretenții de suzerană ale Porții, cărora le va da expresie atât atitudinea demnitarilor turci cu ocazia conferinței de la Constantinopol, cât, mai ales, adoptarea noii constituții otomane în decembrie 1876. Deși România rămăsese, practic izolată, domnitorul Carol I și guvernul său vor reuși să impună cabinetului țarist acceptarea cunoscutei convenții din 4/16 aprilie 1877, contractată cu puțină vreme după ce protocolul de la Londra (martie același an) oferise Rusiei toate atuurile de a se erija în “mandatară morală” a unei “misii civilizatoare și umanitare” în sudul Dunării. Situația României va deveni însă și mai complicată, deoarece Rusia, în ciuda angajamentelor asumate prin amintita convenție, le va încălca imediat, trecându-și trupele peste Prut, fără o notificare prealabilă a acestui lucru și înainte de ratificarea actului din 4/16 aprilie de cele două Camere de la București. Complicațiile vor spori și mai mult după ce Turcia, la vestea încheierii convenției româno-ruse, va destitui agentul român la Constantinopol și va recurge la acte de provocare de-a lungul Dunării. Statului român nu-i mai rămânea decât să renunțe la ceea ce Kogălniceanu denumea “frumoasa floarea fără culoare și miros a neutralității” și să se considere în stare de război cu Imperiul otoman (29 aprilie/10 mai 1877). Această atitudine semnifica, în fond, confirmarea realității că independența nu putea fi obținută ca un dar de la marile puteri, ci ea trebuia cucerită cu forțe proprii. De aici și intensificarea pregătirilor de război, singura cale ce mai rămânea pentru scuturarea lanțurilor asupririi străine. În întreaga țară au avut loc

manifestații impresionante, la care au participat reprezentanți ai tuturor claselor și categoriilor sociale. Țelul acestor variate și ample mișcări era același: proclamarea independenței.

În această atmosferă de exaltat patriotism a avut loc, la 9 mai 1877, istoricul act de proclamare a independenței de stat a României, act de energie națională, ce avea ținuta unui nou mare și decisiv fapt împlinit. Atunci, M. Kogălniceanu, răspunzând unei interpelări în Adunarea deputaților, a făcut istorica declarație: “sîntem independenți, sîntem o națiune de sine stătătoare”. Această declarație a fost primită cu entuziasm nu numai de membrii corpurilor legiuitoare (ai Senatului pe 10 mai), ci de întreaga românie. Pe 10 mai, Carol I a promulgat actul proclamării Independenței. În București, după cum relatează un martor ocular, un entuziasm atât de mare n-a mai fost văzut de la 24 ianuarie 1859. Entuziasmul era firesc. Independența era de mult cerută și dorită, iar proclamarea ei încununa eforturile făcute de multe generații în vederea realizării acestui deziderat major. Actul din mai 1877 avea însă și alte semnificații. Independența a fost proclamată din interior. Ea nu a fost un act al puterilor străine, care au primit cu ostilitate sau răceală ieșirea statului român de sub garanția europeană, garanție care s-a dovedit, în realitate, un regim de tutelă. România a fost singurul stat mic din sud-estul european, care, în acele împrejurări dificile, nu s-a rezumat doar la declararea stării de război cu Turcia, ci și-a proclamat independența. *Faptul împlinit* din mai 1877 a fost un act energic al întregii națiuni, care, ajunsă demult la conștiința de sine, voia să ocupe un loc demn în concertul națiunilor civilizate ale Europei. Era manifestarea impresionantă a voinței de libertate a unei națiuni mici, dar viguroase, care înțelegea rațiunea înlăturării oricărei dominații străine pentru a-și putea pune în valoare toate potențele materiale și spirituale. A fost o nouă revoluție națională, care i-a impresionat și pe cei mai dârji adversari ai eliberării popoarelor mici din sud-estul continentului. Dar, pentru consolidarea actului politic de la 9 mai 1877 și impunerea recunoașterii acestuia pe plan internațional, națiunea română trebuia să participe la lupta cu arma în mână împotriva opresorului multiseclar. Era, în egală măsură, o dorință și o necesitate. O dorință pentru a proba vitalitatea, energia și capacitatea unei națiuni de a-și cuceri prin forțe proprii independența. O necesitate pentru a demonstra că neatârarea noastră nu a fost un act accidental, conjunctural, ci rezultatul logic și legitim al necurmatelor strădăni ce au ținut la înlăturarea oricărei forme de dominație străină.

Toate propunerile de cooperare militară româno-rusă, făcute de Carol I, I.C. Brătianu sau M. Kogălniceanu, au fost respinse de țarul Alexandru al II-lea și cancelarul Gorceakov până în iulie 1877. Datorită informațiilor eronate în legătură cu starea militară a Turciei, dar mai ales ca urmare a obiectivelor expansioniste urmărite în sud-estul Europei, cercurile conducătoare rusești n-au dorit o cooperare militară cu România, considerând că totul se va limita la o “simplă plimbare în Balcani”. Cooperare militară, comandă proprie, sector distinct de operațiuni, lucruri necesare punerii în valoare a contribuției de război a României, au fost considerate întrutotul inacceptabile de cancelarul și țarul Rusiei. Această poziție rigidă a Rusiei față de România s-a menținut până în iulie 1877, respectiv până în momentul crizei de pe frontul de la Plevna. Necunoașterea exactă a terenului, a sistemului de fortificații, precum și imprecizia informațiilor în privința forțelor otomane concentrate la Plevna au adus după sine două grele înfrângeri pentru trupele rusești, fapt ce părea să pună sub semnul întrebării soarta întregului război. S-a conturat, atunci, în iulie 1877, o situație extrem de critică, întrucât exploatarea succeselor inițiale obținute de turci putea duce la aruncarea armatei ruse peste Dunăre, iar România risca să devină teatru de operațiuni militare. În acel moment de cumpănă, când se schița posibilitatea intrării Angliei și Austro-Ungariei în război, comandamentul rusesc, prin intermediul marelui duce Nicolae, a lansat un disperat apel pentru intrarea imediată în acțiune a armatei române. Prezența armatei române în război

devenise necesară într-un moment de mare cumpănă, atunci când primele succese înregistrate de turci la Plevna, în iulie 1877, au dezvăluit cât se poate de limpede gravele consecințe ce puteau decurge de aici. Deși timpul nu a permis încheierea unui tratat de cooperare militară româno-rusă, participarea la războiul împotriva Imperiului otoman a fost considerată de oamenii politici români drept condiția *sine qua non* pentru consolidarea independenței proclamată la 9-10 mai. Trecerea armatei române peste Dunăre, în august 1877, a avut o valoare calitativă cu urmări din cele mai însemnate pentru desfășurarea ulterioară a operațiunilor militare din Balcani. Prezența celor 38.000 de soldați români pe frontul de la Plevna a schimbat radical raportul de forțe în defavoarea Turciei. Frontul de la Plevna, aflat de la sfârșitul lui august 1877 sub comandă românească, se dovedea, datorită puternicului sistem de fortificații și iscusinței generalului Osman Pașa, o adevărată cheie de boltă de a cărei cucerire depindea soarta întregului război. Este ceea ce s-a încercat la 30 august 1877. Atunci, în pofida opoziției conducătorilor noștri militari, marele duce Nicolae a hotărât cucerirea Plevnei prin asalt. Încleștarea a fost crâncenă, iar pierderile umane și materiale considerabile. Plevna n-a putut fi cucerită prin asalt. Singurul succes notabil raportat în acea sângeroasă zi de 30 august 1877 s-a datorat unităților armatei române care prin eforturi supraomenești au cucerit puternica redută Grivița I. Acolo, în “Valea Plângerii”, armata română a primit botezul focului și a înscris una din cele mai glorioase pagini în marea carte a îndelungatei și zbuciumatei noastre lupte pentru independență. Valoarea armatei române, recunoscută după această bătălie pe plan european, a fost, apoi, confirmată în mod strălucit de acțiunile întreprinse în vederea încercării complete a celui mai puternic cuib de rezistență otoman. Inelul în jurul Plevnei a fost închis în noiembrie 1877, când, în urma unor energice acțiuni ale armatei române, a căzut puternica cetate Rahova. Soarta armatei otomane la Plevna era pecetluită, capitularea acesteia survenind, inevitabil, la 28 noiembrie 1877. Căderea Plevnei a decis, de fapt, sfârșitul războiului ruso-româno-turc. Armata rusă a putut să înainteze rapid pe direcția Adrianopol, iar trupele române au lichidat ultimele puncte de rezistență otomane din nord-vestul Bulgariei.

Războiul de independență a constituit un moment de maximă afirmare a națiunii române. Acțiunea militară a avut ca suport un puternic efort material al diferitelor categorii sociale, concretizat în acțiuni patriotice, subscripții benevole și ofrande, ea fiind însuflețită și imortalizată de cei mai de seamă cărturari ai vremii. Trebuie să subliniem în mod deosebit că sprijinirea luptei pentru independență nu s-a limitat numai la vechea Românie; un sprijin activ a venit și din partea românilor transilvăneni, bănățeni și bucovineni, care vedeau în cucerirea independenței de către frații lor din Țară un nou și important pas pe drumul desăvârșirii unității național-statale. Era o nouă și elocventă dovadă a comunității de aspirații și acțiune a întregii noastre națiuni.

Eliberându-se pe sine, prin luptă și sacrificii, prin perseverență și încredere în dreptatea cauzei, națiunea română și-a făurit singură independența, marile puteri fiind nevoite să i-o recunoască. Prin originalitatea căii și mijloacelor utilizate, reușita românească s-a constituit într-o confirmare grăitoare a adevărului că soluționarea unei cauze naționale nu poate reveni decât națiunii însăși.

III. DE LA INDEPENDENȚĂ LA MAREA UNIRE (1878-1918)

1. Consolidarea României independente. Regatul

Constituirea Regatului României a reprezentat cea mai importantă consecință directă a Independenței, culminația politico-statală a acesteia. În septembrie 1878, prințul Carol și-a luat titlul de Alteță Regală. Constituirea propriu-zisă a Regatului a suportat oarecum amânarea, din considerente, desigur, explicabile. Mai întâi, din considerente ținând de satisfacerea condițiilor puse de marile puteri pentru recunoașterea în planul raporturilor interstatale curente a independenței României. Condițiile, vizând modificarea articolului 7 din constituție, articol relativ la acordarea cetățeniei române străinilor, de asemenea, răscumpărarea principalei rețele de căi ferate de statul român, au avut darul de a incita și mai mult nemulțumirile publicului românesc față de “atitudinea Europei”, ingrată și în “chestiunea” sudului Basarabiei, nemulțumiri canalizate, pe planul vieții publice interne, spre artizanii politicii Independenței, I.C. Brătianu și M. Kogălniceanu. La revenirea în țară, de la Berlin, “cei doi” au fost întâmpinați, oarecum diferențiat, cu răceală. *Faptele Independenței* au ajuns să fie supuse unor severe “examinări” în mai toate ziarele, între care “organul conservator... “Timpul” părea a da cea mai virulentă expresie “nemulțumirii generale”. Între “nemulțumiți” se aflau și liberali marcați (D. Brătianu, I. Ghica, D.A. Sturdza). “Fraționistul” N. Ionescu nu mai prididea cu acuzele la adresa “politicii aventuriste” promovate de I.C. Brătianu și M. Kogălniceanu. Cele mai dure acuze veneau dinspre conservatori, cărora războiul de la 1877-1878 li s-a părut “de două ori nefericit”: mai întâi fiindcă a fost dus “împreună” (s-a spus chiar “în alianță”) cu Rusia, apoi fiindcă acțiunea politică și militară a României a fost girată nu de un guvern de uniune națională, ci de “clica brătienistă”. Erau acuze grele ce au făcut și mai apăsătoare atmosfera în care, la 1/13 octombrie 1878, autoritățile române s-au retras din sudul Basarabiei. O atmosferă ce nu s-a prea încălzit nici măcar cu prilejul ceremoniei trecerii armatei române, la 14/28 noiembrie 1878, în Dobrogea, cu onorul dat lui Carol I. Deosebit de tensionate erau stările de spirit din Corpurile Legiuitoare, întrunite la 15/27 septembrie 1878, pentru a lua cunoștință, între altele, de condițiile recunoașterii externe a Independenței. Pentru a mai stinge din acuzele la adresa politicii guvernamentale, premierul Brătianu a recurs la practica remanierii ministeriale, “sacrificându-l” pe Kogălniceanu, devenit “paratrăsnet” pentru “tunetele și fulgerele opoziției” asupra “alianței cu Rusia”, ce ar fi risipit “garanția europeană”. În privința modificării articolului 7, I.C. Brătianu s-a declarat, din start, “de partea Țării”, pentru a orienta Parlamentul spre aprobarea în principiu a revizuirii constituției. Desfășurarea sub auspiciile unui fierbinte *apel princiar* pentru “decizia înțeleaptă”, alegerile din mai 1879 au asigurat guvernului o majoritate în Adunarea Deputaților de două treimi – corespunzătoare demarării dezbaterilor privind revizuirea -, însă, la Senat, opoziția a ajuns solid reprezentată. Necesitatea unui guvern *tare*, pentru a soluționa “condițiile recunoașterii Independenței” a și condus la reantrenarea lui Kogălniceanu, cu portofoliul Internelor, în echipa guvernamentală.

Fortifierea echipei guvernamentale crea posibilitatea rezolvării unor “chestiuni” ce implicau atât interese românești cât și străine. De rezolvarea “chestiunilor” relative la modificarea articolului 7 din constituție și la răscumpărarea căilor ferate depindea însăși recunoașterea externă a atributului deplinei suveranități de stat, mai ales că era vorba de o recunoaștere ce făcea obiectul unor pronunțări unilaterale din partea fiecărei puteri semnatare a tratatului de la Berlin. Dintre respectivele puteri, Turcia, Austro-Ungaria și Prusia, din rațiuni dictate de reșezarea coordonatelor politicii fiecăreia dintre ele față de noua realitate politică la Dunărea de Jos, nu s-au cramponat ostentativ de vreuna din condițiile recunoașterii

independenței României. Pentru Franța și Marea Britanie prezenta însă un interes mult clamat modificarea articolului 7. Cât despre Germania, aceasta privea ambele “chestiuni pendinte” sub incidența unor interese “foarte speciale”, acoperite de solicitarea unei stricte transpuneri în practică a articolelor 44 și 45 din tratatul de la Berlin. Or, Germania își afirma din plin postura de primă putere continentală. Guvernul român a înțeles bine că putea fi cultivat pulsul de interes german în problema răscumpărării căilor ferate, interes ale cărui “exigențe” purtau marca autorității lui Bismarck, a “sprijinului imperial” și, nu în ultimul rând, a presiunilor principalilor bancheri germani, Bleichröder și Hansemann. Menajând pasiunile parlamentare și sensibilitățile publicului larg în privința “naturalizării celor de rit necreștin”, premierul Brătianu a impus ca *nota de răspuns* la “exigențele” Berlinului să aibă doar valoarea unei “probe de bune intenții” în partea atingătoare de modificarea constituției, dar să evedențieze ferma angajare a guvernului de la București în soluționarea “chestiunii” căilor ferate. Această “chestiune”, deși cu grave implicații economice, era, din punct de vedere politico-constituțional, una *tehnică*, în schimb, modificarea constituției se plasa sub incidența principiului suveranității de stat. A fost deschisă astfel calea spre o modificare atenuată a articolului 7, în noua sa formă el preconizând: “Diferența de credințe religioase și confesiune nu constituie în România o piedică spre a dobândi drepturile civile și politice și a le exercita”. Cetățenia română o puteau dobândi – individual – “toți acei ce adresau guvernului o cerere în acest sens”, cu menționarea capitalului ce dețineau, a profesiei sau a meseriei, a unei rezidențe în România de cel puțin 10 ani; de astfel de condiții erau scutiți cei cu stabilimente industriale și comerciale, cei care “aplicaseră invenții utile”, precum și cei care participaseră la războiul Neatârării. Prevala, din nou, interesul național, susținut, de această dată, prin concesiile economice dureroase în “chestiunea căilor ferate”, a căror administrare revenea Direcției Princiare (din 1883, Generale) a Căilor Ferate Române.

Consolidarea statului român nu depindea doar de recunoașterea externă a suveranității lui depline. România trebuia să-și fortificeze pozițiile în raport cu tendințele de reasezare a raportului de forțe pe plan european. Confruntările marilor puteri în “chestiunea Dunării” vădeau apropierea strânsă germano-austro-ungară, bazată pe tratatul secret din 1879 între “curțile” de Habsburg și de Hohenzollern. Aceleași confruntări demonstau însă că Marea Britanie și Franța dispuneau încă de resurse în planul inițiativelor diplomatice, între care s-a remarcat cea a delegatului francez Camille Barrère în Comisia Europeană a Dunării de a compatibiliza pretențiile austro-ungare și cele ale “micilor state riverane cursului inferior al bătrânului fluviu” – România și Serbia -, ce urmau a face parte dintr-o Comisie Mixtă, cu atribuții de “politică fluvială”. Rămânea în vigoare, în problema statutului internațional al Dunării, Comisia Europeană, în care erau reprezentate puterile semnatare ale tratatului de la Paris din 1856. Dintre marile puteri, Austro-Ungaria lăsa impresia de a se fi lansat într-o veritabilă ofensivă pentru a-și asigura o poziție preponderentă în “afacerile sud-estului european”. Prima în vizorul politicii “curții de la Viena” s-a aflat Serbia, situație de natură a profila eventualități “amenințătoare” și pentru România, cel puțin la fel de amenințătoare ca “manevrele rusești” în Bulgaria, unde legea o făceau, pe moment, generalii ruși Kaulbars și Subolev. În scopul îndepărtării riscului ca statul român să evolueze în orbita politicii Austro-Ungariei sau, mai rău, în cea a Rusiei, domnitorul Carol și guvernul Brătianu au trebuit să scruteze direcții de acțiune nu doar în cuprinsul problemelor sud-estului european, ci în orizontul “politicii continentale”, unde interesele românești se puteau racorda unor tendințe de mai mare anvergură, încât primejdia izolării să nu poată prinde contur. În urma “vizitei” lui I.C. Brătianu în Germania, unde premierul român a avut întrevederi cu Kaiserul Wilhelm și cu Bismarck, precum și în consecința vizitelor lui Carol I, din august 1880, la Viena, Ischl, unde s-a întreținut cu Franz Joseph, și în Germania “plină de prieteni și de rude”, s-a impus

concluzia că, pentru consolidarea poziției externe a statului român devenise imperios necesară o mișcare politică internă îndrăzneată ce să confere micii entități statale de la Dunărea de Jos o mai înaltă titulatură și un sporit prestigiu. Era vorba despre proclamarea Regatului, act în privința căruia la Viena fuseseră exprimate, de “înaltele oficialități ale Dublei Monarhii”, temeri sau preocupări ca acesta să nu survină în maniera unui *mare fapt împlinit*. În acel timp, diplomația Vienei se afla extrem de motivat antrenată în negocierile cu Belgradul pentru încheierea unui tratat în baza căruia Serbia avea să devină “un satelit al Austro-Ungariei”, încât accesul ei la Regat (în 1882) să presupună îndeplinirea unor condiții care să asigure mult interesele Dublei Monarhii în sud-estul Europei.

În cazul României, un acces condiționat la statutul de Regat era de neconceput, contravenind “tradiției” și perspectivei înfăptuirilor naționale. În mod necesar, proclamarea Regatului României a avut ținuta unui *energic fapt împlinit*, adevăr a cărui relevare ar fi meritat mai multă atenție din partea literaturii de specialitate. Actul Regatului a fost evaluat, aproape de regulă, din perspectiva orientării politice euro-centrale a României sau din cea a disputelor politice interne (manevre politicianiste, preocuparea de a stăvili “tendințe anarhice” prin consolidarea autorității monarhice etc.). Pentru N. Iorga, spre exemplu, momentul proclamării Regatului ar fi fost total nepotrivit, el survenind sub impresia profundă ce a produs-o asupra opiniei publice asasinarea țarului Alexandru al II-lea. Mai mult, pentru marele istoric chiar și maniera de înfăptuire a Regatului apărea discutabilă, pe considerentul că singurii săi beneficiari politici ar fi fost, alături de Casa Domnitoare, liberalii guvernamentali. În consonanță cu viziunea sa “tradiționalistă” asupra rolului monarhiei în istoria noastră, N. Iorga a ținut să sublinieze însemnătatea constituirii Regatului nu la nivelul acțiunii politico-guvernamentale sau la cel al dezbaterilor parlamentare, ci la cel al *suportului popular*, “în noul titlu... de rege milioanele așa de mult neglijate văzând o înălțare a patriei și aceasta le ajungea”. O viziune încercată, e drept, de nu puțini contemporani ai proclamării Regatului la 14/28 martie sau ai Încoronării la 10/22 mai 1881. Controversele istoriografice, impregnate de spirit politic, au continuat, fapt ce a înlesnit maniera în care istoriografia marxistă a denaturat semnificațiile Regatului de la 1881. Rămâne însă adevărul de fond că în înfăptuirea sa a prevalat cauza națională și nu interesele limitative de partid sau de grup politic. Nu ar fi, de aceea, întemeiată pe adevărul istoric admisiunea opiniei că proclamarea Regatului ar fi fost grăbită dacă nu chiar determinată, pur și simplu, de dezbaterile din Adunarea Deputaților, la 13/25 martie 1881, incitate de “ideea necesității de întărire a forțelor de ordine din statul român, confruntat cu “propaganda ideilor revoluționare” și cu “manifestările socialiste din Iași” la a zecea aniversare a Comunei din Paris. Ce-i drept, invocarea “tendințelor anarhice”, exemplificate cu atentatul din 1880 la adresa lui I.C. Brătianu, a îngroșat partea retorică a discursului lui T. Maiorescu în Cameră, fruntașul junimist fiind ademenit, ca și alți “colegi de partid”, cu simularea de premier a dispozițiilor sale pentru un guvern de uniune națională. Gesturi politicianiste n-au lipsit, actul proclamării Regatului nefiind onorat pe măsura importanței sale de parlamentari (moțiunea semnificând proclamarea Regatului prin “glasul reprezentanței națiunii” fiind adoptată în absența a 42 de deputați, în Camera Superioară absentând 27 de senatori). Cu toate acestea, actul de la 14/26 martie 1881 s-a dovedit unul *mare*, prin implicații și consecințe, chiar dacă nu a fost cu totul ocolit de practici politicianiste. Actul Încoronării regelui Carol I la 10/22 mai 1881 avea să demonstreze adevărul națiunii la consacrarea celei mai înalte condiții a statului român modern. Pe 18/30 mai s-a reglementat, prin “pactul de familie”, succesiunea la tron. Moștenitor al tronului a fost desemnat Ferdinand de Hohenzollern-Sigmaringen, nepotul de frate al regelui Carol I. Prin legea înființării Domeniilor Coroanei, din 1884, Casei Regale i se consfințea un suport în plus, pe măsura prestigiului ei.

2. Arhitectura liberală a României moderne și problemele social-economice

Demonstrând strânse conexiuni, în multe privințe chiar suprapuneri, între *acțiunea națională* și *modernizarea societății*, procesul *epocal* al *înfăptuirii României* s-a putut constitui, firește, într-un teren captivant și fertil pentru demersurile istoriografice. Dată fiind complexitatea sa excepțională, procesul în discuție s-a pretat la a fi considerat fie în ansamblul său, fie în funcție de multiplele sale aspecte, din unghiuri a căror proiecție s-a schimbat sub și mai schimbătoare incidențe politice, ideologice sau chiar culturale. A rezultat, astfel, o literatură vastă, însă izbitor de inegală sub aspect valoric. Imaginea de ansamblu a *înfăptuirii României* prezintă încă, să recunoaștem, pete întunecate, multe dintre aspectele subsumate aceluiași proces fiind departe de a fi întrunit condiția elucidării. Iar între acestea din urmă se regăsesc și dintre acelea (unele esențiale) ținând de problematica indicată de titlul subcapitolului de față. Avem în vedere, se înțelege, aspecte ilustrative pentru implicarea *politicului*, în expresia sa cea mai tare – *liberalismul* -, în edificarea statului național unitar și independent, dotat cu instituțiile corespunzătoare stadiului și perspectivelor devenirii societății moderne. Implicarea puternică, impulsatorie, a liberalismului nu a putut fi negată. Sensul acesteia a fost însă mult disputat, din optici diferite, partizană sau adversară, politică sau culturală, și supus, îndeosebi de exponenți ai istoriografiei zisă “marxistă”, unor denaturări grave.

Din optică partizană s-a putut considera, într-un “moment de bilanț”, cum a fost cel din 1923 (an al consacrării constituționale a Întregirii), că “a face istoricul Partidului Național Liberal este a face istoria dezvoltării politice, sociale și economice a României în acești din urmă vreo 75 de ani (începând cu 1848 – n. ns., G.C.); căci nu este vreun act mai important, care să se fi săvârșit pentru organizarea Statului român, fără ca Partidul Național Liberal să nu fi luat o parte covârșitoare la înfăptuirea lui; și nu este câmp de activitate în care să nu se fi dovedit, în chipul cel mai luminos, că concepția sa a fost aceea care a servit cu adevărat interesele țării”. Ceea ce a părut împlinit și înălțător “în momentul de bilanț” a fost pus, cu prevalență, în contul național-liberalilor. Și nu apărea defel așa ceva ca exagerare stridentă, de vreme ce totul era raportat la ceea ce liberalii români au sperat, au programat și transpus în practică în întreaga durată supusă “bilanțului”. Din programele lor electorale, din discursurile lor de “tribună”, din articolele publicistice și din “broșurile de orientare partinică”, transpare convingerea puternică, greu de contestat, că *instrumentării liberalismului*, sub forma partidului politic, i-a revenit un rol definit constructiv în realizarea statului modern. Un rol, desigur, esențial, recunoscut sau măcar resimțit și de “adversari”, de “critici”, de “spiritualiști”, un Emil Cioran, care nu a excelat în convingeri liberale, remarcând, spre exemplu, că “liberalismul și-a asumat atâtea titluri de glorie, încât nu-l poți refuza fără să te dezintegrezi din România modernă”. Și nu numai din România, am adăuga noi, ci și din oricare altă entitate național-statală europeană unde liberalismul și-a putut etala vocația constructivă. O vocație decelabilă, înainte de toate, ca *fapt de conștiință*, împlinirile liberalismului constituindu-se “într-o istorie a unui război al spiritului”, care, pentru Benedetto Croce, “a însemnat adevăratul Mare Război”. O vocație confirmată din plin de praxisul politic, încât un Camillo Benzo Cavour, fondator al statului unitar italian, a ținut, în *memoriile* sale, să avanseze, cu oarecare note de infatuare, convingerea că “nu există *om mare* care să nu fie *liberal*”. Desigur, o convingere împărtășită nu de puțini oameni politici europeni din secolul XIX, când “bătrânul continent” a părut, nu doar la un moment dat, cuprins de tendința de a se profila într-o “trufașă citadelă liberală”. În climatul *societal* european din amintitul secol, mai ales din a doua sa parte, era de *bon ton* să te revendici, ca spirit politic,

din liberalism. Este ceea ce s-a petrecut și în climatul românesc unde un Mihail Kogălniceanu consemna, într-o *introducere autobiografică*, că *spiritul liberal* l-a “însoțit în toate actele vieții”. Și dacă am fi avut “șansa” să parcurgem “notițe” (însemnări etc.) cu caracter “autobiografic” (memorialistic) ieșite și de sub pana lui I.C. Brătianu, a fiului său Ionel, a lui D.A. Sturdza sau a altor “mari liberali” am fi întâlnit consemnări asemănătoare, cu titlul de profesioni de credință, fie ele și formulate după alte posibilități stilistice decât cele ale lui Kogălniceanu. În acest sens, *amintirile* lui I.G. Duca s-au constituit într-o dovadă mai mult decât edificatoare. Cum într-o dovadă edificatoare s-a constituit și frecvența deosebită cu care *profesiunea de credință* s-a regăsit, chiar dacă, de regulă, în notă declamatorie, în “discursul politic” al liberalilor din Vechea și din Marea Românie, dintr-o Românie la a cărei edificare *instrumentarea* politică a fondului de idei liberale a contribuit atât de mult. De altfel, la nici una dintre națiunile din aria Europei de Est sau de Sud-Est, în orice caz la nici una dintre “națiile ortodoxe”, liberalismul nu s-a remarcat, în planul construcției de stat sau în cel al modernizării societății, la parametri comparabili cu cei ilustrați de *cazul românesc*. În Rusia, timizii – în fapte – *zapadniki* (occidentalști) nu s-au putut impune în fața *slavofililor* animați de “misia istorică și pravoslavnică a celei de-a treia Rome”, viața politică rusă neputând cunoaște decât un simulacru de regim reprezentativ după 1905, pentru foarte scurt timp; în Grecia, primul stat mic independent din Sud-Est, liberalismul, din diverse rațiuni, între care obsesia *Megalei Ideea*, încărcată de nostalgii bizantine, s-a afirmat, la condiția de partid politic, greu și relativ târziu (spre finele secolului XIX); în Serbia, viața politică a fost prea serios marcată de disputele pentru tron între dinastiile Obrenovici și Karagheorghevici, dispute care, cunoscând până și regicidul, au înăbușit sau deturnat adesea de la cursul lor firesc pe cele de partid; în Bulgaria, viața de stat de sine stătătoare și, implicit, sistemul constituțional s-au conturat anevoios, de-abia la cumpăna secolelor XIX și XX. La români, însă, liberalismul, având *șansa Revoluției pașoptiste* și a întrepătrunderii profunde a *idealului ortodox* cu cel *național*, s-a putut manifesta cu deosebită vigoare, instrumentându-se politic (prevalent constructiv) în determinarea reșezării, sub imperativele epocii moderne, a raportului dintre stat și societate. Este vorba de un fapt ce cu greu ar putea fi tăgăduit, el impunând concluzia că, pe fondul conștiinței *latinătății*, *pasiunea modernității* a racordat decisiv *românismul* la cursul realităților din *Europa civilizată*.

Rolul liberalismului, elaborat programatic și instrumentat politico-organizatoric (de la condiția de “asociație”, “grup”/ “grupare” la aceea de partid) în determinarea coordonatelor *înfăptuirii României moderne*, a fost supus, cum aminteam mai sus, evaluărilor și din alte optici (perspective) decât cea partizană, interioară. Dintre acestea, cea mai cunoscută, mai des invocată, este “optica adversității clasice” a conservatorismului. Pentru exponenții acestuia, de la Mihail Sturdza și Barbu Catargiu la Titu Maiorescu și Alexandru Marghiloman, liberalismul a însemnat, în principal, o tendință de “înnoire cu orice preț”, contrară “bunei tradiții românești” (“fondului autohton”), tendință “sprijinită pe o teorie de împrumut”, abstractă (raționalistă) și generalizatoare (pernicioasă specificului național). Nu întâmplător, liberalismului în înțelesul de “tendință înnoitoare” (revoluționară) i s-a opus, pentru o vreme, un “conservatorism reacționar”, al “imobilității seculare”, în domeniul instituțiilor și în cel al raporturilor de proprietate. În numele unui atare conservatorism au și fost vehement incriminați liberalii la 1848, dar și în perioada ulterioară, îndeosebi în legătură cu “schimbările” (interminabile!) la care era supusă societatea românească. Opunându-se “politicii reformatoare” din timpul domniei lui Cuza și considerând că, odată cu adoptarea Constituției din 1866, “era reformelor” se încheiase, conservatorii acuzau lipsa de “astâmpăr” a liberalilor, mai ales a celor “radicali”, prezenți la guvernare în anii 1867-1868 și “lansați” în aplicarea unor *măsuri* adecvate concepției lor politice. “Văd, le reproșa G. Costaforu în Senat

guvernaților liberal-radicali, “că voiți să puneți în cestiune mereu tot ce este, văd că voiți să distrugeți tot, sub cuvânt că o să faceți mai bine. Tot reorganizați și nu mai isprăviți... Destul! Ușurați-ne, slăbiți-ne cu toate distrucțiunile”, același om politic conservator concluzionând, în aplauzele colegilor de opoziție, că “de la 1859... istoria cu oameni noi la legi nouă nu s-a mai sfârșit”. Și nici nu avea cum să se sfârșească, *modernizarea* societății românești luând, se știe, o și mai mare amploare, sub impulsuri liberale. Trebuind să se adapteze noilor realități, “refuzând să moară politic”, conservatorii și-au lărgit mereu ori, mai bine zis, și-au reconsiderat gama acuzațiilor la adresa tendințelor liberalilor de a aprofunda transformările în sens modern. De la “reacția” în numele “valorilor tradiționale”, argumentată prevalent “juridic” și susținută de invocarea “bunelor moravuri”, conservatorismul, inspirat de *evoluționism* și de *romantismul târziu*, a tins spre o exprimare mai elaborată, de *critică a liberalismului* (nu de refuz pus și simplu al acestuia), supunându-l unui veritabil “filtru ideatic”, unor evaluări voit estetizante, menite să evidențieze mai curând carențele decât valențele a tot ceea ce s-a înfăptuit sub “impulsuri înnoitoare”. Ca urmare, disputa politică românească a căpătat o rar întâlnită, poate unică, *încărcătură culturală*, fără de care “cariera parlamentară”, nu doar publicistică și literară, a *teoriei formelor fără fond* ar fi fost greu de imaginat. Definindu-se ca *evoluționist* (adept al “evoluțiilor organice”), conservatorismul și-a mai atenuat acuzele aplicate principiilor primordiale ale liberalismului politic. Și aceasta fiindcă, în expresia sa politică (de partid și de doctrină), conservatorismul nu-și mai putea urma cursul în afara *sistemului constituțional*, revendicat, ca arhitectură, de liberalism. Conservatorismul a aspirat chiar la a-și adjudeca “patronajul” modernizării societății, înfățișându-se însă ca o concepție diferită de liberalism în ceea ce privea metodele, ritmul și “procesele de intenții”. Ce-i drept, exponenți de vârf ai conservatorismului au înclinat uneori să invoce “stingerea” diferențelor, în materie de “principii politico-guvernamentale”, dintre acesta și liberalism; spre edificare, la 1881, în atmosfera generată de adeziunea *societății politice românești* la proclamarea Regatului, Titu Maiorescu încerca întrebarea dacă mai era viabilă “deosebirea de principii între partidul numit liberal, astăzi la guvern, și partidul numit conservator, astăzi (în anul numit – n. ns, G.C.) în opoziție”. Incitanta întrebare a junimistului Maiorescu, coroborată cu unele declarații de circumstanță ale lui I.C. Brătianu, mai ales cu cea din Cameră, la 2/14 aprilie 1884, că “noi (liberalii) suntem acum partidul conservator căci tot ceea ce există astăzi (la 1884 – n. ns., G.C.) există cu sacrificiul pe care noi l-am făcut de atâția ani și d-voastră (opozanților – n. ns., G.C.) vă incumbă datoria de a păstra ceea ce noi am câștigat”, dar și cu alte declarații, din partea “bătrânului” Kogălniceanu, a lui P.P. Carp sau a lui Al. Marghiloman, a putut conduce la concluzia, însușită nu de puțini specialiști, că, spre finele secolului XIX, s-ar fi estompat deosebirile de principii, și nu numai de acestea, între principalele forțe politice din Vechea Românie. În realitate, însă, deosebirile de ordin doctrinar și, cu atât mai mult, de ordin practic s-au menținut și chiar accentuat, retransarea conservatorismului în raport cu liberalismul survenind în contextul în care cel din urmă suporta mutații profunde sub aspect programatic, mutații necesitate de scrutarea perspectivelor *desăvârșirii înfăptuirii României moderne*, proces căruia, se știe, cel dintâi nu i-a putut rezista, el sucombând, ca partid, la puțină vreme după 1918. Oricum, *critica conservatoare* a avut meritul recunoașterii indirecte, pe alocuri explicită, a *arhitecturii liberale a României moderne*, operă căreia i-a dezvăluit însă limitele (doar până la un punct inerente), i-a acuzat motivația (resortul primordial) și mai ales perspectiva la a cărei deschidere decisivă “partidul bunelor tradiții și moravuri” nu a mai rezistat. I-a supraviețuit însă *vocația criticii*, în care a avut unele puncte de întâlnire, dar nu și suprapuneri ideatice de esență, cu socialismul din “faza gheristă”. Critica în ton cultural a liberalismului a incitat curentele de gândire la cumpăna secolelor XIX și XX și a inspirat, în unele privințe,

concepțiile din perioada interbelică în lumina căroră “menirea istorică” a României se definea ca *stare* (expresie) *spirituală*. Supunând unui aspru rechizitoriu “naționalismul vechi liberal, concepție de împrumut, ce se bizuia pe ideea juridică a egalei îndreptățiri a fiecărei “nații”, *spiritualismul interbelic*, al “noii generații”, a semnat, într-un anumit sens, o răzbunare a criticismului conservator. Însă numai într-un anumit sens, de orizont speculativ și nu decisiv, “valoarea istorică” a liberalismului, de principal instrument politic al *înfăptuirii României*, rezistând, în fond, și rechizitoriului “spiritualist”.

Fără îndoială, cele mai “chemate” să facă dreptate în disputa de durată privind rolul liberalismului în edificarea României moderne au trebuit să fie, prin însăși puțința lor de obiectivare *à rebours*, demersurile istoriografice. Inițierea acestora s-a dovedit însă deosebit de anevoioasă sau, poate, mai bine zis, lipsită de audiență atâta vreme cât înfăptuirile liberale au ținut strict de actualitate, ele inspirând “scrieri de epocă” (între care și “istorii de partid”), inserabile, pentru o *bibliografie* întocmită după toate rigorile cercetării, mai curând la rubrica de “izvoare” decât la aceea de “lucrări de specialitate”. Între asemenea lucrări (“de specialitate”) și-a asigurat locul de referință *Istoria partidelor politice* de A.D. Xenopol, demers remarcabil în privința *originilor și începuturilor* liberalismului românesc, dar care, se știe, nu a depășit, ca ultimă limită cronologică, anul 1866. Liberalismul, ca, de altfel, devenirea generală a vieții politice din Vechea și din Marea Românie, nu a beneficiat, multă vreme, de preocupări susținute din partea istoricilor. Evenimentele politice se succedau cu o frecvență mereu crescândă, incitând la a fi considerate *în contemporaneitate*, ele definind realități în plină transformare și incomodând evaluările din perspectivă istorică, înclinate, prin excelență, asupra faptelor sau proceselor ajunse de domeniul trecutului (“intrate în istorie”). Incomodat a fost până și demersul lui Nicolae Iorga, marele savant arătându-se, e drept, preocupat de a da verdict istoric evenimentialului politic, însă evaluările ce le-a încercat s-au situat prea mult sub auspiciile contemporaneității subiectivizante și mai puțin sub cele ale anticului îndemn *sine ira et studio*. Un atare verdict ar fi presupus reconstituirea faptică, detașată, a devenirii vieții politice, adică mult mai mult decât *comentariul* de tentă publicistică sau eseistică, tributar impresiilor produse de acte și acțiuni aflate încă în derulare, comentariu cu o largă audiență, însă, în mediul românesc de gândire din ultima parte a secolului XIX și de la începutul celui următor. Ceea ce părea să intereseze pe exponenții respectivului mediu era nu atât reconstituirea faptică (istorică) cât penetrarea sensului (axiologiei) înfăptuirilor politice pe seama căroră era pusă determinarea coordonatelor civilizației române moderne. Erau supuse comentariului mai ales înfăptuirile liberale. În privința acestora, conservatorii – “adversarii istorici ai liberalismului” – s-au folosit, cum s-a constatat, îndeosebi de “arma criticii”. Aflându-și cea mai edificatoare expresie în discursul maioreșcian, ce a aspirat la a se realiza la parametrii unei *istorii contemporane*, critica conservatoare a excelat în raționamente apagogice, menite a supune liberalismul, în expresia sa românească, la o veritabilă sinecdocă. Datorită incitării exercițiului unor “condeie strălucite”, critica conservatoare a părut în stare “să convingă” pe mai toți cei care acuzau “traumele modernizării”, fapt ce a accentuat, cu timpul, dificultatea (timiditatea!) accesului retrospectiv, încercat nu doar de “invocatorii muzei Clio”, la semnificațiile reale ale “operei istorice” a liberalismului românesc. La accentuarea aceleiași dificultăți au contribuit mult și “publicațiile socialiste”, C. Dobrogeanu-Gherea realizând în privința liberalismului un scenariu teoretizant până la denaturare. Liberalismul românesc ar fi cunoscut “evoluția” de la “ideologia clasei burgheze” (“clasă” progresistă la 1848, dar “slabă” într-o “țară înapoiată”) la cea a “oligarhiei politicianiste”. Lui C. Dobrogeanu-Gherea i s-a datorat, în bună măsură, “teza liberalismului oligarhic”, al cărui “stâlp” l-ar fi constituit “politicianul... mare acționar la cea mai vastă industrie a țării, industria politică, oligarho-politicianistă”. “Îmbinarea corpului de politicieni (liberali, mai

ales) cu elita economică” a fost una din “tezele” favorabile ale “socialiștilor români”, reevaluată (actualizată), sub imperative adecvate “misiei” lor, de comuniști. Fapt curios, aceeași “teză” a fost avansată (“în chip răsturnat”) și de pe poziția “apologiei burghezo-liberale”, de Ștefan Zeletin. Suspectat că ar fi urmărit să opună “marxismului gherist” un “marxism oligarhic”, Ștefan Zeletin s-a erijat, fără rezerve, în apologet al “oligarhiei financiare”, ce ar fi succedat în jur de 1880 celei “politice” (a “grupului liberal revoluționar pașoptist”) în temeiul “evoluției istorice a finanței noastre”. O “evoluție” ce ar fi permis ca “dominația politică să fie însoțită de o singură fracțiune a marelui finanțe, anume, cea național-liberală”, în interesul “progresului economic și social”, încât ar fi devenit “de puțin folos de a mai discuta, în mod academic, dacă dictatura politică a oligarhiei financiare e bună sau rea”, de vreme ce, constituind o realitate, ea “sta dincolo de asemenea calificative”. “Teza liberalismului oligarhic”, deși combătută, atât în articulația sa ideatică cât și în determinația sa economicistă, de E. Lovinescu, a fost întreținută de “sociologi de stânga” din perioada interbelică, ea regăsindu-se, apoi, destul de frecvent, în paginile “istoriografiei marxiste”. Pentru aceasta din urmă “teza: liberalismul-ideologie de clasă” (“burgheză”) a căpătat, cum bine este știut, valoare de dogmă.

Operantă pentru demersuri de “istorie socială” (de “sociologie retrospectivă”), “teza: liberalismul-ideologie de clasă” a presupus – și nu numai prin prisma exemplului românesc – o gravă denaturare a semnificației principalului curent de gândire și acțiune politică din societatea modernă și contemporană. *Politica* era înfățișată de interpreții de vocație ai *aparenței* – publiciștii – ca fiind “indeletnicirea cea mai lucrativă... pentru oamenii lipsiți de scrupule”. Pentru un I. Munteanu, spre exemplu, “politica... producea onoruri și bogății” în contul “celor ce știu a învăța” tot ce ținea de “cea mai mare și mai vastă industrie a României”. Asemenea opinii erau frecvent formulate în publicații sau în discursuri “de tribună”, încât A. Bellesort s-a crezut îndreptățit să replice “prietenilor români” că “în leagănele voastre țipă ambițiile micilor viitori Brătieni și nu mă voi mira dacă societatea românească va fi constituită aproape în întregime din politicieni”. A deveni politician constituia, într-adevăr, o mare tentație pentru cei doritori “să se ajungă” într-o țară “a tuturor contrastelor”. Pentru oricare doritor să devină “politician sadea”, “suprema artă” era “să-și facă propriile treburi părănd că le face pe ale altora”, încât “a lua în exploatare statul se chema, în limbaj de partid, a face operă creatoare”. Mai trebuia însă să lase impresia de a fi înzestrat cu “talent oratoric”, chiar dacă, în realitate, era “un retor”, “un limbut”, “un isteric al cuvântului menit a rămânea ca *signum temporis* pentru ticăloșia vremurilor în care trăia”. Și peste toate trebuia să aibă “inspirația” de a se situa mereu “în focul” dezbatelor asupra “cestiunilor arzătoare”, ce frământau “oligarhia” erijată în “reprezentanță națională”. Atașamentul față de un anumit ideal politic, față de un anumit partid nu părea să conteze, politicianul putând fi surprins “azi conservator reacționar, mâine liberal, poimâine radical; azi guvernamental cu tot sufletul, mâine opoziționist cu toată inima... apărând cu foc în cinci zile zece idei și opinii deosebite, totdeauna cu fraze naționale în gură și lacrimi șoviniste în ochi, cu o mână pe evanghelia naționalismului, cu alta adânc vârâtă în buget și cu amândouă picioarele înglodate în toate intrigile și noroiul partidelor parlamentare”. Ceea ce conta era să-și mențină sau să-și consolideze pozițiile greu dobândite în “cercul strâmt” al “oligarhiei” care, în opinia lui A. Bacalbașa, “pusese stăpânire pe viața statului, pe tot sufletul neamului”, un “neam” ce părea să nu se mai mire cum “aceiași și iar aceiași (politicieni – n. ns., G.C.) se ridicau sau cădeau de la cârma țării”. În acel “cerc strâmt” se învățea “un popor *sui-generis*”, estimat de juristul și publicistul N. Basilescu pentru anul 1902 la “vreo mie de persoane”, dintre care 20-30 erau *ministeriabili*, “aruncându-și unii altora portofoliile, tocmai cum copiii își aruncă unii altora mingile”, *ministeriabili* “flancați” de “vreo 600... legislatori, fie în

parlament, când ei erau la putere, fie în întrunirile publice, când duceau jindul acesteia”, și “auxiliați” de exponenți ai “elitei birocratice”, toți preocupați să-și dispute “șansele” de a deveni sau de a rămâne “mari demnitari ai țării”. “Statistică” și, ca mai toate realizările de acest gen, “onest mincinoasă”, o atare estimare se mulla pe convingerile intelectualilor “etern nemulțumiți” că viața politică din Vechea Românie (Vechiul Regat), dominată de disputele dintre liberali și conservatori, avea un caracter “oligarhic”. Or, de imprimarea unui astfel de caracter vieții politice românești erau învinuiți, în principal, național-liberalii (vârfurile oligarhiei financiare), care, implementând instituții “străine de fondul tradițional”, ar fi prejudiciat firescului “evoluției organice” a societății (cum susțineau “criticii conservatori”) sau ar fi determinat, “prin însușirea privată a bunurilor și veniturilor”, sărăcirea, altfel zis, “îmbolnăvirea organismului social” (cum susțineau “socialiștii”, “inșpirați” de “voga științifică”, de la cumpăna secolelor XIX și XX, a abordării “maladiilor sociale” în viziunile și după rigorile “terapeuticii medicale”). Ascendentul național-liberalilor în “cercul oligarhiei” era pus, cu precădere, pe seama puterii lor economico-financiare. El era pus însă și pe seama practicilor politicianiste, pentru care liberalii erau socotiți ca având “o înclinație naturală”. Tipurile “reprezentative” de “ariviști”, “demagogi”, “parveniți” erau căutate de “critici” mai ales printre liberali, “literatura socială” realizând în această privință “pagini de neuitat”. Celebrele personaje din piesele lui Caragiale – Rică Venturiano, Tipătescu, “neica” Zaharia Trahanache, Agamiță Dandanache cu a lui “familie în Cameră de la ‘48” – redau, în geniale contururi caricaturale, “caractere liberale”. În încercările sale satirice, cu care își alina senectutea, V. Alecsandri l-a “șfichiuit” pe Kogălniceanu, “prietenu și colegul de generație”, creionându-l Cogâlceveanu sau “ministru desfrânat”. Cât despre Eminescu, ce a nutrit un crez tradiționalist-conservator, infirmat doar de splendidele incantații din *Ce-ți doresc eu ție, dulce Românie*, cine nu-și amintește ditirambicele versuri ale marelui poet din *Scrisoarea a III-a*: “Au de patrie, virtute, nu vorbește liberalul/ De ai crede că viața-i e curată ca cristalul?! Nici visezi că înainte-ți stă un stâlp de cafenele/ Ce își râde de-aste vorbe, îngânându-le pre ele?”

“Liberalism oligarhic”; “liberalism – ideologie de clasă”, acestea sunt numai două, e drept, mai răspândite, clișee după care s-a încercat, prin mânuirea “dibace” a “armei criticii” și prin “adaptarea la caz” a “argumentelor științei sociale”, să fie realizată “ imaginea denaturată” a unui curent politic, în expresia sa accentuată de *partid*, implicat decisiv în stabilirea obiectivelor programatice, a ritmului și căilor înfăptuirii României moderne. Considerate din optica comentariului “contemporan evenimentelor”, asemenea clișee aveau darul de a reda stări de spirit relevante pentru modalitățile în care erau receptate, în diverse cercuri ale publicului românesc, înfăptuirile liberale. Considerate însă retrospectiv, aceleași clișee, în loc să “pălească” sub impactul unor reflecții ce să denote detașări temporale, au întortocheat mult accesul celor preocupați de relevarea resorturilor profunde ale acelorași înfăptuiri, a “luminii interioare” după care acestea din urmă s-au dispus. Un acces ce a devenit și mai întortocheat în condițiile ideologizării excesive a demersurilor istoriografice din “obsedantul deceniu șase”. Trebuind să se conformeze “tezelor marxism-leninismului”, dezvoltate “creator”, preocupările din sfera cercetării istorice și-au însușit, imprimându-le chiar mai multă culoare, clișeele după care liberalismul românesc s-ar fi exprimat ca “ideologie de clasă a burgheziei”, clasă devenită după 1848 sau după 1866 “oligarhică” și “consolidată” ca atare după 1880, pe măsura “concentrării masive a capitalului industrial” și a “fuzionării acestuia cu capitalul bancar”. Denaturarea “istoriei clasei burgheze” s-a repercutat, implacabil, și asupra “reconstituirii istorice” a liberalismului. A fost supusă, dealtfel, unor denaturări grave întreaga devenire a vieții politice din România modernă, pusă sub semnul “alianței burghezo-moșierești”, ce s-ar fi “verificat”, sub forma “monstruoasei coaliții”, cu prilejul detronării lui Cuza Vodă și mai ales cu cel al instituirii “regimului politic al claselor

exploatoare” la 1866, regim “asigurat” prin aducerea lui Carol de Hohenzollern-Sigmaringen pe tronul României și prin adoptarea Constituției din anul menționat.

Geniul liberal s-a regăsit din plin în determinarea coordonatelor edificiului statal modern. Prin aceasta, liberalismul și-a asigurat un incontestabil “titlu de glorie”, el urmându-și “menirea” de a da curs necesității reșezării în termeni corespunzători “sensului istoriei” a *raportului stat-societate*. *Statul modern* s-a impus, în conștiința publică, ca realizare prin excelență *liberală*, fapt relevat și de larga audiență, la nivelul manifestărilor aceleiași conștiințe, a sinonimiei expresiilor *stat modern* și *stat liberal*. Edificiul statal modern “s-a așezat și stă” pe consacrarea arhicunoscutelor principii de esență liberală: supremația Legii ca expresie a voinței publice (“a voinței generale”!), separatismul puterilor executivă, legislativă și judiciară, prevalența “naturală” a legislativului, responsabilitatea “reală” (“efectivă”) a executivului, “neatârnamarea justiției” etc. Și pentru ca unor asemenea principii să li se însuflească *viața*, a trebuit ca a lor consacrare să se răsfrângă în cea a *principiului național*. Acest principiu, “al națiunii unice și indivizibile”, a fost consacrat, prin acte de voință, de Revoluția Franceză și a tins la a fi “receptat”, în expresia sa pură, fără “interpretări”, în întreaga Europă. Consacrarea lui viza punerea de acord a *națiunii* cu *cadru* propice deplinei sale afirmări – *statul național*, dotat cu *instituțiile moderne* (liberale!). Era condiția necesităată de aspirația firească a *națiunii* de a-și intra în deplina posesiune de sine, de a-și împlini “misia istorică”. O “misie” pentru a cărei împlinire liberalismul s-a dorit și a izbutit a fi principalul instrument politic. Răsfrângându-se în afirmarea *principiului național*, liberalismul a trebuit să capete, în “ocurențele sale” din “aria continentală”, conotații specifice, în raport cu “liberalismul englez” (“preautilitarist”) și cu “liberalismul american” (“preademocratic”). La “continentali”, liberalismul s-a afirmat, în *cvasitotalitatea* cazurilor, ca *național*. La români și la germani principalele formațiuni politice ale liberalilor s-au și intitulat ca național-liberale (Partidul Național Liberal; die National-Liberal Partei). În *programul* liberalilor români apărea limpede exprimat faptul că “dacă scopul (acțiunii – n. ns., G.C.) a fost *naționalitatea*, mijlocul de a-l ajunge au fost *instituțiile liberale*”. Pentru M. Kogălniceanu, cea mai potrivită “soluție” menită “a asigura prezentul și viitorul României” se dovedea a fi “*un guvern național pe o chartă liberală*”. Și “în cea mai bună tradiție brătienistă” ideea “finalității naționale” a mișcării liberale a fost frecvent și convingător exprimată. Încă “din anii juneții”, I.C. Brătianu și-a făcut “o datorie” din a-și convinge “frații români că naționalitatea fiind cea dintâi condițiune a libertății, ea nu se poate dobândi, nici dezvolta sub steagul despotismului, și de aceea steagul naționalității, al libertății și al democrației trebuie să fie unul”. Peste ani, “fiul său Ionel” ținea să sublinieze, în privința “rolului istoric al partidului liberal”, că acesta “s-a făcut rând pe rând organul de execuție al necesităților vitale ale României și prima nevoie la care a trebuit să răspundă, care pe toate le precedă și pe toate le rezumă, de la care și-a luat chiar numele lui de național-liberal, a fost nevoia de a asigura existența națională a românilor”. Sunt, cele invocate, doar câteva – e drept, “de autoritate” – din foarte numeroasele “ieșiri la tribună sau în scris” ale liberalilor prin care aceștia se revendicau dintr-o mișcare politică ce și-a definit “rolul istoric” în strânsă conexiune cu “triumful cauzei naționale”, marcat, înainte de orice, de edificarea statului modern. Relevantă, în sensul celor afirmate, s-a dovedit a fi atitudinea liberalilor față de “problema constituțională”. Sursa *legii fundamentale* era considerată, se înțelege, *voința națională*, iar girul ei *reprezentanța națiunii*. În temeiul unui atare adevăr, prima constituție modernă nu putea fi considerată o alta decât cea de la 1866. În opinia liberalilor, “precedentele” acesteia, pe linia *alternativei naționale* de modernizare, au fost “proiectele novatorilor” sau, mai exact, cele, ale exponenților “partidei naționale” din perioada premergătoare și din timpul revoluției de la 1848, ca și “dorințele” adunărilor ad-hoc de la 1857. Era respinsă ideea unei “dezvoltări constituționale” ce să fi

înscris într-un curs firesc “pravilele slavo-bizantine”, “așezămintele” domnilor fanarioți și Regulamentele Organice. Cele dintâi erau socotite ca “izvorâte” din “vrerea” unor domni de “stil oriental”, exacerbate sub sceptrul “progeniturilor Fanarului”, iar ultimele – regulamentele -, deși elaborate de “comisii pământene (sub “prezidență” rusească!), deși au inclus principii moderne în privința organizării de stat, deși “s-au făcut un instrument de progres” (impunând “ordinea” în branșe ale societății unde, anterior, “domnea dezordinea înspăimântătoare”), erau dezgolite de semnificație “constituțională” în “baza” faptului că au contravenit flagrant suveranității naționale, ele servind, în ultimă instanță, de “cadru legal” pentru exercitarea protectoratului rus în maniera unui veritabil *proconsulat*. Contrară suveranității naționale a fost considerată și supunerea “dorințelor divanurilor *ad-hoc* relative la organizarea internă a Principatelor “deliberărilor diplomației europene” (submisibile respectivelor deliberări trebuind să fi fost doar “dorințele generale relative la ființa exterioară a viitorului stat român”: autonomia deplină, Unirea, prințul străin). Convenția de la Paris, se știe, nu s-a bucurat de prea mult “respect” din partea liberalilor, actul ce consfințea “soluția” puterilor garante în “chestiunea Principatelor” nesocotind “dorințele generale” ale românilor, a căror “replică națională” a avut ca momente de referință “marile fapte împlinite” de la 1859, 1864 și 1866. La 1864 Cuza Vodă a încercat, prin adoptarea *Statutului dezvoltător al Convenției de la Paris*, să impună principiul suveranității naționale în raport cu “soluția” diplomației europene. A fost o tentativă de “constituționalizare a domniei Unirii”. O tentativă ce a rămas însă la valoarea de expedient, *Statutul dezvoltător* fiind sancționat de puterile garante ca “act adițional al convenției de la Paris”, în vreme ce pe plan intern același *Statut*, deși consacra “deplina autonomie legislativă” și asigura, astfel, reușita “marilor reforme, s-a diluat mult, în semnificația-i “constituțională”, sub impactul “domniei autoritare”. Profund legitimă, în temeiul înfăptuirii Unirii, domnia lui Alexandru Ioan Cuza, definindu-se la dimensiunea *mandatului imperativ* de realizare a “dorințelor generale” ale adunărilor *ad-hoc*, nu a putut fi *constituțională*, în deplina accepțiune a termenului, primul *monarh constituțional* în istoria românilor devenind Carol I. Și a devenit sub auspiciile Constituției de la 1866, prima de elaborație internă (românească), nesupusă vreunei sancționări externe. Ea a avut darul de a consacra fundamentele edificiului statal modern, în reală consonanță cu *principiul național*. Ea era o lege fundamentală de esență liberală, chiar dacă nu reda decât în parte ceea ce avea “de spus” liberalismul în “materie instituțională”. Adoptarea ei s-a situat sub semnul aprigei dispute dintre liberali și conservatori, cele mai delicate momente fiind depășite pe calea *compromisului politic* și nu a celui *social* (“teoria compromisului burghezo-moșieresc” sau, mai grav, a “alianței burghezo-moșierești” putând fi reținută doar ca ilustră ineptie a “istoriografiei marxiste”). Cum bine se știe, liberalii nu au reușit să-și impună punctul de vedere în legătură cu stipulații de importanță majoră ale constituției. Astfel, în privința prerogativelor monarhului constituțional în materie de legislație, ei ar fi dorit ca acestuia să i se recunoască doar dreptul de *veto suspensiv* și nu de *veto absolut*, cum au ținut conservatorii să fie preconizat, încurajați în atitudinea lor și de veleitățile de autoritarism ale abia întronatului, la București, Carol I. Asemenea veleități au incitat reacții prompte din partea liberalilor, în speță din cea a “radicalilor”. Cei care, prin liderii lor, I.C. Brătianu și C.A. Roseti, s-au implicat decisiv în aducerea lui Carol de Hohenzollern-Sigmaringen pe tronul României s-au lansat într-un întreg șir de acțiuni, ce au atins punctul culminant la 1870-1871, pentru a-l determina pe “tânărul domnitor” să se conformeze în totalitate condiției sale, asumate, de monarh constituțional. Și pentru a fi “convingători”, liberalii nu au ezitat să-și reafirme, prin “glasul” exponenților lor de frunte și prin acțiuni violente, *crezul republican*. Au trebuit să se încline însă în fața oportunității “soluției monarhice”, din considerente ținând de situația politică internă a României, dar și de contextul internațional, dominat, cel puțin

pentru zona Europei Centrale și de Sud-Est, în ultima parte a secolului XIX, de un pronunțat spirit conservator. În numele unei atare oportunități, devenită și mai viabilă după cucerirea Independenței de stat, liberalii au jucat un rol de căpetenie în împrejurările proclamării Regatului (la 14 martie 1881), contribuind apoi prin inițiative guvernamentale și acte legislative (ca, de exemplu, legea pentru înființarea Domeniilor Coroanei) la consolidarea Casei Regale a României. Dar tot liberalii au fost aceia care, cu prilejul unor “momente grave”, au determinat monarhul să-și asume “înaltele-i responsabilități” pentru acte și acțiuni ce presupuneau acute procese de conștiință. Așa a fost la 1907, când reprimarea sângeroasă a răscoalei țaranilor s-a făcut sub acoperirea unui “manifest regal”, menit să plaseze întreaga acțiune sub incidența necesității restabilirii “ordinei de stat” și să stingă din impresia, cultivată de “spirite anarhice”, că “numeroasele victime din lumea satelor” ar fi fost rezultatul “urii de clasă”. Cât despre *momentul 1914*, acesta s-a dovedit mai mult decât relevant în privința rolului ce l-au avut liberalii, și nu numai ei, în determinarea lui Carol I de a subscrie la orientarea politicii externe nu după litera unor tratate devenite caduce din perspectiva românească, ci, cu deosebire, în funcție de *cauza națională*. Rezultă, credem, din cele consemnate, faptul că, spre deosebire de conservatori, ce încercau o veritabilă voluptate din a se erija în “sfetnici de bună credință ai Măriei Sale Carol I”, liberalii au privit monarhia nu ca valoare în sine (ei nefiind, prin vocație, monarhiști), ci ca instituție necesită de buna funcționalitate a organului statal românesc. În atitudinile liberalilor *etatismul* a tins, de altfel, la a căpăta o tot mai mare pondere, ei întrevăzând în consolidarea organismului statal asigurarea “verticalității sistemului reprezentativ”, ca și o certitudine pentru reușita acțiunilor în scopul desăvârșirii unității naționale. Era vorba de un *etatism* ce nu avea nici pe departe în vedere doar “conservarea instituțiilor în ființă”. Dimpotrivă, *etatismul liberal*, anticipând deja *neoliberalismul*, viza o reconsiderare de fond a acestora. Revizuirea constituției de la 1866 s-a înscris între preocupările lor constante, la 1884 ei reușind să impună reducerea colegiilor electorale de la patru la trei. Nu au putut realiza însă prea multe în privința mai clarei delimitări a atribuțiilor Senatului, a asigurării neatârării “reale” a magistraturii, a descentralizării administrative etc. Și-au pus, în schimb, pecetea pe acte consfințind emanciparea Bisericii Ortodoxe Române (la 1885 aceasta devenind autocefală, pentru ca la 1924, poate nu întâmplător, tot în timpul unei “mari guvernări liberale”, să se ridice la rangul de patriarhie), modernizarea învățământului (mai ales prin “legile Haret”), mai buna dotare și organizare a armatei etc. Toate acestea denotau o “viziune arhitecturală” a liberalilor în privința edificiului statal și nu doar urmarea unei “concepții de import”, ce le-o imputau vehement adversarii lor politici. În determinarea “formelor instituționale” ale României moderne ei s-au plasat în *actualitate*, în “atmosfera interferențelor europene”, și nu au încercat, nici măcar în plan ideatic, să “refacă evoluții” de natură să probeze puțința readucerii la viață a unor “organizări de stat tradiționale”, ce ar fi izvorât, cum susținea N. Iorga, “din conștiința populară de la 1300”. Durabilitatea înfăptuirilor liberale s-a constituit, de altfel, într-o deplină confirmare a adevărului că organizarea instituțională a statului modern n-ar fi putut afla, “în adâncurile tradițiilor românești”, stânca tare de care să-și fi prins ancora.

Și în determinarea articulațiilor societății moderne *geniul liberal* s-a regăsit din plin. Sinonimia expresiilor *societate modernă* și *societate liberală* a căpătat, de asemenea, la nivelul manifestărilor conștiinței publice, o largă audiență. *Esența liberală a societății moderne* nu pare să fi fost pusă sub semnul îndoielii, de nimeni și de nimic. Evaluarea ei s-a făcut însă din perspective foarte diferite, de la cea “interioară liberalismului” și cea a “criticii” (conservatoare, tradiționale etc.) la cea a “determinismului social-economic” (a “materialismului dialectic și istoric”). Din perspectiva “determinismului materialist” – orientată după amintitele, mai sus, “clîșee ideologizate”, în a căror “rază” continuă să se

mențină, “la noi”, cel puțin, demersurile de “istorie politică”, în ciuda afișării de autori a urmării “idealului pur științific” – articulațiile esențiale ale societății moderne s-ar fi dovedit a fi fost “relațiile capitaliste”, în întreaga lor dispunere: de proprietate, economice (de producție, de repartiție și de schimb), sociale (“de clasă”)... Promotoarea unor asemenea relații nu a putut fi o altă “clasă” decât cea “burgheză”. “Istoria liberalismului” a trebuit, de aceea, să fie strict raportată la “istoria burgheziei”, sinonimia *societate modernă* (liberală!) – *societate burgheză* impunându-se aproape de la sine. În numele interesului său “de clasă”, burghezia a fost inițiatoarea reformelor în sensul modernizării societății; în numele aceluiași interes, “clasa burgheză, ajunsă la putere”, a adoptat legi pentru asigurarea libertăților comerciale, pentru unificarea sistemului de măsuri și greutăți, pentru emiterea monedei naționale (la 1867), pentru organizarea și consolidarea sistemului național de credit, ce urma să graviteze în jurul “fiefului liberalilor”, Banca Națională a României (fondată la 1880), pentru încurajarea industriei naționale (la 1887); și fiindcă același interes “de clasă” venea, pe fundalul disputelor pentru putere, în contradicție cu cel al moșierimii (a cărei “ideologie de clasă” era conservatorismul), s-a căutat, de liberalii, cu perseverență, să fie subminate pozițiile social-economice (temelia celor politice!) ale acesteia, de unde și “politica burghezo-liberală de reforme și legiuri agrare” (ce și-a avut “momente de împlinire” la 1864, 1878, 1908), ca și “ferma hotărâre” a lui Ionel Brătianu și a colaboratorilor săi de a recurge la “lovitura decisivă dată marilor proprietari funciari” prin anunțarea “marilor reforme în sens burghezo-democratic” (la 1913); și fiindcă “pozițiile de clasă ale burgheziei” păreau să ajungă, la rândurile, amenințate de tendințele “exponenților clasei muncitoare” de a radicaliza “reforma socială” sau “de a transforma revoluționar societatea”, au fost adoptate “legi cu caracter preventiv-ameliorativ” (legea Missir din 1902 sau legea băncilor populare din 1903) și chiar “măsuri cu caracter represiv”; și, în fine, fiindcă burghezia a ținut mult să se aureoleze “patriotic”, a fost în interesul ei “de clasă” să se implice în miezul “marilor momente naționale” (la 1848, 1859, 1877 și 1918). Avem, astfel, desfășurată canavaua pe care continuă, de o bună bucată de vreme, să se brodeze “istoria liberalismului românesc”, cu deosebire pentru perioada în care acesta ar fi reflectat, în plan politico-ideologic, devenirea unui regim “de clasă”, de la condiția de “burghezo-moșieresc” sau “burghez” la cea de “burghezo-democratic”. O brodeală în fir putred și tern, petele de culoare ce i s-au imprimat nefiind decât cronici “evenimentiale”, meticolos alcătuite, dar prea puțin relevante, prin ele însele, în sensul aprofundării cunoașterii “realităților trecute”. “Evenimentialul liberal” a ajuns să fie bine cunoscut, pe alocuri chiar și până în cele mai mici detalii. Nu a fost încercată însă și o reevaluare de fond a manierei de a privi liberalismul, printr-o scoatere a determinării acestuia din “orizontul de clasă burgheză”. A fost nesocotită – dincolo de stereotipul recurs la “citate” din discursuri, articole, însemnări, memorii etc., nu întotdeauna în deplină consonanță ideatică cu “demersul de specialitate” – “perspectiva interioară”, a conștiinței de sine a mișcării liberale. “Rolul istoric al liberalismului” a fost relevat, de regulă, de adepții determinismului social-economic, sub aspectul “răsturnării unui anumit raport de clasă” (boierime/nobilime – burghezie). Pentru o atare relevare s-a pornit, să recunoaștem, de la o premisă corectă, aceea că liberalismul s-a încheșat și s-a afirmat la valoarea de curent politic din necesitatea contestării “stărilor privilegiate” (boierimea/nobilimea, clerul), dispuse într-o ordine de stat axată pe principiul “suveranității monarhice”. S-a ajuns însă la concluzii (încheieri) eronate, după care contestarea “societății de privilegiu” s-ar fi făcut, pur și simplu, de pe “platforma interesului de clasă al burgheziei”. Or, contestarea s-a făcut, cum menționam și mai sus, *în numele unei noi societăți*, în privința căreia liberalismul întruchipase de la bun început realizarea distincției necesare dintre *nivelul social* („de clasă”) și cel *societal* (al “societăți civile”). În viziunea liberală era de neconceput ca acțiunea “claselor” să se regăsească ca atare

la nivelul societal, nivel al oamenilor-cetățeni; “claselor” le era recunoscută funcționalitatea socio-economică, dar nu și exponențialitatea politică. Conturându-se în curent de gândire și acțiune al celei mai dinamice părți a elitei moderne și definindu-se, în timp, ca indice al “societății civile”, liberalismul s-a constituit în expresia politică cea mai edificatoare a tendințelor de subminare a “societății de privilegiu” (privilegiu fiscal și politic, ce și-l rezervaseră, ca însemn al “ordinei medievale”, “stările” boierești și clerul). Tendințe ce s-au impus în contextul societății românești treptat și cu multă greutate. Anularea privilegiului fiscal al boierimii a fost proclamată la 1857, de adunările *ad-hoc*, și preconizate, restrictiv, de Convenția de la Paris din 1858. Mai greu a fost cu privilegiul politic, a cărui anulare fusese solicitată în mai toate “programele revoluționare”, îndeosebi în cele de la 1848. Din cuprinsul Convenției din 1858 și, mai ales, din cel al Constituției de la 1866 reiese că respectivul privilegiu înceta să mai aibă temei egal. Aceasta nu a condus însă imediat și la eradicarea practicilor de privilegiu politic, privite de conservatori ca însemne ale “bunei tradiții”, iar de liberali, prin antiteză, ca sechele ale unui “vechi regim”, condamnat de istorie. Liberalii au continuat să acuze, până spre finele epocii moderne, persistența “privilegiului boieresc” (al “marii proprietăți funciare”), în condițiile unui cens foarte ridicat și în cele ale ființării a patru colegii electorale (din 1884, numai a trei). Nu era acuzat censul în sine, știut fiind că principiul acestuia se înscriesese între cele definitorii pentru “liberalismul clasic”, în a cărui viziune s-au impus, ca esențiale criterii de antrenare a individului-cetățean în viața politică, *averea și gradul de învățătură* (“de instrucțiune”). Votul cenșitar, revendicat în numele “reformismului liberal”, a fost scontat, de promotorii săi, ca primă și decisivă lovitură dată, cu “arme legale”, “vechiului sistem politic al stărilor privilegiate”. El nu a fost scontat, în nici un caz, ca premisă sau legitimare pentru “noi privilegii”, ci ca *drept cetățenesc*, decelabil în orizontul de gândire și acțiune al elitei moderne, a cărei dinamică reflecta nu atât delimitări rigide, după “interese egoiste de clasă” (generatoare de “contradicții antagonice”), cât o mereu sporită “permeabilitate a claselor”, întru mai buna lor funcționalitate specifică. În acel orizont de elită și nu în cel al “oarbei ecuații marfă-bani” s-a încheșat, și “la noi”, curentul liberal, din preocuparea reșezării, în conformitate cu “noile principii și norme”, a raportului *stat-societate*, în măsură să răspundă, pe de o parte, aspirațiilor indivizilor-cetățeni, ca fermenți ai societății moderne, iar pe de altă parte, reconsiderării și asigurării funcțiilor statului, înțeles ca expresie instituționalizată a voinței publice și nu ca “instrument” pus în mișcare de “interesul” sau de “voința clasei/claselor dominante” în scopul exploatării “claselor muncitoare”. Din preocuparea amintită au decurs proiecțiile liberale asupra articulațiilor societății moderne, mai întâi asupra *Legii*, privită ca registru al voinței indivizilor-cetățeni; apoi, asupra dreptului de proprietate, ca garanție explicită pentru valorile rezultate din “munca liberă”, “contractuală”; în fine, asupra “libertăților cetățenești”, individului liber rezervându-i-se menirea de *mirabilă cuantă* în întreaga dispunere a vieții publice moderne; altfel spus, a întregului societal modern, în al cărui mediu de gândire și acțiune liberalismul s-a putut regăsi cu adevărat în elementul său, dovada peremptorie în sensul celor afirmate constituind-o “forța proiecției liberale”, în fascicule clare, luminoase, asupra *națiunii*. Din toate textele de referință ale liberalismului românesc răzbate în mod limpede înțelegerea națiunii ca *eu volitiv-cetățenesc*, nu ca *eu colectivist-egalitarist*. Etalându-și din plin *vocația național-cetățenească*, liberalismul s-a afirmat, la români, și nu numai la aceștia, ca *eminamente politic*. În planul politic, el și-a aflat expresia ideatică pură, inconfundabilă, dincolo de insuficiențele sau inconsecvențele de ordin practic, ce au făcut posibilă realizarea dihotomiei liberalism de opoziție-liberalism de guvernământ. Insuficiențe sau inconsecvențe au fost vădite cu deosebire de politica economică, de politica socială sau de cea culturală, de unde și dificultățile întâmpinate atunci când s-a încercat susținerea ideatic-doctrinară, prin sine, a

liberalismului economic, a celui social, a celui cultural sau a altor “liberalisme”. În cazul liberalismului economic ar fi fost deosebit de greu, practic imposibil, să se fi urmat doar una și mereu aceeași cale *de la idee la faptă*. Liber-schimbismul, deși atât de “glorios” în zona “britanică” -, nu a putut să-și afle, la români, “faza clasică”, în care să-și fi dat, nu doar ca simplă krematică, măsura capacității sale acumulatorii în materie de capital, el având, e drept, exponenți de marcă, dar nu a ajuns să fie ilustrat de o “școală autohtonă de durată”. În schimb, și-a putut da întreaga măsură “istorică” protecționismul sub deviza național-liberală “prin noi înșine”, ilustrat din plin, într-un înțeles cu mult mai larg decât cel cu trimitere la o anumită politică vamală, de acte guvernamentale din vremea Vechii și din cea a Marii României. Dictat de necesități și confirmat de împliniri incontestabile, protecționismul, cu al său corolar: fortifierea “capitalului autohton” (bancar și industrial), s-a constituit într-un *punct forte* al politicii economice a național-liberalilor, însă pentru susținerea sa “teoretică” nu a putut fi suficient întotdeauna recursul la principii sau idei de esență liberală, ca dovadă că ar fi eronată punerea semnului egalității între *economismul modern*, în toată cuprinderea sa, și *liberalismul economic*. După cum eronată ar fi și punerea aceluiași semn de egalitate între *liberalismul social* și *reformismul social*. În fond, liberalismul social pare a fi și mai puțin submitibil decât cel economic la a fi urmărit în demersu-i ideatic-doctrinar. Liberalii au fost promotorii actelor ce au condus la “treptata soluționare a problemei țărănești”, cea mai spinoasă problemă socială. Obiectivul prioritar a fost de a-l face pe țăranul român proprietar, demn și liber, obiectiv a cărui realizare s-a dovedit însă deosebit de anevoioasă. “Argumentația pur liberală” nu a avut cum să fie eficientă pentru a tranșa soluționarea “contenciosului istoric” în legătură cu dreptul de proprietate funciară. Nu s-a putut ajunge la un răspuns unanim acceptabil la întrebarea dacă proprietatea funciară la români a avut o “origine boierească” sau o “origine țărănească”. Reformele lui C. Mavrocordat de la 1746 și 1749, ce au emancipat țăranul din starea de dependență personală, fără, însă, a-l face proprietar, și, mai ales, așezămintele domnitorilor Barbu Știrbey și Gr. Al. Ghica de la 1851, ce au consfințit preeminența “dreptului boieresc asupra pământului”, au întortocheat mult accesul la o “soluție” care să satisfacă “toate părțile interesate”. Invocarea principiului liberal al “proprietății sacre și inviolabile” nu putea să conducă, de la sine, la o atare “soluție”. A trebuit, de aceea, să fie invocate principii umanitare și, mai ales, imperative naționale. *Cauza națională* a fost invocată de Cuza și Kogălniceanu pentru a impune înfăptuirea reformei agrare la 1864, invocare menită să “scuze” recurgerea la “mijloace” (ca lovitura de stat) puțin conforme cu sistemul politic reprezentativ. Invocare menită, de asemenea, să “scuze” realizarea, în manieră răsturnată, a raportului *proprietar-cetățean*. Înainte și tocmai pentru a deveni *proprietar*, țăranul a trebuit să fie considerat virtual *cetățean*, în calitatea sa de “fiu al țării”, de “stâlp al nației”. A putut conta, de aceea, prea puțin “în fața judecății istoriei” faptul că împrumutarea țăranului s-a făcut prin forțarea unui cadru juridico-politic preexistent. Conforme unui cadru politico-juridic existent au putut fi “legile pentru vânzările din moșiile statului”, expediente izvorâte din preocuparea de a se evita “proletarizarea țăranimii” prin “ruinarea micii proprietăți funciare”, sufocată de excesivele “învoieli agricole”, care, deși evidențiau principiul liberal al “muncii contractuale”, au întrunit mai curând opțiuni și inițiative legislative sau guvernamentale din partea conservatorilor decât din cea a liberalilor (pentru aceștia, “munca contractuală”, vandabilă contra remunerării, fiind propice mai ales valorificării potențialului uman în industrie și în ceea ce astăzi se înțelege îndeobște prin “sectorul terțiar”, al “serviciilor”, dar nu și în agricultură” – “sectorul primar” -, unde stimulatorul principal de energii și criteriul primordial al libertății și demnității era și trebuia să rămână proprietatea asupra pământului!). Pe linia expedientelor s-a situat, se știe, și înființarea Casei Rurale, la 1908. Expediente ce au probat amânarea, dar nu și abandonarea

“soluției radicale” în privința “celei mai arzătoare cestiuni sociale”. Pentru repunerea pe tapet a unei atare “soluții”, Ionel Brătianu și “ai lui” au trebuit, bineînțeles, să facă apel la *cauza națională*. *Marii împroprietăriri*, anunțată de liderul național-liberalilor prin “scrisoarea-program” din 1913, a trebuit să i se imprime un pronunțat *caracter cetățenesc*. Fapt relevant, marea împroprietărire, scontată, ca realizare, prin intervenția “statului cetățenesc”, apăsarea, în opțiunile programatice “decisive” ale național-liberalilor, ca întrepătrunzându-se până la a se presupune reciproc, cu adoptarea “colegiului electoral unic”. Era vorba de opțiuni pentru care național-liberalii și-au atras acuze de “revoluționarism” din partea conservatorilor, asigurându-și, în schimb, întărirea suportului din cea a “socialiștilor reformiști” (a “generoșilor”). Aceleași opțiuni anunțau intrarea *de facto* a liberalismului românesc în “faza democratică”, căreia urma să-i corespundă, inexorabil, o nouă “desfacere a apelor” la nivelul vieții publice românești. Un nivel la care prindea tot mai clar contur triumful liberalismului, în expresia sa profund *cetățenească*. Devenea, astfel, de necontestat, adevărul că, și la români, *liberalismul s-a constituit în liantul cetățenesc al societății moderne*. Deși nu întotdeauna s-a putut conforma propriului registru valoric în praxisul economic sau în cel social, liberalismul s-a aflat, în materie de drepturi cetățenești, într-o deplină consecvență cu sine, în accente mereu adecvate cursului realităților istorice. Evoluția sa de la “faza definită de votul cenzitar” la “faza democratică” nu a implicat, în esență, o transfigurare, ci o redimensionare doctrinar-praxiologică. Democratizarea vieții publice românești incitase, se știe, viziunea revoluționarilor de la 1848. Liberali-radicali precum C.A. Rosetti sau D. Brătianu și-au făcut un fervent *credo politic* din votul universal. Resorturi complexe, între care recrudescența spiritului conservator pe plan european, cu deosebire în anii '70 și '80 ai secolului XIX, au făcut ca liberalii, “revoluționari de odinioară”, convertiți la ideea “guvernământului tare”, să nu se arate, pentru o vreme, în acte și atitudini, prea tranșanți în revendicarea “soluției radicale a colegiului unic”. A trebuit să fie urmărită calea oportunității imediate, fapt relevat și de “momentul revizuirii Constituției” (la 1884). S-a recurs atunci la un expedient, ce trăda amânarea, dar nu și renunțarea la “soluția radicală”, declarații din partea “bătrânilor” I.C. Brătianu și M. Kogălniceanu, făcute în chiar contextul revizuirii Constituției sau imediat după aceea, anunțând realizarea “eventului liberal”: votul universal și marea împroprietărire. La cumpăna secolelor XIX și XX, opțiunea liberalilor pentru scrutinul universal devenea, nu doar la români, de notoritate. Liberalismul se profila profund democratic, el urmând să se încarce și mai mult de valențe cetățenești, întru fortifierea instituțiilor libere, ca principale articulații ale societății moderne.

Firește, despre rolul liberalismului în edificarea României moderne s-ar putea scrie mult mai mult. Sperăm, totuși, că, în privința respectivului rol, am reușit să oferim, în succintele considerații ce ni le-am permis, o perspectivă convingătoare. Care să convingă îndeosebi asupra faptului că “geniul liberal” s-a regăsit, cu pregnanță, atât în determinarea coordonatelor edificiului statal modern cât și în realizarea articulațiilor esențiale ale “noii societăți”, altfel spus, că proiecțiile de cea mai profundă penetrație asupra emergentei României moderne au fost liberale. Acestea nu au pălit la întretărirea cu “proiecțiile conservatoare”, care, răsfrângându-se în oglinda unor timpuri revoluate, au putut inspira acte și acțiuni vădind o stare sufletească asemuită, la un moment dat, de I.I.C. Brătianu, “cu aceea a unui călător care ar vrea să privească mai lung, să zăbovească mai mult într-un peisagiu care-i place”, părăd a uita că “trenul modern, în care se află, îl târăște fără voie cu iuțea lucrurilor moderne”. Viteza tot mai mare, imprimată de liberalism “trenului modernității”, a făcut ca “adversarul clasic”, conservatorismul, în expresia sa de partid politic, cel puțin, să nu mai poată rezista. Sporul de viteză a incitat, în mod firesc, idei vizând reconsiderarea “mijlocului de locomoție liberal”. A incitat, cu prioritate, idei de sorginte liberală, adecvate “peisagiului

democrației cetățenești”. A incitat însă și idei de altă proveniență, ca cea socialistă, vizând punerea în mișcare a unui “alt timp de tren, într-un alt peisagiu”, închipuit ca unul al “adevăratei democrații”, care să se exprime nu doar ca regim al egalității în drepturi (regim cetățenesc), ci, cu deosebire, ca regim al egalității de stare social-economică, marjă a “deplinei egalități politice”. “Logica revoluției viitoare”, a răsturnării raportului “de clasă” între burghezie și muncitorime, presupunea, prin forțarea sensului realităților, o evaluare retrospectivă a societății modern la semnificația *unui dat social prin excelență*. “Știința socială”, în ținuta “determinismului social-economic”, era chemată să confere suport argumentativ unui demers ce se voia “revoluționar”, în măsură să întrețină speranțele într-o “societate mai bună și mai dreaptă”. O “societate” care nu putea să apară, în “viziunile cutezătoare”, ca fondată pe “valori liberale”, conforme, chipurile, “intereselor de clasă burghezo-liberale”, puse pe seama unui anumit “mod de producție” (capitalist!), pe cale de a suporta perspectiva “negării sale dialectice”, “valori” care erau supuse, de “vizionarii socialiști”, unor denaturări grave. Precum tot unor provocări și denaturări erau supuse și din partea exponenților “noului naționalism”, recuzator al “imanentului rațional”, la care se raportau “instituțiile moderne”, și promotor al unui nou “ideal românesc”, în care să se regăsească, în sunurile sale primordiale, “geniul național”. În ciuda unor asemenea provocări și denaturări, liberalismul, resimțind, desigur, impactul unor deplasări de accente la nivelurile ideatic și atitudinal, și-a dovedit resurse mereu sporite în a-și urma vocația sa naturală de *emancipator de energii umane*. El nu a fost și nu s-a dorit a fi, în materie de om, “științific”, precum socialismul, și nici demiurgic (sintagma “omul nou” fiind cu totul străină spiritului liberal!). În cuprinsul *societății liberale* – o “societate nouă” în raport cu cea “de privilegiu” – omul nu a fost supus, de la bun început, unui proces de remodelare *în felu-i de a fi*, ci unuia de emancipare *în felu-i de a trăi*, de a se exprima, liber și demn, ca *individ-cetățean*. Urmându-și vocația, liberalismul a putut, știm bine astăzi, să reziste provocărilor și denaturărilor “venite din stânga și din dreapta”, toate prevestind și, cu timpul, însoțind “pornirile scelerate” de care avea să se încarce devenirea societății în secolul sortit a cunoaște experiențele conflagrațiilor mondiale și ale regimurilor totalitare.

Faptul că în perioada 1878-1918 național-liberalii au fost în dese rânduri la guvernare, ilustrând chiar “guverne lungi”, a imprimat durabilitate arhitecturii liberale a României moderne. În timpul “marii guvernări liberale” (1876-1888), premieratul autoritar al lui I.C. Brătianu a suportat doar o singură întrerupere (10 aprilie-8 iunie 1881), când premier a fost “fratele” Dimitrie Brătianu. O altă mare, dar și foarte tensionată guvernare liberală, a acoperit anii 1895-1899 (premieri: D.A. Sturdza, P.S. Aurelian, din nou D.A. Sturdza), altele au acoperit anii 1901-1904 și 1907-1908 (premier D.A. Sturdza), pentru ca, din 1908, guvernele național-liberale din anii 1908-1910; 1914-1916, ca și cel de uniune națională din anii 1916-1918, să fie prezidate de Ionel Brătianu. Cât despre “guvernările conservatoare”, cele “junimiste” din anii 1888-1889 (premier Th. Rosetti), ca și cele de mare concentrare conservatoare din anii 1889-1895 (premieri: L. Catargiu, G. Manu, I. Em. Florescu, din nou L. Catargiu), s-au remarcat prin acte ministeriale sau prin inițiative parlamentare care, dincolo de amendamente sau expediente, unele de efect, nu au subminat valoarea instituțiilor și practicilor liberale. Realitate valabilă și în urma “experiențelor tehnice, cu nouă deschidere socială” ale guvernelor junimist-conservatoare din anii 1900-1901 (premieri: G.Gr. Cantacuzino, P.P. Carp), 1904-1907 (premier G.Gr. Cantacuzino), 1910-1913 (premieri: P.P. Carp, T. Maiorescu).

Interesant ar fi de comparat politica liberală și cea conservatoare față de problemele concrete ale societății. Comparație ce ar avea darul să demonstreze că nu doar în principii și în cuvinte existau diferențe între cele două principale forțe politice din România modernă.

Diferențele erau evidențiate de *măsurile generale pentru încurajarea industriei naționale*, adoptate de național-liberali la 1887 (“măsuri” vizând încurajarea industriei de fabrică), și de *legea minelor*, adoptată de conservatori în 1895, sau de legea adoptată tot de aceștia, cu referire la industrie, în 1912 (legi, dintre care prima soluționa în favoarea marilor proprietari funciari problema “resurselor subsolice”, iar a doua încuraja mai ales producția meșteșugărească sau de ateliere). Politica vamală, atitudinea față de capitalul străin, cu deosebire față de orientarea acestuia spre activități productive sau spre cele comercial-speculative, proiectele privind transporturile, finanțele publice etc. evidențiau, toate, nuanțe liberale, prin comparație cu cele conservatoare, comparație la care invită proiectele inițiate de T. Maiorescu și “legile Haret” în domeniul învățământului. O problemă de covârșitoare însemnătate punea însă în dificultate atât pe conservatori cât și pe liberali. Era problema agriculturii, a țăranimii, în condițiile slabei dotări tehnice, ale consumului mare de forță de muncă pe unitatea de produs, ale lipsei de asistență financiară și socială, ale “repartiției monstruoase” a proprietății funciare, proprietatea mare, cu puțini proprietari, și mica proprietate țărănească, până în 5 ha, reprezentând, fiecare, procente mari, în timp ce proprietatea mijlocie, dinamică și de echilibru, reprezenta doar 10% din totalul suprafeței agricole... Răscoalele mari de la 1888 și de la 1907 au demonstrat, cu autoritatea evenimentelor tragice, necesitatea soluționării “chestiunii țărănești”. Expedientele de la 1907-1908 (Casa Rurală, obștile țărănești de arendare) aveau să-și vădească nu peste mult timp epuizarea efectelor pozitive. Se impuneau, de aceea, reforme radicale în agricultură, ca și în întreaga societate românească. Marele Război și Unirea de la 1918 aveau să le întărească gradul înalt de necesitate.

3. Problema națională. Cultura și noul ideal național

Privind pe o hartă dispunerea României Mici, în frontierele de la 1859, de la 1878 sau de la 1913, și a provinciilor, după dreptul istoric, românești, aflate, acestea din urmă, sub dominația străină, n-ar fi o dificultate de sesizat nefirescul raportului între suprafața statului român și “partea de țară din afara lui”. La fel de nefiresc ar părea, în baza statisticilor demografice, raportul între numărul locuitorilor din aceeași Mică Românie și cel al conaționalilor “din afara granițelor” statului român. Chiar “observatori străini din epocă” consemnau că Vechiul Regat lăsa impresia unui organism cu centrul de greutate teritorial și demografic în afară. “Observațiile” făceau trimitere cu deosebire la Transilvania. Aceasta, din perspectivă istorică, înseamnă, pentru *românime*, mai mult decât o provincie. Ea a reprezentat *vatra* romanității noastre incipente; a reprezentat *țara* descălecătorilor de state extracarpatice; a reprezentat, prin ideile și tumultul social din secolul XVIII, impulsul decisiv în deșteptarea națională a tuturor românilor. Transilvania a însemnat și înseamnă *inima pământului românesc*. Ideea unirii Transilvaniei căpăta, de aceea, din perspectiva Micii Românie, integrarea centrului vital etno-istoric, în expresia națiunii moderne.

Prin statutul lor politico-juridic, implicând autonomia internă, caracterul eminentemente românesc al exercițiului instituțiilor publice, după 1822 și mai ales după 1859, Principatele Moldova și Valahia, unite la 1859-1861, și-au afirmat, cu autoritatea faptelor de energie națională, valoarea (semnificația) de *țară politică*, de stat al românilor. Pentru Cuza și apoi pentru Carol I s-a și pus problema titlului suveran de *Domn al Românilor*. Statul constituit prin unirea Moldovei și Valahiei, consolidat de reformele din timpul domniei lui Cuza și consacrat deplin prin constituția de la 1866, a devenit, inexorabil, centrul gravitațional pentru mișcarea politică națională din provinciile aflate sub dominație străină. Lucrurile nu s-au prezentat însă întotdeauna simple. Realizările în construcția de stat român au atras, prin

reacție, înăsprirea ale metodelor de îndepărtare de țara politică a românilor “din afara granițelor acesteia”, aprofundarea metodelor de deznaționalizare a lor. Nu a fost o pură întâmplare faptul că, după întronarea lui Carol I la București și adoptarea constituției, acte consacrand viața de sine stătătoare a României, în Basarabia s-a declanșat o campanie furibundă antiromânească, prin scoaterea limbii române din școală și biserică, prin practicile deportărilor de etnici români în zona asiatică a Rusiei și colonizărilor de ruși, ucraineni etc. în provincia dintre Prut și Nistru, organizată din 1870 ca *gubernie*. Deși nu cu mijloace atât de brutale ca cele utilizate de ruși în Basarabia, practicile de deznaționalizare, de diminuare sau de mascare a ponderii populației majoritare românești s-au accentuat în provinciile de sub dominația Austriei, din 1867 a Austro-Ungariei, mai ales după fiecare mare puseu de împliniri național-statale (la 1859, 1866 și 1877-1878) în cazul României. Încurajarea de autoritățile austriece de concentrări etnice din ruteni, ucraineni, evrei etc. și apăsarea cu subtilitate pe pârgurile de emigrări de români înspre Lumea Nouă au modificat radical structura etnică a Bucovinei, mai ales după 1877! Din populație majoritară, la nivelul întregii Țări a Fagilor, românii au ajuns, pe la 1900, depășiți ca număr de “combinata” ucraineano-ruteană și chiar de numai ucraineni. În timp ce, pentru românii din “partea ungurească” a Dublei Monarhii, atât pentru cei din Transilvania cât și pentru cei din Banat, ființa națională le era supusă la grele încercări de sistemul politic al Ungariei, de legislația adoptată de autoritățile maghiare în privința “naționalităților”, a învățământului și chiar a proprietăților funciare și, cu deosebire în orașe, imobiliare.

După revoluția de la 1848-1849, Transilvania, ca și întregul Imperiu al Austriei, a cunoscut rigorile regimului neoabsolutist (1849-1860), caracterizat prin centralizare administrativă, sprijinirea Bisericii Catolice și încurajarea accesului vorbitorilor de germană în funcțiile publice. Consecințele înfrângerii Austriei, la 1859, în războiul cu Franța și Sardinia, s-au regăsit și în instituirea unui regim liberal la nivelul întregului imperiu, regim subzistând până la 1865-1866. Principiul liberal al egalei îndreptățiri a naționalităților a permis ca Dieta Transilvaniei, rezultată în urma unui scrutin electoral modern, să cunoască realitatea majorității românești. Dieta românească a Transilvaniei de la Sibiu din anii 1863-1865 a adoptat legi cu semnificație deosebită, privind egalitatea națiunii române cu celelalte ale Principatului (maghiari, sași, secui) și oficializarea limbii române, alături de limbile germană și maghiară. Legi care urmau să schimbe istoria politică a Transilvaniei. Nu însă și a Banatului, care, în 1860, a fost alipit de imperiali la Ungaria. Succesul parlamentar al românilor transilvăneni a fost, se știe, frânt la 1866-1867, prin instituirea dualismului austro-ungar. După ce a fost voievodat până la 1541, după ce a fost principat vasal Porții Otomane până la 1699, an după care viața de principat a continuat în cuprinsul Imperiului Austriei, Transilvania și-a pierdut calitatea de entitate statală, fie și cu atribuții mult limitate, după 1867. Ea a devenit o parte teritorială a Ungariei care, în condițiile dualismului, avea guvern, parlament și capitală proprie, doar trei ministere (Externe, Finanțe și Război) și o delegație cu atribuții legislative fiind de competența guvernului central imperial. Frantz Joseph avea dublul titlu de împărat al Austriei și de rege al Ungariei.

Lupta națională a românilor a trebuit să se intensifice, căpătând forme și urmând căi diverse. În Transilvania, reacțiile românești față de instituirea dualismului austro-ungar și-au aflat o puternică expresie în *Pronunciamentul de la Blaj*, din mai 1868, la exact două decenii de la adunarea națională de pe Câmpia Libertății, când “urmașii coloniilor lui Traian” și-au afirmat dreptul la autonomie, la libertate și egalitate cu celelalte “națiuni”, sub incidența fidelității față de Împărat. Iar toate acestea au făcut și obiectul Pronunciamentului din 1868, întru contestarea dualismului și a încetării ființei de principat a Transilvaniei. La 1869 a luat ființă Partidul Național Român din Transilvania și Partidul Național Român din Banat. În

1881 cele două partide au fuzionat într-un unic Partid Național Român. În privința tacticii de luptă *activismul* promovat de adepții mitropolitului Andrei Șaguna a făcut loc *pasivismului*, înțeles nu ca o renunțare la acțiune, ci ca un refuz de implicare a românilor în sistemul politic al Ungariei. Acțiunile culturale sub egida *Asociațiunii transilvane pentru literatura română și cultura poporului român* (ASTRA), rolul bisericilor greco-catolică, ridicată la rangul de Mitropolie încă din 1854, și ortodoxă, devenită Mitropolie în 1865 întrețineau starea de militantism național. Un rol deosebit în acest sens l-au avut publicațiile “Federațiunea”, “Telegraful român”, “Gazeta de Transilvania”, precum și societățile culturale cu rază de acțiune “trans și ciscarpatină”, precum *Societatea Transilvania*, condusă de Alexandru Papiu-Ilarian, *Societatea “Iredenta română”*, denumită, apoi, *Societatea Carpați*, condusă de C.A. Rosetti, societățile *România Jună* de la Viena, *Petru Maior*, societatea și ziarul “Tribuna”, cu motto-ul: *Soarele pentru toți românii la București răsare*, și, peste toate, *Liga pentru unitatea culturală a tuturor românilor*. Acțiunea *Ligii* a reflectat profunda solidaritate a tuturor românilor cu prilejul *Memorandumului* de la 1892, înaintat Vienei de o impunătoare delegație de români (300 de persoane), fiind semnat, după prealabile discuții cu lideri politici de la București, de Ion Rațiu, George Pop de Băsești, Eugen Brote, Vasile Lucaciu, Septimiu Albani și Iuliu Coroianu. Se împlinea un secol de la *Supplex-ul* din 1791. Argumentele și revendicările românilor vizau, în aceeași măsură exercițiul drepturilor naționale. Faptul că memorandumii au pus în discuție “ordinea constituțională a Ungariei” și fundamentele regimului dualist austro-ungar a provocat intentarea procesului lor, la Târgu Mureș, unde acuzarea și condamnarea aveau semnificația de a privi nu un grup de persoane, ci națiunea română. Intervenția regelui României, printr-un apel la bunele relații cu Viena, a condus la grațierea fruntașilor memorandumii. A fost apogeul tacticii pasivismului, după 1900, mai exact din 1905, impunându-se în lupta românilor transilvăneni tactica activismului politic, animată de Aurel Vlad, Octavian Goga, Vasile Lucaciu, Vasile Goldiș etc. Unele speranțe erau legate de ideea federalizării Imperiului Austriei, pusă pe seama intențiilor arhiducelui Franz Ferdinand și promovată în mediul politic al românilor ardeleni de Aurel C. Popovici și de Alexandru Vaida-Voevod. O idee care avea aderenți și între românii bucovineni. În 1892 luase ființă Partidul Național Român din Bucovina. Societățile culturale, între care *Arboroasa* și *Concordia* concentrau acțiuni în spirit național. S-a constituit un grup activ al fruntașilor politici ai românilor bucovineni, în “tradiția” Eudoxiu Harmuzaki-Iancu Flandor. Și deși în condiții mult mai dure, un nucleu de personalități acționând în numele idealului național a prins contur și în Basarabia, mai ales după revoluția rusă din 1905, când țarul Nicolae al II-lea a trebuit să consimtă la o oarecare liberalizare a vieții publice în cuprinsul imperiului. Între militanții basarabeni s-au impus Ion Inuceț, Alexandru Nour, Pantelimon Halippa, cu un rol ce avea să-și vădească roadele la 1918. În toate provinciile românești, lupta națională, în ciuda tuturor vicisitudinilor, a căpătat amploare la finele secolului XIX și la începutul secolului XX. O luptă a cărei prezentare în limitele fiecărei provincii s-ar dovedi, desigur, insuficientă. Lupta românilor din “provinciile asuprite” s-a regăsit într-un tot organic cu acțiunea statului român, a conaționalilor din Regat, întru realizarea marelui deziderat național.

Cea mai clară, mai profundă și mai de amploare expresie a nutririi dezideratului Marii Uniri a dat-o *cultura* în epoca supranumită a *marilor clasici* (Eminescu, Creangă, Caragiale, Slavici), a întrepătrunderii modernismului (Al. Macedonski, D. Anghel, I. Minulescu) cu aprofundarea specificului național (G. Coșbuc, O. Goga, Al. Vlahuță, B. Ștefănescu-Delavrancea, N. Iorga, N. Grigorescu, I. Andreescu, Ciprian Porumbescu etc.). Anumite tactici au particularizat lupta politică în cuprinsul fiecăreia dintre provincii. Rațiuni politicianiste au dus problema națională în disputele partidelor politice din România pentru puterea guvernamentală (Pentru a accede la putere în 1895, național-liberalii, în speță D.A.

Sturdza, liderul lor, a jucat pe cartea acuzării guvernului conservator de sprijinirea financiară a școlilor și bisericilor românești din Ardeal, în contravenire cu alianța româno-austro-ungară; când a ajuns la guvern, D.A. Sturdza a reluat sprijinul acordat ardelenilor). Spre deosebire de politică, cultura română nu admitea tactici restrictive de manifestare și nici hotare nefirești. Ea era a tuturor românilor. Așa cum erau și principalele instituții de cultură, știință și învățământ (Academia, universitățile, teatrul, filarmonica etc.). În cultură s-a resimțit, mai profund și mai clar decât în actele și acțiunile cu caracter politic, *noul ideal național*. Tema acestuia ar merita o mai susținută atenție din partea istoriografiei. Idealul național de la 1848, din anii Unirii Principatelor și Independenței, reflecta problema drepturilor politice ale românilor, problema constituirii statului modern. Noul ideal pune accentul pe valorile spirituale ale românismului. Geniul spiritual românesc se afirma ca matrice stilistică a Țării Întregibile. Era cea mai profundă, mai complexă dimensiune a devenirii noastre istorice la cumpăna secolelor XIX și XX.

4. Politica externă a României (1878-1918). Războiul Întregirii

Dintre diversele etape ale devenirii relațiilor externe ale României, niciuna, poate, nu a produs într-un atât de înalt grad impresia de a se fi derulat sub incidența unui “arc peste timp”, tensionat de *presupunerea istorică a două sublime momente naționale*, precum etapa (perioada) delimitată de Independență și de Marea Unire. Dacă în raport cu Unirea Mică de la 1859 Independența s-a constituit în consecința ei directă, pentru Unirea de la 1918 actul de la 1877-1878 s-a dovedit a fi *premise epocală*, marcând deschiderea unuia dintre marile capitole ale istoriei românilor. Viziunea retrospectivă, încercată nu doar de istorici, asupra perioadei 1877/1878-1918 s-a încărcat mult de înțeles teleologic, mai tot ce s-a întâmplat în spațiul românesc între anii menționați părând a se fi subsumat, până la mistuire, înfăptuirii marelui deziderat al “unirii tuturor celor de același cuget și animați de adâncă simțire românească”. Nu înseamnă însă că istoria românilor între anii 1878-1918 ar fi cunoscut o desfășurare lineară, fără sinuozități și raportare la oportunități de moment sau de scurtă durată, realitate cu atât mai valabilă în cazul raporturilor externe ale statului român, în împrejurările unor frecvente redispuneri ale raportului de forțe pe plan internațional. Opțiunile de politică externă sunt dominate, se știe, nu de principii idealiste, ci de spirit pragmatic, mai ales în cazul unui stat mic, care, deabia independent la 1878, resimțea nevoia de alianțe, de racordare la vreun sistem de securitate. Imperiile vecine României, Rusia și Austro-Ungaria, dincolo de “bunele intenții” arătate în problema recunoașterii Independenței, aveau tendințe de “mare politică” la Dunărea de Jos, de natură a produce îngrijorare dacă nu temeri reale la București. Franța era departe de a-și recăpăta “pozițiile europene” prăbușite la 1870-1871. Marea Britanie, captată de politica ei maritimă-colonială, simula, față de “afacerile europene”, așa-numita “splendidă izolare”. Italia, dincolo de exprimarea de simpatii față de “sora latină de la Dunăre”, era animată de “ambiții balcanice”, subsumate celor mediteranene, putând semnifica în prea mică măsură un reper de securitate pentru România. Dintre marile puteri, Germania constituia un atare reper, mai ales după “satisfacerea” pretențiilor guvernului de la Berlin în “chestiunea” articolelor 44 și 45 ale tratatului din 1878, “satisfacere” de care fusese condiționată recunoașterea independenței României. În 1879 Germania realizase alianța cu Austro-Ungaria. Carol I și guvernul de la București doreau o apropiere de Germania, ale cărei dispoziții au fost binevoitoare față de constituirea Regatului României. Cel de-al doilea Reich avansase în poziția polară în constelația marilor puteri. Iar orientarea României spre Germania s-a încărcat și mai mult de oportunitate în contextul apropierii germano-austro-ungaro-

italiene, al Triplei Alianțe, în baza tratatului secret al celor trei mari puteri din 1882. Tratatul promova un sistem continental defensiv. Era ceea ce avea în mod imperios nevoie România.

În legătură cu opțiunea politicii externe a României la 1883 se impune, din capul locului, o clarificare asupra expresiei de aderare la Tripla Alianță. Este de reținut faptul că România nu a aderat la un tratat al Triplei Alianțe. Ea a aderat la sistemul politico-militar al Triplicei și nu în toate implicațiile lui. La 1883 România a încheiat un tratat de alianță cu Austro-Ungaria (Drumul spre Berlin trecea prin Viena!), la care a subscris, printr-un act formal, Germania, iar peste cinci ani Italia. Se cuvine să avem în vedere că orientarea spre sistemul bismarckian de alianțe a presupus, din partea României, depășirea stării de criză în raporturile cu Austro-Ungaria, stare evidențiată de evoluțiile “chestiunii Dunării”. Din Comisia Mixtă a Dunării urma să facă parte, în conformitate cu proiectul delegatului francez, Barrère, în Comisia Europeană, atât statele riverane cât și puterile din comisia de anvergură continentală. Președinția Comisiei Mixte avea să fie exercitată de fiecare stat membru, Austro-Ungariei revenindu-i de două ori în fiecare rotație a membrilor, având dubla calitate de partener al Comisiei Europene și de stat riveran Dunării. Conferința de la Londra, din 1883, a reconfirmat prerogativele Comisiei Europene, cu prelungirea mandatului acesteia pentru 21 de ani. În loc să insiste pe linia nemulțumirilor față de convenția de la Londra, România a preferat tatonarea apropierei de Germania, prin vizita lui I.C. Brătianu la Franzensbad, în iulie 1883, sau prin cea a lui Carol la Breslau, în august. Fructuoase au fost întrevederile lui Brătianu cu Bismarck la Gastein, în septembrie 1883, când au fost puse la punct “detaliile alianței”. Calea a fost aceea a tratatului cu Austro-Ungaria, semnat la Viena, pe 30 octombrie 1883, de D.A. Sturdza, ambasadorul român și împuternicit pentru respectivul act, și Kálnoky, ministrul de externe austro-ungar. În aceeași zi a fost încheiat actul prin care Germania a subscris și ea la tratatul româno-austro-ungar. Tratatul preconiza ca România și Austro-Ungaria să-și acorde reciproc concursul militar și diplomatic dacă vreuna dintre ele ar face obiectul unei agresiuni. Ambele părți se angajau să nu intre în alianțe ostile vreuneia dintre ele. Tratatul era valabil pe cinci ani, cu posibilitatea prelungirii ulterioare pe trei ani. Era un tratat corespunzător sistemului continental bismarckian, unul prin excelență defensiv. Ținând cont de un atare considerent, și nu numai de acesta, tratatul încheiat de România la 1883 ar putea fi considerat drept cea mai mare performanță de politică externă a unui stat mic în perioada considerată de specialiști ca fiind aceea în care s-au decontat treptat originile primului război mondial. Cât timp politica Germaniei a vizat sistemul defensiv de alianțe, relațiile României cu puterile Triplicei au fost în general strânse și amiabile, doar în raporturile cu Austro-Ungaria intervenind tensiuni la 1885-1886 (în timpul războiului sârbo-bulgar) sau la 1886-1888 (războiul vamal româno-austro-ungar). Asemenea tensiuni au putut fi stinse în condițiile în care, până spre 1890, sistemul Triplei Alianțe a fost defensiv. După ce noul Kaiser, Wilhelm al II-lea, l-a îndepărtat pe Bismarck, artizanul sistemului, din principalul oficiu al politicii externe germane, a putut fi sesizată înclinația Reich-ului spre politică ofensivă, de anvergură mondială (die Weltpolitik). Sistemul Triplicei nu s-a mai dovedit atât de bine sudat. Alianța franco-rusă de la 1891-1893 a complicat și mai mult lucrurile. *Memorandum*-ul românilor ardeleni a retensionat raporturile româno-ungare. Raporturi ce s-au deteriorat pe măsură ce Dubla Monarhie își etala apetitul teritorial spre sud-est. În 1908, Austro-Ungaria a anexat Bosnia-Herzegovina, an în care Bulgaria, sprijinită de guvernele de la Viena și de la Budapesta, s-a proclamat independentă, sub sceptrul de țar al lui Ferdinand de Saxa-Coburg. Agravarea raporturilor româno-austro-ungare a ieșit mult în evidență pe durata războaielor balcanice (1912-1913). Situația internațională devenise alta. Franța și Marea Britanie și-au angajat *antanta* la 1904. În 1907, Rusia și Marea Britanie au trecut peste resentimentele lor mutuale, atât de serioase pe vremea războiului ruso-japonez de

la 1904, și au reglementat amiabil, ca virtuali aliați în caz de criză generală, diferendele lor în Asia Centrală și în “afacerile orientale”.

Reașezările raportului de forțe pe plan internațional au impus României să-și reconsidere dispozitivul său de politică externă. Opțiunea euro-centrală reprezenta o dimensiune strategică a politicii României. Un adevăr ce trebuie luat în considerare, la adevărata sa semnificație, atunci când este evaluată și poziția României față de crizele din sud-estul european, în perioada 1878-1914. De cele mai multe ori, raportarea statului român față de atare crize a fost evaluată din perspectiva “solidarității istorice” a popoarelor “balcanice” în lupta pentru eliberare națională. Realitățile au fost abordate într-o prea mică măsură și din perspectiva subzistenței unor disensiuni, nu mici, între popoarele sud-est europene, disensiuni ce s-au manifestat îndeosebi în privința teritoriilor presupuse a intra în componența unui stat național sau a altuia. Din aceeași perspectivă ne putem explica discrepanța între “voința” respectivelor popoare de a-și uni eforturile în lupta împotriva dominației străine și nivelul foarte scăzut al concretizării unei atare voințe. Zona de sud-est a “bătrânului continent” se dovedea, și pentru etapa istorică ce ne interesează aici, “o Europă în miniatură”, cunoscând, pe fondul unor elemente de unitate, diferențe serioase, de la un popor la altul, în privința moștenirii istorice, a limbii și profilului etnic, precum și a posibilităților de a-și afirma noua condiție, cea națională. Dorințelor de realizare a unor acțiuni comune – pentru care nu au lipsit proiecte și acorduri propriu-zise – li s-au contrapus, din păcate, animozități grave, de felul celor sârbo-grecești, greco-bulgare, sârbo-bulgare, sârbo-albaneze. După cum li s-au contrapus divergențe serioase, sub incidența dilemei dacă mult râvnita configurație național-statală a sud-estului european să fie înfăptuită cu “sprijinul” (i.e. “patronajul”) uneia sau al mai multor mari puteri ori să fie decisă de “popoarele din zonă”. România a fost cu consecvență adepta celei din urmă alternative. De aceea a adoptat o poziție față de “crizele din sud-est” ce denota valabilitatea unei componente tactice, nu strategice, a politicii ei externe. Eventualități grave pentru statul român au comportat mai toate asemenea “crize”. Preocupat, cu prilejul “crizei bosniace” din 1908-1909, de riscurile la care putea fi expusă România, prinsă între “desfășurarea de forțe austro-ungare”, tendințele panslavismului rus și exacerbarea naționalismului sârb sau a celui bulgar, I.I.C. Brătianu, în calitate de gerant al președinției consiliului de miniștri, declara în Camera Deputaților, în 1909, că “anexarea Bosniei și Herzegovinei nu jicnește nici unul din interesele Regatului”, deoarece România “nu este un stat balcanic, nici geograficește, nici politicește”. Era o detașare pe care România și-a impus-o, la 1912, și față de alianța sârbo-bulgaro-greacă, încurajată de Rusia și îndreptată împotriva Turciei. România saluta clipa eliberării celor trei mici popoare creștine de sub dominația anacronică a Turciei. Nu agreea însă sporul de influență rusă sau austro-ungară în sud-estul Europei. Ingerințele sau dificultățile consensului marilor puteri în “chestiunea reorganizării politico-teritoriale a Balcanilor” au circumstanțiat îndeaproape conflictul balcanic din 1913. Bulgaria a fost atacată de Turcia, de Grecia și de Serbia. Pentru realizarea unui echilibru balcanic, România a intervenit militar în vara 1913. Pacea de la București din 10 august 1913 a însemnat un moment de vârf pentru diplomația Micii Românii. Deși a jucat un rol esențial în determinarea păcii între statele balcanice, România a avut de suportat o tensionare deosebită a raporturilor sale cu Austro-Ungaria. Nicolae Iorga sesiza faptul că intervenția României în sudul Dunării, la 1913, însemnase “un început al războiului nostru cu Austro-Ungaria. Un război ce urma a se declanșa în atmosfera celui mondial, un război care, pentru România, avea să fie al Întregii.

În contextul crizei internaționale din iunie-iulie 1914, provocată de asasinarea prințului moștenitor al Austro-Ungariei, arhiducele Franz Ferdinand, pe 15/28 iunie, la Sarajevo, România s-a aflat într-o situație deosebit de complicată. La câteva zile înainte de

tragicul eveniment, Germania și Austro-Ungaria sondaseră dispozițiile politicii românești prin procedura acreditării de noi ambasadori (von Busche și, respectiv, Ottokar Czernin). Pe 1/14 iunie avusese loc vizita împăratului rus și a familiei sale la Constanța, în suita imperială fiind prezent și ministrul de externe Sazonov. Se constatare încălzise a raporturilor româno-ruse, în urma discuțiilor suveranului rus și ale ministrului său de externe cu regele Carol și I.I.C. Brătianu. Era momentul când, pe canalele diplomatice, guvernele de la Paris și de la București invocau “tradiția” sau starea naturală a bunelor relații franco-române. Pentru România existau însă obligații asumate prin tratatul cu Austro-Ungaria, din 1883, scris de Germania și care a făcut obiectul reînnoirilor periodice. Când Dubla Monarhie a declarat război Serbiei, atât Puterile Centrale cât și cele ale Antantei erau interesate și de poziția României, a cărei adoptare a făcut obiectul Consiliului de Coroană de la Sinaia, din 21 iulie/3 august 1914, la care au participat regele, prințul moștenitor, membrii guvernului și liderii principalelor partide din opoziție, foști prim-miniștri. Între timp “războiul general” fusese declanșat. La Sinaia, regele Carol I și P.P. Carp opinaseră că România trebuia să se pronunțe “în favoarea Germaniei și Austriei, cu care o lega un tratat”. Poziția adoptată a fost *neutralitatea*, în expresia *expectativei armate*. Justificarea formală a unei atare poziții ținea de faptul că Austro-Ungaria era partea atacatoare și nu atacată și că, în plus, ea nu-și prevenise aliatul român despre “acțiunea punitivă” împotriva Serbiei. La fel ca Italia, România nu s-a considerat implicată de un *casus belli*, cele două state detașându-se de acțiunea războinică a Puterilor Centrale și angajându-se să se mențină, pe viitor, într-o poziție comună. Sesizându-se asupra atitudinii României și fiind supusă presiunilor diplomatice din partea Franței, Rusia a dat curs unei disponibilități de neimaginat pe timpul războiului din 1877-1878. Ea a încheiat la 1914 o convenție cu România, prin care, în schimbul neutralității, i s-au recunoscut părții române drepturile asupra Transilvaniei, Banatului și Bucovinei. Era însă extrem de dificil ca România să rămână mult timp neutră. Intrarea Turciei în război a implicat închiderea strâmtoarelor Bosfor și Dardanele. În 1915, Bulgaria a intrat și ea în război, la fel ca Turcia, de partea Puterilor Centrale. Italia a intrat și ea, însă de partea Antantei și fără a face cunoscut gestul său României, cum se convenise când Bucureștiul și Roma se pronunțaseră pentru neutralitate. De la Paris și de la Londra se solicita cu insistență intrarea României în acțiunea războinică, încât să înlesnească și pe cea a Rusiei pentru contracararea pozițiilor din Balcani și de la Strâmtoare ale Puterilor Centrale. De la Berlin se formulau promisiuni de intervenții în numele Kaiserului la Curtea de la Viena pentru a fi tatonată posibilitatea unei stălnități a românilor, eventual a unui regat cu un Hohenzollern-Sigmaringen pe tron, sub egida Imperiului de Habsburg. Dacă de la Berlin și Viena se formulau promisiuni, ce nu presupuneau și acceptul explicit al guvernului de la Budapesta, din partea puterilor Antantei parveneau solicitări ultimative, precum cele ale generalului Alekseev, șeful Marelui Stat Major al armatelor ruse, și ale generalului Joffre, comandantul șef al trupelor franceze, din vara 1916, ca România să intre în război.

Intrarea României în acțiune, în numele cauzei naționale, anima publicul românesc. Adepții unei acțiuni alături de Puterile Centrale se regăseau în anumite cercuri politice și intelectuale, care considerau că în această zonă a Europei războiul era între pangermanism și panslavism, între “civilizația eurocentrală” și “lumea asiatică”. Pledoaria lui C. Stere viza “soarta Basarabiei și pericolul rus”. Erau puncte de vedere ce s-ar preta unor discuții dintr-o mai largă perspectivă temporală. Atunci, la 1914-1916, prevalau adepții unei acțiuni a României de partea Antantei, pentru Transilvania, Banat și Bucovina. Dintre partidele politice, P.N.L., Partidul Conservator Democrat, constituit în 1908 și condus de Tache Ionescu, Partidul Naționalist Democrat, constituit la 1910 și având ca lideri pe N. Iorga și A.C. Cuza, “aripa” Partidului Conservator exponențiată la vârf de Nicolae Filipescu susțineau

acțiunea în numele *interesului național*, pentru a alipi la *patria mamă* “provinciile române” din Austro-Ungaria. Partidul Social-Democrat, organizat în 1910, după ce Partidul Social Democrat al Muncitorilor din România, constituit la 1893, sucombese în urma “trădării generarilor”, se declara consecvent principiilor internaționaliste, opunându-se intrării României în război. Exponenții unei poziții progermane, nu și explicit pro austro-ungare, erau conservatorii din “aripa Marghiloman”, apreciați de specialiști drept Partidul Conservator propriu-zis, junimiștii, între care P.P. Carp și T. Maiorescu, unii intelectuali și oameni de afaceri. Publicul, în genere, era favorabil “tregerii Carpaților” de armata română. Urmând *politica instinctului național*, la care subscria, cu decența impusă de raportarea față de “țara sa natală”, și noul rege Ferdinand I, guvernul I.I.C. Brătianu a negociat cu simț de responsabilitate și a încheiat, pe 4/17 august 1916, convențiile politică și militară cu puterile Antantei. Conform primului act, România se obliga să declare război și să atace Austro-Ungaria. De partea lor, Rusia, Franța, Anglia și Italia garantau integritatea Regatului României, recunoșteau acestuia drepturile asupra Transilvaniei, Bucovinei și Banatului și asigurau România că se va bucura “de aceleași drepturi ca și aliații săi în tot ce privește preliminariile, tratativele de pace, ca și discutarea chestiunilor care vor fi supuse hotărârii conferinței de pace”. Prin convenția militară, România se obliga să mobilizeze “forțele sale de uscat și de apă” și să atace Austro-Ungaria, armata rusă se angaja să atace “în chipul cel mai energetic pe tot frontul austriac” și să dispună trupe în Dobrogea pentru a coopera cu armata română “contra armatei bulgare”, aliații se obligau să execute o ofensivă la Salonic cu opt zile înainte de începerea atacului României. Și cu toate că angajamentele aliaților din convenția militară nu s-au prea tradus în fapte, România a decis, prin Consiliul de Coroană de la Cotroceni, din 14/27 august 1916, să declare război și să atace Austro-Ungaria. Ofensiva entuziastă și eroică a trupelor române în Transilvania, unde au cucerit Brașovul și Toplița, s-a confruntat cu realitatea dură a superiorității trupelor austro-ungare, combinată cu ofensiva germano-bulgaro-otomană, condusă de Mackensen la Dunăre, unde “dezastrul de la Turtucaia” a fost doar unul dintre episoadele tragice pentru români. Ofensiva germano-austro-ungară dinspre Transilvania a complicat și mai mult situația României, țară mică acoperind un front uriaș. După luptele eroice de la Jiu și de pe Argeș-Neajlov, apărarea capitalei s-a prăbușit. În decembrie 1916, Mackensen intra în București.

Decise să nu renunțe la luptă, autoritățile statului, guvernul, armata și unii locuitori s-au retras în Moldova. La Iași s-a format un guvern de *uniune națională*, condus de I.I.C. Brătianu. Sprijinul Franței, incluzând misiunea generalului Henri Berthelot, a folosit mult refacerii armatei. Regele Ferdinand a promis soldaților, în majoritate țărani, o împrumutură radicală. Au fost promise reforme, între care și votul universal. Guvernul a decis, pe baza unor acte formale (protocol, etc.) cu cabinetul de la Petersburg, să depună în Rusia tezaurul național, ce cuprindea arhive, valută, lingouri de aur, piese de patrimoniu cultural, valori ale Casei Regale, obiecte ale Mitropoliei Ungro-Valahiei. În Rusia, în februarie-martie 1917, fusese detronat împăratul Nicolae al II-lea și desființat imperiul ca formă de stat. Republica rusă se obliga să continue războiul împotriva Puterilor Centrale. Era dificil, însă, de menținut ordinea și spiritul de luptă în rândurile trupelor ruse. O situație ce a creat dificultăți mari armatei române în timpul luptelor de la Mărăști-Mărășești. Puterile Centrale contaseră pe scoaterea României din război printr-un atac al lui Mackensen dinspre București, combinat cu o ofensivă la Oituz. Prin rezistența lor eroică la Mărăști, Mărășești și Oituz (“Pe aici nu se trece”), armatele române, sub comanda unor generali ca Al. Averescu, Eremia Grigorescu, au reținut una dintre cele mai pline de semnificații victorii împotriva Puterilor Centrale. O victorie ale cărei efecte au fost însă diminuate datorită evenimentelor din Rusia, unde în octombrie s-a declanșat revoluția bolșevică. Cu toate că în Consiliul de Coroană din 19

noiembrie/2 decembrie 1917 s-a convenit ca România să continue războiul, armistițiul încheiat de generalul rus Scerbacev cu comandanții austro-germani, implicând și “aliații acestora”, au pus trupele române în imposibilitatea de a se menține pe poziții active. Pe 18 februarie/3 martie 1918 a fost semnată pacea între Rusia Sovietică și Puterile Centrale, la Brest-Litovsk. Au sporit mult presiunile “centralilor” ca și România să consimtă la încheierea păcii. În februarie 1918 se formase guvernul condus de generalul Al. Averescu. A urmat guvernul Marghiloman, care, după preliminariile de la Bufta, a semnat cu plenipotențiarilor Puterilor Centrale pacea de la București, cu condiții extrem de dure pentru România. Dobrogea era ocupată de “centrali”, cu un acces pentru România la Marea Neagră, de-a lungul unui drum comercial; frontierele cu Austro-Ungaria luau de repere crestele Carpaților, se preconiza un dur control german asupra economiei românești. Deși votată de Parlamentul de la Iași, pacea din mai 1918 cu Puterile Centrale nu a fost ratificată de regele Ferdinand. Războiul general evolua în favoarea Antantei, după ce, în 1917, intraseră în război și Statele Unite. România a revenit în tabăra Antantei. La 24 octombrie/6 noiembrie 1918 guvernul Marghiloman a demisionat. Noul guvern, condus de generalul Coandă, a dispus mobilizarea generală, într-un moment când, pe linia angajamentelor din 1916, ofensiva Aliaților atinsese Dunărea. Reintrarea României în război alături de Antanta a presupus anularea de fapt și de drept a tratatului cu Puterile Centrale. Era reconfirmată, astfel, participarea României la război în numele interesului național, al Unirii.

5. Marea Unire

Anul 1918 s-a înscris ca unul mirific în istoria românilor. A fost anul în care, prin *acte de voință*, consacrate de foruri reprezentative naționale, s-a înfăptuit Marea Unire. Provinciile de drept istoric românesc s-au unit cu *patria mamă*. “Întreaga suflare românească” a vibrat atunci de convingerea, redată, între alții, de istoricul D. Onciul, că “dreptatea noastră a învins, steaua noastră s-a înălțat! Mai mândră și mai neprețuită ca oricând, România, încununată de gloria biruinței, se înalță astăzi între popoare, începând *o nouă viață națională, o eră nouă a istoriei sale: viața și istoria României unite, liberă și singură stăpânitoare a pământului său strămoșesc*”. Într-o atmosferă de un entuziasm cum foarte arareori și-a putut face loc în viața poporului român, atât de încercat de soartă, au răsunat, “în cele patru zări”, “cuvinte” care de care mai înălțătoare, la diapazonul dat de N. Iorga, V. Părvan, I.I.C. Brătianu, Take Ionescu, Iuliu Maniu, I. Nistor, I. Inculeț, Al. Averescu, V. Goldiș, Liviu Rebreanu, Octavian Goga și de alți “oameni de carte și oratori de tribună”, toate și toți regăsindu-se în sonorile deplin armonizate ale mării simfonii naționale. “Entuziasmul și bucuria populației – nota, dând frâu liber metaforei, Lucian Blaga – s-au manifestat printr-o horă uriașă, care-și spărgea cercul încolăcindu-se în spirală, după modelul nebuloaselor cerești, ce încearcă o nouă încheiere și un nou echilibru”. Erau cuvinte ce au răsunat sub impresia ultimului și celui mai mare act al Unirii, consacrat de Marea Adunare Națională de la Alba Iulia, acolo unde, la 1600, Mihai Viteazul făcuse pasul cel mai important în prima unire a tuturor românilor.

În realizarea Unirii de la 1918 au concurat energiile întregii națiuni, depășindu-se împrejurări ostile, beneficiindu-se de cele favorabile. România a intrat în război în scopul declarat al realizării Unirii. Unirea Transilvaniei, a Bucovinei și a Banatului fusese prefigurată de convenția cu Antanta din august 1916, o primă recunoaștere internațională a împlinirii marelui deziderat al românilor. Armata română, politica guvernamentală și de stat, presiunile publicului patriot au fost factori decisivi în realizarea Unirii. Românii din provinciile ce s-au unit au fost la înălțimea *momentului istoric*. Acțiunea lor a fost în spiritul cel mai înalt al timpului, relevat de *principiile wilsoniene*. Românii basarabeni au transpus în practică

națională principiul autodeterminării popoarelor, subînțeles de bolșevici revoluției proletare internaționaliste. În fiecare provincie s-au remarcat formațiuni politice care au condus și organizat acțiunea unionistă. De la un congres al ostașilor, în Basarabia s-a ajuns la forul reprezentativ, determinat prin alegeri, Sfatul Țării. Acest for a pronunțat Unirea Basarabiei cu România, la 27 martie/9 aprilie 1918. Aceasta după ce, în decembrie 1917, în teritoriul dintre Prut și Nistru fusese proclamată Republica Democratică Moldovenească, entitate statală care la 4 februarie 1918 și-a proclamat independența. Solicitarea intervenției armatei române a avut în vedere menținerea ordinii legale în Basarabia. Intervenția armatei Regatului a avut în obiectiv și asigurarea legăturilor între autoritățile de la Iași și “serviciile românești” refugiate în sudul Rusiei, în timpul când Puterile Centrale, înainte de semnarea păcii de la București, țineau să facă legea în România. Reacția Rusiei bolșevice la intervenția armatei române în Basarabia s-a evidențiat prin arestarea reprezentantului diplomatic român la Petrograd, C. Diamandi, și prin confiscarea tezaurului României. În ciuda unor atare elemente de presiune externă, atât autoritățile Regatului cât și organele puterii statului independent Moldova, anume, Sfatul țării și Consiliul Directorilor, în frunte cu Ion Inculeț, au acționat, în conformitate cu responsabilitățile lor specifice, pentru triumful unionist din 27 martie/9 aprilie 1918. În Bucovina, s-a constituit Consiliul Național Român, în octombrie 1918, pentru a organiza pronunțarea românilor față de manifestul împăratului Austro-Ungariei, Carol I, vizând reorganizarea pe baze federaliste a Imperiului. În ziua de 14/27 octombrie o adunare națională, convocată la inițiativa lui Sextil Pușcariu, s-a proclamat *constituantă* și s-a pronunțat pentru unirea Bucovinei cu celelalte provincii românești din imperiu, într-un stat românesc. S-a format Consiliul Național al Bucovinei, atribuții executive revenind unui *Birou*, prezidat de Iancu Flondor. Pretențiile ucrainenilor asupra Țării de Fagi au determinat liderii bucovineni să solicite intervenția armatei române. După ce, pe 12/25 noiembrie Consiliul Național adoptase *Legea fundamentală provizorie*, la 15/28 noiembrie 1918, Congresul General al Bucovinei a votat în unanimitate unirea ei necondiționată cu România. Evenimentele unirii intraseră în linie dreaptă și în Transilvania. Organizatorul politic al acțiunii unioniste a devenit, la finele lunii octombrie 1918, Consiliul Național Român Central, alcătuit din reprezentanți ai Partidului Național Român și ai Partidului Social Democrat. Anterior, pe 29 septembrie/12 octombrie, din inițiativa Comitetului Executiv al P.N.R. fusese adoptată *declarația de la Oradea* asupra dreptului de autodeterminare (i.e. de independență) al națiunii române. Eșuarea tratativelor de la Arad, cu reprezentanții guvernului Ungariei, ce admiteau doar autonomia Transilvaniei a determinat liderii români să acționeze și mai decis pe calea unirii cu România. La 18 noiembrie/1 decembrie a avut loc Marea Adunare Națională la Alba Iulia, cu participarea a 1228 de delegați ai “națiunii române din Ungaria și Transilvania”. A fost votată în unanimitate unirea cu România, în aclamațiile adunării populare de peste 100.000 de persoane. S-a constituit Marele Sfat Național (forul legislativ) și Consiliul Dirigent, prezidat de Iuliu Maniu, ca organe ale puterii reprezentative a Transilvaniei până la definitivarea unirii politico-administrative cu România. În aceeași zi de 18 noiembrie/1 decembrie, în Bucureștiul eliberat intrau regele Ferdinand și exponenții principalelor officii ale statului român. Prin decretele regale au fost consacrate actele Unirii Basarabiei, Bucovinei și Transilvaniei cu Țara. România Mare devenea o realitate, cu valoarea de autoritar bilanț al epocii moderne a istoriei noastre.

Probleme recapitulative

- Anul 1866 la români: de la domnul pământean la prințul străin.
- Constituția de la 1866.
- Puterile în statul român modern. Instituțiile.
- Principalele curente politice: liberalismul, conservatorismul.
- Semnificația Independenței.
- Consolidarea României moderne. Regatul.
- Problema națională. Situația românilor din Transilvania, Bucovina și Basarabia.
- România și Tripla Alianță.
- Neutralitatea României (1914-1916).
- Războiul Întregirii României (1916-1918).
- Actele Marii Uniri.

Tema de control:

Instituirea monarhiei constituționale în România

Bibliografie selectivă

- Atanasiu, V., An. Iordache, M. Iosa, I. Oprea, Paul Dobrescu, *România în primul război mondial*, București, 1979.
- Bărbulescu, M., Denis Deletant, Keith Hitchins, Șerban Papacostea, Pompiliu Teodor, *Istoria României*, București, 1998.
- Căzan, Gh., Șerban Rădulescu-Zoner, *România și Tripla Alianță*, București, 1979.
- Cliveti, Gh., *România și crizele internaționale, 1853-1913*, Iași, 1997.
- Idem, *România și Puterile Garante, 1856-1878*, Iași, 1988.
- Durandin, C., *Istoria Românilor*, Iași, 1988.
- Hitchins, Keith, *România. 1866-1947*, București, 1994.
- Iorga, N., *Istoria Românilor*, vol. X. *Întregitorii*, București, 1939.
- Pascu, Șt. (coord.), *Desăvârșirea unificării statului național român*, București, 1968.
- Platon, Gh., *Istoria modernă a României*, București, 1985.
- Idem, Gh. Iacob, V. Russu, V. Cristian, I. Agrigoroaiei, *Cum s-a înfăptuit România modernă*, Iași, 1993.
- Riker, T.W., *Cum s-a înfăptuit România..., 1856-1866*, București, 1944, Iași, 2000.
- România în relațiile internaționale, 1699-1939*, Iași, 1980.
- Russu, V., *Viața politică în România, 1866-1871*, vol. I-II, Iași, 2001.